

74.37.
Ш 47.

**ДУДУҚЛАНУВЧИ БОЛАЛАР
БИЛАН ОЛИБ
БОРИЛАДИГАН ЛОГОПЕДИК
ИШ ТИЗИМИ**

CN0000034927

74.37

11 77

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
УНИВЕРСИТЕТИ

Шомахмудова Р., Пулатова Х.М.

ДУДУҚЛАНУВЧИ БОЛАЛАР БИЛАН ОЛИБ БОРИЛАДИГАН
ЛОГОПЕДИК ИШ ТИЗИМИ

Ўқув-методик қўлланма

1004

Nizomiy nomli

T D P U

kutubxonasi

928734

Тошкент – 2015

Х-48563

Республика Таълим марказининг махсус таълим йўналиши бўйича илмий-методик кенгашининг 1-сонли қарори 25-феврал тасдиқланган ва нашрга тавсия этилди

Муаллифлар: Шомахмудова Р., Пулатова Х. М.

Такризчилар: Мўминова Л.Р. п.ф.д., профессор

Ахмедова З.М. ТДПУ доценти

Каримова Ш. УКРМ логопеди

Ҳозирги кунда, мактабгача ёшдаги болалар ва мактаб ўқувчиларнинг орасида тутилиб гапирувчи яъни дудукланиш аломатлари учрайди.

Мазкур ўқув-методик қўлланмани яратишда муаллифлар давлат тилида дудукланувчи болалар билан шуғулланувчилар учун фойдаланиладиган методик қўлланмаларга эҳтиёж тобора ортиб бораётганини ва долзарблигини инобатга олиб узларининг илмий тадқиқот изланишлари ва кўп йиллик амалий тажрибалари асосида яратдилар.

Қўлланма **уч бобдан** иборат бўлиб, унинг **биринчи** бобида дудукланишнинг келиб чиқиш сабаблари, хусусиятлари ва келтириб чиқарувчи омиллар, тадқиқотчи олимларнинг қарашлари ва илмий изланишлари тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

Қўлланманинг **иккинчи** бобида болалар нутқини психолого-тиббий – педагогик ўрганиш, ташхис қилишнинг комплекс методикаси ва дудукланувчи болаларнинг нутқини текшириш харитасининг намуналари берилган.

Дудукланувчи болалар билан олиб бориладиган **коррекцион-логопедик** иш тизими: йиллик ва чораклик иш режаси, болалар ёшига мос бўлган турли машқ ва машғулотлар ёритилган.

Қўлланманинг **учинчи** бобида логоритмик уйинлар, релаксация ва логоритмик машқлар, шер ва матнлар ёрдамида берилган.

Ушбу ўқув методик қўлланмадан махсус ва умумтаълим мактабгача муассасаси ва мактаб таълим логопедлари, педагоглар, олий ва ўртамахсус таълим тизимида фаолият курсатувчи профессор ўқитувчилар томонидан, магистр ва бакалавр талабаларга билим беришда қўлланилади. Шунингдек ота-оналар, нодавлат ўқув коррекцион ва реабилитация марказлари, малака ошириш тизимидаги муттаҳасислар ва курс тингловчилари иш фаолиятларида фойдаланишлари мумкин.

КИРИШ

Ёш авлодни замон талаби асосида ҳар томонлама шаклланган шахс бўлиб жамият ишларида фаол қатнашишига нутқнинг тўғри ривожланиши жуда катта ҳамиятга эга. Чунки нутқ — бу кишилараро алоқа қуроли, миллий бойлик ҳамда тарбия маориф ва ижодиёт учун қудратли воситадир.

Маълумки, бола шахсининг замон талаби даражасида ривож учун нутқнинг аҳамияти беқиёс муҳимдир. Нутқ олий психик жараён бўлиб барча соҳаларда қудратли муомала воситасидир. Шу боис ҳар бир инсон нутқни пухта эгаллашга ўз фикрини тўлиқ ифода этишга ўрганиши лозим. Бола катталарга тақлид қилиш орқали товуш ва сўзларни тўғри талаффуз қилишга ўрганади. Болаларнинг кўпчилиги аниқ ва тўғри нутқга эга бўладилар.

Нутқ камчиликларини ўрганиш учун болалар нутқининг маълум меъёрида ривожланиш хусусиятларини аниқлаш, болалар нутқининг ривожланиш давларини аниқ билиш тақозо этилади.

Бола туғилган дақиқадан эътиборан овоз чиқаради. Бу овоз кичиқриқ ва йиғидан иборат бўлади. Мана шу кичиқриқ ва йиғи нутқ аппаратининг уч бўлимини (нафас олиш, овоз ҳосил қилиш, артикуляция) ривожланишида катта роль ўйнайди.

Болада 2 ойлик давр гу-гулаш даври, 3 ойлик даврнинг бошида бўғинларнинг талаффузи, 5 ойлигида товушларни фарқлаш ва уларга кулоқ солиш, 6 ойлигида тақлид қилиш орқали баъзи бир бўғинларни талаффуз этиш, 7-9 ойлигида катталар кетидан турли хил бўғинларни ихтиёрсиз тарзда қайтариш, 1 ёшлигида нутқий алоқада бўлиш эҳтиёжи туғилади нутқида дастлабки сўзлар пайдо бўлади. Аммо бу сўзлар кўпинча фақат боланинг ўзига ва яқинларигагина тушунарли бўлади. Кенг тарқалган маълумотга кўра 1,6 ёшда 10-15 та сўз, 2 ёшда 300 та сўз, 3 ёшга борганда 1000 та сўзларни қамраб олиши мумкин.

Бола ҳаётининг учинчи йиллигига келиб, нутқи грамматик жиҳатдан шакллана бошлайди. 4-6 ёшида боланинг фаол луғати 3000-4000 та сўзни ташкил қилади. Нутқида содда ва мураккаб гапларни қўллаш, 5 ёшга келиб эса қўшма гаплардан эркин фойдаланиш имконияти туғилади. 5 ёшли бола қўшимча саволларсиз ҳам ҳикоя ва эртакларни айтиб бериш қобилиятига эга бўлади. Демак белгиланган меъёрга кўра 4 ёшли бола барча товушларни ажрата олиши, уларни

фарқлаши, унда фонематик идрок этиш услуби шаклланган бўлиши лозим. Бу вақтга келиб товушларни тўғри талаффуз қилишнинг шаклланиши тугалланади ва бола ҳар томонлама тўғри ва аниқ гапиради. Мактабга тайёрлов давридан бошлаб нутқининг ривожланиши олдинги даврдагига нисбатан онгли равишда рўй бериши билан ажралиб туради. Бу даврда бола нутқининг фонетик томони қарор топиб, нутқнинг морфологик жиҳати тўғрилиниб боради, синтаксис томондан тузилиши анча такомиллашади. Нутқ суръати, оханги ривожланади.

Мактаб даврида ҳамма фанни ўрганиш жараёнида ўқувчи нутқининг луғат бойлиги кўпаяди. Таълим жараёнида ўқувчи фикрларини ёзма нутқи билан ҳам баён қилиши ва эгаллаши оғзаки нутқни, айниқса, монологик нутқни тўғри ва кенгроқ қилиб тузишга ёрдам беради. Аммо шунга қарамай ҳозирги кунда, мактабгача, кичик мактабгача ва мактаб ёшидаги болалар орасида нутқий нуқсонга эга бўлган болалар ҳам учрайди.

Нутқида нуқсони бўлган болалар нутқни ўсиш босқичларини турли тўсиқлар билан ўтайдилар, яъни юқоридаги ёш даврларида эмас, балки кечроқ ёшларда ўтайдилар. Бу болаларда нутқнинг ривожланиши нутқ камчилиги турига хос бўлган турли нуқсонлар билан шаклланади ҳамда нутқнинг орқада қолиши бола ривожланишида қатор камчиликларнинг юзага келишига замин яратади.

I БОБ. ДУДУҚЛАНИШНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ САБАБЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

Дудукланиш – бу нутқ аппарати мускулларининг пай тортишиши натижасида нутқнинг суръат оҳангини бузилишидир. Дудукланиш муаммосининг нутқ бузилишлари ҳақидаги таълимотнинг ривожланиши тарихида энг қадимийлардан бири деб ҳисоблаш мумкин. Унинг моҳиятини турлича талқин қилиш фаннинг ривожланиши ва муаллифларнинг бундай нутқ бузилишларига қандай нуқтаи назардан ёндашганликлари ва ёндашаётганлиги даражаси билан боғлиқдир.

Қадимги давларда дудукланишни кўпроқ бош мияда намликнинг тўпланиб қолиши (Гиппократ) ёки артикуляцион аппарат қисмларнинг ўзаро нотўғри муносабати (Аристотель) билан боғлиқ ҳолдаги касаллик деб қарашган. Дудукланиш пайтида нутқ апаратининг марказий ёки периферик (сиртки) бўлимларида бузилиш бўлиши мумкинлигини Гален, Сельс ва Ибн Сино эътироф этдилар.

Дудукланиш патогенезини ўрганган кўпгина муаллифлар дудукланувчи кишиларда турли хил вегетатив ўзгаришлар бўлишини айтишади. Масалан, М.Зееман ҳисобига кўра, 84 % дудукланувчи кишиларда вегетатив дистония учраши мумкин.

Вегетатив асаб системасининг оғир бузилиш ҳолларида, хусусан дудукланиш иккинчи ўринга кўчади, кўрқув, ҳаяжонланиш, ваҳима, бадгумонлик, умумий зўриқиш юз беради, кишида титрашга, терлашга, қизаришга мойиллик пайдо бўлади. Болалик ёшида дудукланувчиларда уйқунинг бузилиши, кўз илиниши пайтида чўчиб тушиш, зерикарли, нотинч, юзаки уйқулар, тунги ваҳимага тушишлар кузатилади. Каттароқ ёшдаги дудукланувчилар бу каби кечинмаларни нутқ бузилиши билан боғлашга уринадилар. Унинг бузилганлиги тўғрисидаги фикр кайфиятнинг доимий бузуклиги билан боғлиқ ҳолда, турғун хулқ-атвори келтириб чиқаради. Умумий қўзғалувчанлик, озиб-тўзиш, беқарорлик ва доимий шубҳалик, ҳолларида, нутқ одатда қисқа вақт яхшиланиши мумкин. Машғулот пайтларида дудукланувчиларда бир мақсадга қаратилганлик ва қатъийлик тез-тез йўқолиб туради. Улар ўз имкониятларига, эришган натижаларига етарлича баҳо бермайдилар, чунки нутқнинг яхшиланиши уларнинг умумий кайфиятини кам миқдорда енгиллаштиради.

Дудукланиш муаммосига нисбатан турли нуқтаи назарларни

кўриб чиқиб, дудукланишнинг пайдо бўлиш механизмлари бир хил эмас, деган асосий хулосага келиш мумкин.

Айрим ҳолларда дудукланиш мураккаб невротик заифлашув сифатида эфироф этилади, у эса бош мия қобиғидаги нерв жараёнининг издан чиқиши, қобиқ ва қобиқ ости ўзаро муносабатларининг бузилиши, умумий нутқий ҳаракатлар (овоз, нафас олиш, артикуляция) суръатининг заифлашуви оқибати ҳисобланади. Дудукланувчи болалар билан олиб бориладиган коррекцион-логопедик ишни тўғри ташкил қилиш учун дудукланувчи болалар нутқини текшириш ва унинг дудукланиш даражасини аниқлаш лозим бўлади.

1.1. Мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчи болаларни психологик-тиббий ва логопедик кўрикдан ўтказиш методикаси

Дудукланувчи болаларни кўрикдан ўтказиш комплекс равишда (логопед, невропатолог, психолог) заруриятга қараб, бошқа мутахассисларни педиатр, отолоринголог ва бошқаларни жалб қилган ҳолда ота-оналар иштирокида амалга оширилди. Кўрикнинг мазмуни анамнестик маълумотларни педагогик психологик ва тиббиёт ҳужжатларни ўрганишни, дудукланувчининг ўзини ҳам текшириб кўришни ўз ичига олади.

Бола ривожланиши тўғрисидаги маълумот ва дудукланиш пайдо бўлиш тарихи ҳақида ота-оналар билан суҳбат ўтказамиз. Аввал ота-онанинг ўзи соғми: оилада қариндошчилик йўқми, ичкилик билан азоб чекканми, венерик касалликлар бўлмаганми? Сўнг боланинг нутқий ривожланиши ҳақида аниқланади: ота-оналар билан суҳбат давомида боланинг нутқий ривожланиш ҳақидаги маълумотлар: дастлабки товушлар, баланд овоз, гу-гулаш, биринчи сўзлар, ибораларнинг қачон пайдо бўлгани, қандай нутқ суръатини қўлланиши, атрофдагилар мулоқот пайтида алоҳида хусусиятлар бўлган, бўлмаганлиги (боланинг ота-оналари ёки яқин кишилари дудукланиш ёки дудукланмаслиги, тез гапириш, гапирмаслиги) аниқланади.

Оилада болани тарбиялашга катта аҳамият берилади: катталарнинг унга муносабати (эркалатиш ёки ҳаддан ортиқ қалтис муносабат, жисмоний жазолаш, кўрқитиш); бола нутқини тўғри шаклланишида ёрдам кўрсатиш (мураккаб матнларни ўргатишда меъёرنинг бузулиши йўқми ёки аксинча, унинг товушларни тўғри

талаффуз этиши, грамматик жиҳатдан тўғри сўзлашиши устидан назоратнинг умуман йўқлигига ва бошқалар).

Дудукланиш қачон пайло бўлди, унинг биринчи белгилари қўриндими? Ташки қўринишдан қандай бўлади? Буни қандай сабаблар келтириб чиқариши мумкин? Бу даврда яна қандай нутқ камчиликлари кузатилган: товушлар талаффузида, унинг лугати ва гапларнинг грамматик тузилиши, овоз, нафас олиши, нутқ темпи.

Болада дудукланиш қандай ривожланган, қандай хусусиятлар пайдо бўлганда ота-оналар бунга эътибор беришдими: ихтиёрсиз ҳаракатлар бузилиши йўқми (пай тортишиши, қўл, оёқ билан тақиллатиши, бошини айлантириш ва ҳоказо) ёки нутқ камчиликлари (ортиқча сўзлар, товушлар, нафас олишда алоҳида товуш ва сўзларни айтиш ва ҳоказо). Болани ўз нутқ камчилигига қандай муносабатдалиги (эътибор беради, эътибор бермайди, фарқи йўқ, хавотирланади, уялади, бекитади, гапиришга қўрқади ва ҳоказо).

Ота -оналар билан суҳбатлашиш жараёнида оилада содир бўлган энг муҳим воқеаларни аниқлаш ва шу муносабат билан боланинг умумий ҳаракат ва нутқий ривожланиш хусусиятлари аниқланади.

Бола туғиладиган даврнинг асосий жиҳатлари: боланинг туғилиши пайтида онанинг ёши (35 ёшда ёки юқори), руҳий асаб жиҳатидан саломатлиги, ота ёки онанинг касалликлари, ҳомиладорликнинг ўтиб боришига баҳо берилади. Ота ва онанинг бола туғулгунча бўлган саломатлиги ҳақидаги маълумотлар боладаги жисмоний ва руҳий ҳолатдаги оғишларни аниқлашга имкон яратади. Боланинг она қорнида ривожланишдаги ноҳуш омилларни аниқлаш, уларни бола нутқининг кейинги ривожланишига кўрсатадиган салбий таъсирини аниқлашга ёрдам беради.

Бу анамнестик маълумотлар ва албатта нутқ текширувидан иборатдир.

- ота-онанинг соғлиги;
- дудукланиш пайдо бўлгунча боланинг умумий ривожланиши;
- боланинг нутқий ривожланиш ҳақидаги маълумотлар;
- оилада болани тарбияланиш хусусиятлари;
- атрофдагилар нутқи;
- дудукланиш аломатлари қачон пайдо бўлган?
- дудукланиш пайдо бўлгандаги хусусиятлар ва у билан бирга келувчи бузилишлар;
- илк ёрдам сўраб мурожаат қилишганми?

Ота - оналар ёрдам сўраб мурожаат қилишганми: қаёққа, қачон, қандай тавсиялар беришган, натижалари қанақа? Боланинг киришимлилиги, ҳаракатлари, тақлидчанлиги, сушт ва тезкор нутқи, ўйин, ишлаб чиқаришдаги фаолияти, дудукланувчининг шахсий хусусиятлари текширилади.

Бундай кўриниш болани тарбиялашда педагогик қабул қилишларни нотўғри қўллаш натижасида кўпинча дудукланиш ҳоллари келиб чиқади: эркалатиш, мураккаб асарларни ёдлатиш, нутқ ривожланишида ёрдам бермаслик, катталарни бола билан қалтис муносабатда бўлиши. Бола шароитда атрофдагиларнинг ўзгариши яқин одамларни ёки тенгдошларини дудукланиш нутқида тўғри муносабатда бўлиш – бу албатта, дудукланишни бартараф этиш ва огоҳлантиришдир. Дудукланишни асосий кечиши ҳақида аниқ маълумотлар йиғиш натижасида, болага тиббий-педагогик таъсирнинг асосий турларини танлашга ёрдам беради. Масалан, моторика бузилишлари билан бирга келса, албатта ҳаракат машқларида тўхтаймиз, ҳаттоки даволовчи жисмоний тарбияни цикл машқларини олиши мумкин. Нутқ бузилишлари билан бирга келса, албатта қўшимча машқларни оламиз, махсус усуллардан фойдаланган ҳолда боладаги товуш камчиликларини, сўзларни грамматик томондан тўғри шакллантиришга ўргатамиз.

Нутқ текшируви биз учун боладаги нутқ имкониятларини билишга керак, нутқда сақланган томонини ва шунга йўналган нутқ машқларини танлаш. Болалар нутқини текшириш учун расмлар, шеър, эртақ китобчалардан фойдаланилади, ҳар хил ўйинчоқлардан (машина, қўғирчоқ, ҳайвонлар, қурилиш материаллари, кубиклар, домино ва бошқалар) танланади.

Нутқни текширишдаги аниқ вазифалари қуйидагиларни аниқлашдан иборат бўлади:

- нутқ аъзолари пай тортишишининг пайдо бўлиш ўрни ва шакллари;
- уларнинг пайдо бўлиш суръати ва дудукланувчининг сақланган нутқ имкониятлари;
- нутқ бузилишлари билан бирга келадиган бузилишлар;
- нутқ бузилишлари билан бирга келадиган ҳаракатли бузилишлар;
- дудукланувчининг ўз нутқий нуқсонига муносабати, рухий хусусиятларининг борлиги.

Пай тортишишларининг пайдо бўлиш жойлари (нафас олишдаги, овоздаги, артикуляциядаги, аралаш) ва уларнинг шакллари (**клоник**,

тоник, аралаш) кўриш ва эшитиш орқали белгиланади. Олинган натижаларга қараб, алоҳида шунга йўналтирилган нутқ машқлари танланади. Масалан, артикуляция характердаги тоник пай тортишишида унли товушларга таянадиган, нутқ аппарати мушакларни бўшаштирувчи машқлар олинади. Нафас олишдаги пай тортишишида эса кўпроқ нутқ ритмига эътибор берамиз. Бу нафас олишини нормаллаштиришда фойдали. Овозли пай тортишида нутқ машқларининг унли товушларни ҳар хил баландликда талаффуз этиш (шивирлашдан то юқори нутқгача) сўралади.

Кўрикнинг мазмуни анамнестик маълумотлар, педагогик, психологик ва тиббиёт хужжатларни ўрганиш, дудукланувчини ўзини текшириб кўришни ўз ичига олади.

Гуруҳли ва якка ишларни тўғри ташкил этиш учун гуруҳ ҳақида умумий ва хусусан ҳар бир бола ҳақида тўла тасаввурга эга бўлиш учун мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчи болаларни ўз вақтида текшириш муҳим аҳамият касб этади.

Текшириш 1 сентябрдан 15 сентябрга қадар олиб борилади. Текшириш давомида бола ҳақидаги баъзи расмий маълумотлар, илк ёшда нутқининг ривожланиши, дудукланишнинг пайдо бўлиш вақти, ота-оналар томонидан нуқсонни бартараф этиш учун қандай чора-тадбирлар кўрилгани (шифокорда даволанган, лого-пед билан шуғулланган, махсус муассасада, санаторий, диспансер, яслида тарбияланган), у тарбияланаётган нутқий муҳит (дудукланувчи қариндошлар билан мулоқот, икки тиллилиқнинг мавжудлиги, нутқга бўлган юқори талабчанлик ва ҳ.к.) аниқланади. Текширув давомида дастлаб умумий нутқий ривожланганлик (талаффуз ва товушларни идрок этиш ҳолати, луғатнинг ҳажми ва сифати, нутқнинг грамматик қурилгани), сўнг дудукланишсиз нутқнинг у ёки бу шаклидан (вазиятли ёки контекст) фойдаланиш имкониятлари ва тасвирий фаолиятда техник малакаларнинг ҳолати текширилади. Барча олинган маълумотлар текширувнинг индивидуал дафтарларига қайд этилади. Текширув бир неча босқичларда амалга оширилади. Нутқни текшириш ишларини логопед ҳар бир бола билан якка тарзда, техник малакаларни эса – гуруҳли машғулотларда тарбиячи билан биргаликда олиб боради. Текширувлардан сўнг машғулотлар учун болаларни 2-кичик гуруҳларга ажратадилар. Биринчи гуруҳга мустақил кенг вазиятли нутқдан (кўргазмага таянган ҳолда жумлалар жавоблар), иккинчи гуруҳга – мустақил вазиятли нутқдан унинг элементар

шаклида (кўргазмага таянган ҳолда бир сўзли жавоблар) фойдалана оладиган дудукланувчи болалар тақсимланади. Мазкур гуруҳ ичида шунингдек юқорида кўрсатилган нутқ шаклларида бирон-бирини дудукланишсиз кўллай олмайдиган дудукланишнинг оғир даражасидаги болалар ҳам бўлиши мумкин. Мустақил нутқдан фойдаланиш малакалари болалар томонидан бир хилда ўзлаштирилмагани боис, йил давомида бир гуруҳ орасида кичик гуруҳларнинг қайта ташкил этилиши юз беради. Логопед ва тарбиячилар болаларни текшириш натижаларини муҳокама этадилар, ҳар бир боланинг ўзига ҳосликларини инобатга олган ҳолда коррекцион ишнинг аниқ метод ва усулларини белгилайдилар.

Бола ҳақидаги, унда дудукланиш пайдо бўлиши ва ўтиб бориш тарихи тўғрисидаги маълумотлар аниқлангандан сўнг, дудукланувчининг нутки ва унинг нутқий фаолиятига бевосита таъсир кўрсатадиган нутқсиз жараёнлар текширилади.

1.2. Дудукланувчи болаларни нутқини комплекс текширишнинг намунавий нутқ картаси

НУТҚ КАРТАСИ

Фамилияси, исми _____
Ёши _____
Қаердан ва қачон келган _____
Уй адреси _____

АНАМНЕЗ

Ота-онаси ҳақида асосий маълумотлар: фамилия, исми, ёши, иш жойи. Хомиладорликнинг кечиши:

- хомиладорликнинг I ва II ярмида онанинг кечирган касалликлари;
- травмалар;
- бола тушиши хавфи бўлганми;

Туғруқнинг кечиши:

- боланинг туғилиш муддати (хафта);
- туғруқнинг давом этиш вақти;
- турли механик воситалардан фойдаланиш;
- болада асфиксиялар кузатилганми;
- боланинг туғилиш жараёнидаги травмалари ва туғма пороклар;

Боланинг кечирган касалликлари:

- ҳаётининг биринчи ойида;
- ҳаётининг биринчи йилида;
- 1 ёшдан 3 ёшгача;
- 3 ёшдан сўнг.

Ота-онасининг руҳий ва неврологик соғлиғи.

Яқин қариндошларидаги касалликлар.

Анализ маълумотлари бўйича нутқни шаклланиш хусусиятлари:

1. Гугулашнинг пайдо бўлиш вақти.
2. Бола томонидан ўзига қаратилган нутқни тушуниш: онасининг овозига қулоқ солиш, нутқий товушлар, алла ва ҳ.к. ларга қулоқ солиши.
3. Биринчи сўзлар: пайдо бўлиш вақти, сўзларнинг намунаси.
4. Биринчи иборалари: пайдо бўлиш вақти, ибораларнинг намунаси.
5. Сўзларнинг бўғин тузилишидаги нуқсон.
6. Нотўғри талаффуз (товушлар).
7. Қайси вақтдан бошлаб нутқ бола учун катталар ва бошқа болалар билан мулоқот воситаси бўлиб хизмат қилади.
8. Нутқнинг бошқа хусусиятлари.

Моториканинг шаклланиш хусусиятлари

1. Бошини тутиши (мустақил).
2. Қўл ҳаракатларининг ривожланиши.
3. Атрофдагилар ёрдамсиз ўтира олиш кўникмаси.
4. Илк бор катталар тортилиш ҳаракатлари.
5. Буюмларни қўл билан ушлаш кўникмалари.
6. Ётиб туриш кўникмалари.
7. Юриш кўникмалари.
8. Мотор кўникмалар: кийиниши, ечиниши, тугмаларни қадаш ва ҳ.к.
9. Чапақай, ўнақай.

Тақлидчиликнинг ривожланиши

1. Катталарга тақлид қилиб, ўйинчоқлар ёрдамида саҳналаштириб бериш;
2. Катталарнинг сўзли буйруқлари асосида ўйинчоқлар ёрдамида саҳналаштириш.
3. Кўрсатма бўйича намунани қайта тиклаш.

4. Катталарнинг сўзли инструкцияси бўйича намунани қайта тиклаш.

Ўзаро муносабатнинг ривожланиши

1. Бошқа болаларга ўзига хос таъсир.
2. Болаларга бўлган эмоционал муносабат.
3. Болаларга нисбатан ижобий муносабатнинг нутқда намоён бўлиши.

4. Болаларга нисбатан ижобий муносабатнинг ҳаракатларда намоён бўлиши.

5. Бир болани танлаб муносабатга киришиш.

6. Болалар гуруҳига танлаб муносабатга киришиш;

Дудукланиш белгиларнинг илк намоён бўлиш вақти

Дудукланишнинг намоён бўлиш вақтини кўрсатиш; унинг бошланиши, сабаблари ва кечиши; берилган ёрдам, натижалари: боланинг ўз нуқсонига нисбатан бўлган муносабати.

Ижтимоий муҳит

1. Боланинг кун тартиби.

2. Уйқу.

3. Овқатланиш тартиби.

4. Тарбиянинг тури.

Оилавий

Қисман жамият

Жамоат тарбияси

5. Атрофдагиларнинг нутқи.

6. Катталар нутқидаги нуқсонлар.

7. Катталарнинг ўзаро муносабати.

8. Оиладаги муҳит.

9. Дудукланувчи болага катталарнинг муносабати.

Тақлидчиликни текшириш

Болага қуйидаги топшириқлар берилади:

3-4 ёшли болалар учун:

- 3-4 сўздан иборат гапни логопеднинг кетидан такрорлаш;

- намуна бўйича сўзлар ичидан маъноси бир-бирига яқин бўлган сўзларни танлаш. Масалан: тўп, тухум, тарвуз...

- пирамидани тўғри териб чиқиш;

- 4 та қўғирчоқ ичидан 2 та бир хилини танлаб олиш;

- 2 та бир хил расмни танлаш - мевалар ичидан 2 та олма, ҳайвонлардан 2 та қуён;

4-5 ёшли болалар учун:

- 4-5 та сўздан иборат гапни такрорлаш;
- намуна асосида пирамидани куриш ва ечиш, бунда ҳаракатларни оғзаки изохлаш “Мен кўк доирани тикдим” (ечдим);
- намуна бўйича конструкторлардан уйча, дераза, машина ясаш;
- бўялмаган расмларни бўяш;

5-6 ёшли болалар учун:

- 3 маротаба кўрилган ва логопед томонидан сўзлаб берилган ҳикояни ўйинчоқлар ёрдамида саҳналаштириб кўрсатиб бериш;

6-7 ёшли болалар учун:

- логопед томонидан сўзлаб берилган ҳикоя, эртакни ўйинчоқлар ёрдамида саҳналаштириб бериш;

Тақлид қилиш қобилиятини текшириш натижалари қуйидагича қайд қилинади:

1. Тўлиқ тақлид қилиш.
2. Ижодий тақлид (намунада ҳеч қандай ўзгаришлар бўлмайди, аммо кўшимчалар киритилади).
3. Қисман тақлид қилиш (бола кўрган ёки эшитган топшириғини тўлиқ бажармайди).
4. Тақлид қилишдан бош тартади.

Боланинг нутқини текшириш

1. Импрессив нутқни текшириш: 2-3 ёшли болалар учун:

- а) логопеднинг оғзаки буйруғи асосида турли хил предметларни, уларнинг қисмларини кўрсатиш;
- б) оғзаки буйруқ асосида турли хил вазифаларни бажариш. Масалан: “Кўғирчоқни ол”, “Қоптоқни бер”.

3-4 ёшли болалар учун:

- а) логопеднинг оғзаки буйруғи асосида турли хил предметларни кўрсатиш: маълум шаклга эга предметлар (думалоқ олма, тўртбурчак стул), турли рангдаги (қизил шар, яшил бодринг).
- б) оғзаки берилган топшириқларни бажариш: “Шарни ол ва стол устига қўй”, “Ўрнингдан тур ва эшикни оч”.
- в) айтиб берилган кичик ҳикоя юзасидан берилган саволларга жавоб бериш.

4-5 ёшли болалар учун:

- а) ва б) топшириқлар юқоридагидай;
- в) расмлар орасидан йил фасллари, ёввойи ва уй ҳайвонларини кўрсатиш.

6-7 ёшли болалар учун:

шаклида (кўргазмага таянган ҳолда бир сўзли жавоблар) фойдалана оладиган дудукланувчи болалар тақсимланади. Мазкур гуруҳ ичида шунингдек юқорида кўрсатилган нутқ шаклларида бирон-бирини дудукланишсиз қўллай олмайдиган дудукланишнинг оғир даражасидаги болалар ҳам бўлиши мумкин. Мустақил нутқдан фойдаланиш малакалари болалар томонидан бир хилда ўзлаштирилмагани боис, йил давомида бир гуруҳ орасида кичик гуруҳларнинг қайта ташкил этилиши юз беради. Логопед ва тарбиячилар болаларни текшириш натижаларини муҳокама этадилар, ҳар бир боланинг ўзига ҳосликларини инobatга олган ҳолда коррекцион ишнинг аниқ метод ва усулларини белгилайдилар.

Бола ҳақидаги, унда дудукланиш пайдо бўлиши ва ўтиб бориш тарихи тўғрисидаги маълумотлар аниқлангандан сўнг, дудукланувчининг нутки ва унинг нуткий фаолиятига бевосита таъсир кўрсатадиган нутқсиз жараёнлар текширилади.

1.2. Дудукланувчи болаларни нутқини комплекс текширишнинг намунавий нутқ картаси

НУТҚ КАРТАСИ

Фамилияси, исми _____
Ёши _____
Қаердан ва қачон келган _____
Уй адреси _____

АНАМНЕЗ

Ота-онаси ҳақида асосий маълумотлар: фамилия, исми, ёши, иш жойи. Хомиладорликнинг кечиши:

- хомиладорликнинг I ва II ярмида онанинг кечирган касалликлари;
- травмалар;
- бола тушиши хавфи бўлганми;

Туғруқнинг кечиши:

- боланинг туғилиш муддати (хафта);
- туғруқнинг давом этиш вақти;
- турли механик воситалардан фойдаланиш;
- болада асфиксиялар кузатилганми;
- боланинг туғилиш жараёнидаги травмалари ва туғма пороклар;

Боланинг кечирган касалликлари:

- ҳаётининг биринчи ойида;
- ҳаётининг биринчи йилида;
- 1 ёшдан 3 ёшгача;
- 3 ёшдан сўнг.

Ота-онасининг руҳий ва неврологик соғлиғи.

Яқин қариндошларидаги касалликлар.

Анализ маълумотлари бўйича нутқни шаклланиш хусусиятлари:

1. Гугулашнинг пайдо бўлиш вақти.
2. Бола томонидан ўзига қаратилган нутқни тушуниш: онасининг овозига кулоқ солиш, нутқий товушлар, алла ва х.к. ларга кулоқ солиши.
3. Биринчи сўзлар: пайдо бўлиш вақти, сўзларнинг намунаси.
4. Биринчи иборалари: пайдо бўлиш вақти, ибораларнинг намунаси.
5. Сўзларнинг бўғин тузилишидаги нуқсони.
6. Нотўғри талаффуз (товушлар).
7. Қайси вақтдан бошлаб нутқ бола учун катталар ва бошқа болалар билан мулоқот воситаси бўлиб хизмат қилади.
8. Нутқнинг бошқа хусусиятлари.

Моториканинг шаклланиш хусусиятлари

1. Бошини тутиши (мустақил).
2. Қўл ҳаракатларининг ривожланиши.
3. Атрофдагилар ёрдамсиз ўтира олиш кўникмаси.
4. Илк бор катталар тортилиш ҳаракатлари.
5. Буюмларни қўл билан ушлаш кўникмалари.
6. Ётиб туриш кўникмалари.
7. Юриш кўникмалари.
8. Мотор кўникмалар: кийиниши, ечиниши, тугмаларни қадаш ва х.к.
9. Чапақай, ўнакай.

Таклидчиликнинг ривожланиши

1. Катталарга таклид қилиб, ўйинчоқлар ёрдамида сахналаштириб бериш;
2. Катталарнинг сўзли буйруқлари асосида ўйинчоқлар ёрдамида сахналаштириш.
3. Кўрсатма бўйича намунани қайта тиклаш.

- а) топширик юқоридагидай;
- б) сюжетли расмлар асосида байрамлар, асосий касблар ҳақидаги билим ва тушунчаларини кўрсатиш;
- в) эшитган эртагининг мазмунини сўзлаб бериш.

2. Экспрессив нуктни текшириш

2-3 ёшли болалар учун:

- а) атрофдаги предметлар номини айтиш;
- б) нуткий инструкция асосида топшириқларни бажариш ва логопеднинг “Сен нима қиялсан?” саволига жавоб бериш: “Мен тўпни олдим”;

в) оила, касблар, ўйинлар ҳақида суҳбатлашиш;

с) сюжетли расм асосида ҳикоя тузиш;

д) кичик ҳажмдаги шеърни айтиб бериш.

3-4 ёшли болалар учун:

а) атрофдаги предметлар номини айтиш;

б) ўйинчоқлар ва эртак қахрамонлари ҳақида суҳбат;

в) сюжетли расмлар асосида ҳикоя тузиш;

г) шеърни ёддан айтиб бериш;

д) логопед кетидан эшитган ибораларни бир-бирига боғлаб такрорлаш;

4-5 ёшли болалар учун:

а) ўзи, яқинлари, ёқтирган ўйинлари, эртак қахрамонлари ҳақида суҳбат;

б) таниқли эртакни сўзлаб бериш;

в) предметли расмларни номлаб бериш;

г) логопед билан биргаликда шеърни ёддан айтиб бериш, сўнгра пичирлаб айтиш.

5-6 ёшли болалар учун:

а) болалар боғчаси, ёқтирган ўйинлари, эртак қахрамонлари ҳақида суҳбат;

б) мева, сабзавотлар, транспортлар ва ҳ.к.ларни номлаб бериш;

в) логопед саволлари асосида иккита предметнинг ўхшаш ва фарқ қилувчи томонларини таққослаш;

г) сюжетли расмлар асосида ҳикоя тузиш;

д) ўйинчоқ ҳақида гапириб бериш.

6-7 ёшли болалар учун:

а) сюжетли расмлар асосида гаплар тузиш;

б) таниш эртакни саҳналаштириш;

в) дўстлари, ёқтирган китоблари ҳақида суҳбат;

д) шеърни ёддан айтиб бериш.

Текширув логопед томонидан боланинг мактабгача нутқий махсус муассасага келган кунидан бошлаб бир ой мобайнида олиб борилади. Сўнг текширув натижалари коррекцион-тарбия жараёнида аниқлаштириб борилади.

Боланинг мулоқотга киришувчанлигини текшириш

Дудукланувчи бола билан биринчи учрашувданок, логопед боланинг контактга киришишига аҳамият бера бошлаши лозим, яъни - осон, тез, нотаниш одамдан чўчиш, кўрқиш, уялиш ва ҳ.к.

Дудукланувчи боланинг ўз тенгдошлари билан мулоқотга киришиши аниқланади: мулоқотга осон ва тез киришади, тез-тез ёки камдан-кам уришиб қолади, мулоқотда фаолми, танлаб мулоқотга киришиш кузатилдими ва ҳ.к.

Моторикасини текшириш

Логопед дудукланувчи болага, ёшига мос топшириқларни оғзаки инструкция ёки тақлид асосида бажаришни таклиф этади.

2-3 ёшгача бўлган болалар учун:

- ерга чизилган чизма устидан юриб ўтиш;
- 25-30 см баландликдаги тўсиқ устидан хатлаб ўтиш;
- тўрган жойида секин айланиш;
- тўпни икки қўллаб кўкракдан иргитиш, (бошидан иргитиш);
- икки қўллаб тўпни логопедга отиш;
- тўпни илиб олиш;
- бир жойда икки оёклаб сакраш;
- олдинга, орқага, икки томонга эгилиш;
- стулни ушлаб туриб чўккалаб ўтириш;
- пластелиндан чўп, тўп яшаш.

3-4 ёшли болалар учун:

1) 20-25 см ораликдаги чизмалар орасидан 3-4 маротаба югириб ўтиш;

2) сигнал бўйича ҳаракат йўналишини ўзгартириш (оғзаки сўз, барабан);

3) югиришдан юришга ўтиш;

4) сигнал бўйича юриш ёки югиришдан тўхташ;

5) ердаги арқон устидан юриш;

6) тўрган жойидан узоқ масофага сакраш;

7) тўп ёки байроқни бошидан, елкасидан бир қўлидан иккинчисига узатиш;

4-5 ёшли болалар учун:

- 1 -7 гача бўлган топшириқлар худди юкоридагидай;
- 8) чўккалаб ўтириб логопедга тўпни думалатиш;
- 9) обруч орасидан ўтиш;
- 10) ердаги обруч ичига сакраб кириб, сакраб чиқиш;
- 11) обруч думалатиб у билан ёнма-ён югириш;
- 12) қўлларни юкорига кўтариб байроқчани бир қўлдан иккинчисига ўтказиш;
- 13) қўлдаги лента билан бош устида айланма ҳаракатларни бажариш;

5-6 ёшли болалар учун:

- 1) топшириқ бўйича 1-2 оёқлаб сакраш, югириш;
- 2) сигнал бўйича тўхташ (барабан овози, “тўхта” сўзи ва ҳ.к.);
- 3) сигнал билан ҳаракат ўртасидаги алоқани аниқлаш: дўмбирага секин урилса – оёқ учида юриш; каттиқроқ урса – товонда юриш; каттиқ урса – югириш; урмаса тўхташ;
- 4) логопедга тўпни отиб, яна илиб олиш;
- 5) ердаги обруч ичига сакраб кириб, сакраб чиқиш;
- 6) логопеднинг оғзаки топширики асосида қўллардаги байроқча билан олдинга, орқага, юкорига каби ҳаракатларни бажариш;
- 7) қўлларни юкорига кўтариб, учта чўпни бир қўлдан иккинчи қўлга навбатма-навбат олиш;

6-7 ёшли болалар учун:

- 1-6 гача бўлган топшириқлар юкоридагидай;
- 7) тўпни ерга уриб бешгача сакраб илиш;
- 8) қўлга имкони борица кўпроқ тўп йиғиш;
- 9) тўпни отиб-илган ҳолда югириш;
- 10) обручни думалатиб, кетидан югириб, қўл билан тўхтатиш;
- 11) арқонни тугун, сўнгра бант қилиб боғлаш;

Умумлаштириш

2-7ёшли болалар моторикасини текшириш натижаларини логопед қуйидагича қайд қилади: оёқ, қўл, координатсияси (тўғри, нотўғри, умуман йўқ);

- тана, гавда мувозанатини сезиш;
- боланинг қадди-қомати;
- топшириқларни бажариш ҳажми (тўлиқ, тўлиқ эмас)
- бир ҳаракатдан бошқасига ўтиш (ўз вақтида, секинлашган, умуман йўқ);
- ҳаракатларни бажаришдаги мустақиллик (тўла мустақил ёки катта одам ёрдамида);

- мимик ҳаракатлар (нормал, юз мускулларининг гипер-кинезияси, синкенезия кўшимча ҳаракатлар);

Дудукланувчи боланинг мотор функциясини текшириш натижаларини қуйидагича умумлаштириш мумкин:

Нормал моторика

- ҳаракатлар координацияси шаклланган: топшириқ бўйича ва ихтиёрий тана ҳолатини бошқара олади;

- ҳаракатларнинг динамик координацияси шаклланган: ҳаракатлар аниқ, катъий мақсадга йўналтирилган, ҳаракатлар ўзаро мувофиқлашган;

- қўл ва бармоқларнинг майда қўл моторикаси шаклланган, юз мимикаси ифодали ва эмоционал.

Моториканинг бузилиши:

1) ҳаракатларнинг ўта тезлиги; тормозланиш, мувозанатни сақлай олмаслик, чайқалиш;

2) ҳаракатлар ўзаро мувофиқлашмаган, пассивлик, беўхшовлик.

У мумлаштириш

Нутқни текшириш жараёнида қуйидаги маълумотлар қайд қилиб борилади:

1. дудукланувчи бола диққатининг хусусиятлари: диққатини бир нарсага жалб қила олади, тез чалғувчан, диққати тарқоқ.

2. хуружларнинг шакли: клоник, тоник, аралаш.

3. хуружларнинг турлари: нафас олиш ва чиқаришдаги, артикуляцион. Намоён бўлади - мустақил, савол-жавоб, шивирлаган нутқ жараёнида.

4. дудукланишнинг намоён бўлиш даражаси:

а) енгил: дудукланиш боланинг мулоқотга киришиш жараёнида намоён бўлмайди. Дудукланиш фақат мустақил нутқда намоён бўлади;

б) ўрта: дудукланиш боланинг мулоқотга киришишига салбий таъсир қилади; хуружлар мустақил нутқда, ҳамда савол-жавобларда намоён бўлади;

в) оғир: мулоқотга кам киришувчан, хуружлар доимий.

5. нутқнинг турли шаклларида дудукланишнинг намоён бўлиши (хуружлар сони, кучи ва давомийлиги).

мустақил баён (ҳикоя) қилганда; расм асосида ҳикоя қилганда; суҳбатда;

савол-жавобли нутқ жараёнида; шеърни ёд олганда; шивирлаган пайтида;

Nizomiy nomli

T D P U

kutubxonasi

6. Артикуляцион аппаратнинг тузилиши ва ҳаракатчанлиги: лаб, тил, тиш, юмшоқ ва қаттиқ танглайдаги нуқсон.

артикуляцион аппаратнинг ҳаракатчанлиги;

ҳаракатларнинг тезлиги ёки йўқлиги;

ўта тезлашган ҳаракатлар;

ҳаракатлар ҳажми;

ҳаракатларни аниқ бажариш;

уларнинг давомийлиги;

ҳаракатларнинг темпи;

ҳаракатларни ўзгартириш (қўшимча, ортикча ҳаракатлар, синкенезия).

7. Товушларни талаффузини текшириш.

Бунда логопедик альбомдан фойдаланади. Текшириш натижалари қуйидаги жадвал кўринишида тўлдирилади.

Товушлар талаффузи ҳолатини аниқлаш:

- механизми бўйича: дислалия;

- шакли: мотор, сенсор, аралаш дислалия;

- намоён бўлиши: сигматизм, ротацизм, ломбдацизм, йотацизм, каппацизм.

- ҳажми бўйича: мономорф, полиморф, мураккаб.

8. Нутқнинг:

- темп: нормал, секинлашган, тезлашган;

- паузалар: тўғри, бузилган;

- ритм: нормал, аритмия;

- овоз: нормал, бўғик, заиф, чийиллаган;

- овоз атаки: қаттиқ, юмшоқ, умуман йўқ;

- раванлиги: аниқ, тушунарли, тушунарсиз;

- нафас: нормал, тезлашган, секинлашган.

Фонематик анализ, синтез ва тасаввурларни текшириш

Фонематик анализни текшириш:

- сўзнинг бошида унли ёки ундош товушни аниқлаш;

- сўздан товушни ажратиш;

- товушлар дифференсацияси: жарангли, жарангсиз, қаттиқ, юмшоқ, сонор, тил орқа...

- сўздаги товушнинг ўрнини аниқлаш: “олма” сўзида “О” товушидан кейин қайси товуш эшитилаяпти;

- товушнинг сўздаги ўрнини аниқлаш: “товуқ” сўзида “т” ва “в” товушларининг ўртасида қайси товуш эшитилаяпти;

- сўздаги товушлар сонини аниқлаш.

Фонематик синтезни текшириш.

Берилган товушлардан сўз тузиш. Масалан, “Г, У, Л товушларини бир-бирига ула, қандай сўз ҳосил бўлди?”

Фонематик тасаввурларни текшириш.

- берилган товушга сўз ўйлаб топиш;
- товушларга қараб расмларни икки қаторга ажратиш, масалан:

с-ш, р-л;

- расмлар ичидан маълум бир товуш билан бошланадиган расмни ажратиш.

Нутқнинг грамматик тузилишини текшириш

4-7 ёшли болаларга қуйидаги топшириқлар берилди:

- сюжетли расм асосида ҳикоя тузиш;
- бирликда келган сўзларни кўпликга айлантириш: тўп-тўплар, уй-уйлар...

- нутқда келишиқ қўшимчаларидан фойдаланиш.

Нутқнинг лексик ҳолатини текшириш

Лексикани текширишда баъзи усуллардан фойдаланилади: предметларни номлаш, предметларни бир сўз билан умумлаштириш, предметларнинг белги, хусусиятларини айтиб бериш.

Дудукланувчи болани ўйин фаолиятида текшириш

1. Ўйиннинг ташкил этилиши - мустақил, катталар ёрдамида;
2. Боланинг маълум бир ўйинга қизиқиши: дидактик, ҳаракатли, спорт ўйинлари ва ҳ.к.
3. Боланинг ўйин жараёнида қандай мавзулар ташвишлантиради;
4. Бола бир ўзи, кичик гуруҳ ёки кўпчилик болалар билан ўйнашни яхши кўради;
5. Бола овоз чиқармай ёки гапириб ўйнайди;
6. Бола ўйинни бир ўзи охиригача етказди ёки катталар ёрдамида;
7. Ўйиннинг мавзуси тургун ёки ўзгарувчан;
8. Бола ўйинчоқлардан ўз ўрнида фойдаланадими?;
9. Ўйин жараёнида қандай муаммолар ва нима сабабдан келиб чиқади.

Ташхис қўйиш

Дудукланувчи болаларни динамик текшириш асосан дудукланувчи болага коррекцион-тарбиявий таъсир этиш жараёнининг биринчи босқичида амалга оширилади.

Дудукланувчи болани динамик текшириш натижалари логопед томонидан психолого-логопедик хулоса—диагноз шаклида умумлаштирилади.

Диагнозда қуйидаги маълумотлар ҳисобга олинади:

- хуружларнинг шакли, намоён бўлиш даражаси;
- мулоқотга киришувчанлиги;
- моториканинг ҳолати;
- қўшимча ҳаракатларнинг кўплиги, намоён бўлиши, синкинезиялар ва ҳ.к;
- эмболофразиялар;
- боланинг ўйин фаолиятидаги иштироки, фаоллиги;
- товушлар талаффузидаги камчиликлар, нутқ компонентларида учрайдиган нуқсонлар.

1.3. Мактабгача ва кичик мактаб ёшида дудукланувчи болалар билан ўтказиладиган коррекцион-логопедик ишлар

Мактабгача ва кичик мактаб ёшида дудукланувчи болалар билан ўтказиладиган йиллик коррекцион-логопедик ишларни режалаштириш жадвали:

Иш босқичи	№	Иш мазмуни	Ой	Хафта
Тайёрлов машғулоти	1	Нутқни текшириш	Сентябр	1–2 хафта
	2	Сукут сақлаш Физиологик ва нутқий нафас олишни коррекциялаш машқлари	Сентябр	3 хафта 4 хафта
	3	Сўзлаш қўркувини бартаф этиш	Доим	
	4	Умумий ва майда қўл моторикаси ҳаракатчанлиги логоритмик машқлар	Йил давомид а	
	5	Умумий нутқ фаолияти камчиликларини тузатиш		

1-босқич	6	Ватаним- Ўзбекистон	Октябр	2 hafta
	7	Севимли фасл олтин куз		2 hafta
	8	Куз шеъри, мева ва сабзавотлар		2 hafta
	9	Устозга таъзим		1 hafta
2-босқич	10	Эртақлар олами	Ноябр	1 hafta
Акс эттирилган нутқ (Логопед сўзини қайтариш)	11	Мақоллар		2 hafta
	12	Китоб сенинг дўстинг ва уни авайла		3 hafta
	13	Ким бўлсам экан		4 hafta
3-босқич	14	Мевалар	Декабр	1 hafta
	15	Сабзавотлар		2 hafta
	16	Пул бирликлари. Вақт бирликлари		3 hafta
	17	Геометрик шакллар		4 hafta
	18	Кумуш қиш манзаралари		2 hafta
	19	Светофор чироқлари		3 hafta
	20	Ким бўлсам экан		4 hafta
4-босқич	21	Буюк бобокалонларимиз ҳаёти ва ижодидан	Феврал	1 hafta
		намуналар		
Таниш мазмунли расмни мустақил сўзлаш	22	Зумрад ва Қиммат эртаги		2 hafta
	23	Ўзбекистон Республикаси Давлат герби ва байроғи		3 hafta
	24	Нима яхши-ю нима ёмон		4 hafta
5-босқич	25	Танланган ҳикояни асосий ғоясини сўзлаш	Март	1 hafta
Эшитилган кичик ҳикояни	26	Ҳикоя яқунлари бўйича эркин сўзлаш		2 hafta

сўзлаш	27	Баҳор табиаи ҳақида эркин сўзлаш		3 ҳафт а
6-босқич	28	Бог ва ўрмон	Апрел	1 ҳафта
Маълум мавзуда мустикал хикоя тузиш	29	“Нон хиди” хикояти		2 ҳафта
	30	Одобли бола хислатлари		3 ҳафта
	31	Табиатни асрайлик		4 ҳафта
	32	Меҳмон кутиш	Май	1 ҳафта
	33	Келажак ишларим		2 ҳафта
	34	Сахналаштирилган эртак		3 ҳафта

II БОБ. МАКТАБГАЧА ВА КИЧИК ЁШДАГИ ДУДУҚЛАНУВЧИ БОЛАЛАР БИЛАН ОЛИБ БОРИЛАДИГАН КОРРЕКЦИОН-ЛОГОПЕДИК ИШЛАР МЕТОДИКАСИ

Логопедик ишлар мазмуни.

Дудуқланувчи болалар нутқ коррекцияси устидаги ишлар ўзининг турли туманлиги, ўзига хослиги билан бошқа логопедик ишлардан фарқ қилади.

Қадимги даврлардан дудуқланишни бартараф этишга турлича ёндашилган, жуда кўп изланишлар олиб борилган. Дастлаб олимлар Гиппократ, Гален, Аристотель, Ибн Сино ва бошқалар дудуқланишни терапевтик усуллар билан даволашни илгари сурдилар. Сўнг ХХI асрнинг ўрталарига қадар даволашнинг жарроҳлик методи қўлланган. (Антилл, Фабриций ва бошқалар).

Механик мосламалардан фойдаланиб, дудуқланишларни бартараф этиш Демосфен, Меркель ва бошқалар томонидан (денгиз тошчаларини тил остида сақлаш, ортопедик мосламалардан фойдаланиш) татбиқ этилган ва бу яхши самара берган. Сўнг психотерапевтик таъсирларга 1-даражали аҳамият бера бошладилар (Бертман , Неткачёв ва бошқалар) ХХ асрнинг 80 йилларидан бошлаб дудуқланишни бартараф этишдаги аввалги усулларга барҳам берилди ва атрофлича тиббий педагогик ёндашув усуллари илгари сурилди.

Ҳозирги кун логопедия фанида дудуқланишни бартараф этиш услублари боланинг ёш хусусиятига боғлиқлигини Н.А.Власова томонидан илк бор амалиётда ўрганилди. У мактабгача ёшдаги дудуқланувчи болалар билан ўтказиладиган коррекцион ишни 7 та босқичда олиб борилишини тавсия этади.

1. Логопеднинг дудуқланувчи бола билан биргаликдаги нутқи;
2. Акс эттирилган нутқ;
3. Таниш мазмунли расм устида савол жавоб тарзидаги нутқ;
4. Таниш мазмунли расмни мустақил сўзлаш;
5. Эшитилган кичик ҳикояни сўзлаш;
6. Нотаниш расм мазмуни асосида мустақил ҳикоя тузиш ;
7. Меъёрдаги нутқ (эркин суҳбат, илтимос ва ҳоказо)

Дудуқланувчи болалар нутқини қайта тарбиялаш учун мўлжалланган барча машгулотлар мураккаблашиб борувчи 3 босқичга бўлинади:

Биринчи босқичда машқлар логопед билан биргаликда нутқ ва акс эттирилган нутқни тарбиялаш учун махсус ишлар олиб борилади.

Иккинчи босқичда болалар расмларни саволлар асосида таърифлаб бериш, берилган мавзуга оид ёки серияли расмлар асосида мустақил хикоя тузиш, логопед ўқиб берган хикояни қайта хикоя қилиб беришга ўргатиб борилади.

Учинчи, якунловчи босқичда болалар эгалланган малакаларини ўйин, суҳбат, машгулот ва бошқа болалар ҳаётини дақиқаларида дўстлари, тенгдошлари ва катталар билан мулоқот давомида мустаҳкамлаш имконияти таклиф этилади.

Н.А.Власова ва Е.Ф.Рау методикаси асосини болалар мустақил нутқини турли даражалари ташкил этади. Узок вақтлар мобайнида берилган дудукланувчи болалар билан олиб бориладиган логопедик ишлар методикаси оммавий усуллардан бири бўлиб ҳисобланиб келинади. Ҳозирги кунда логопедлар мазкур методиканинг айрим таркибий қисмларидан фойдаланмоқдалар.

Н.А.Чевелёва қўл фаолияти жараёнида дудукланувчи болалар билан олиб бориладиган коррекцион ишларнинг ўзига хос тизимини таклиф этади. Муаллиф психологик концепциядан келиб чиқиб, боланинг боғланган нутқини вазиятли нутқдан мустақил нутқга ўтиш йўли билан ривожлантиришни таклиф этади. Шундан келиб чиқиб, у нутқни қуйидаги шакллари фарқлайди:

1. Кузатувчи нутқ.
2. Якунловчи нутқ.
3. Амалга оширувчи нутқ.

Болаларда дудукланишнинг бартараф этишнинг 5 босқичи фарқланади:

Тайёрлов босқичи. Асосий мақсад – болаларга хулқ-атвор қўникмаларини ўргатиш, логопеднинг қўп бўлмаган, мантикий тўғри нутқини тўғри эшитишга ўргатиш, боланинг ўзини нутқини эса чеклаб қўйиш.

Кузатувчи нутқ – бу босқичда болалар бажараётган ҳаракатлари билан биргаликдаги нутқи тушунилади.

Якунловчи нутқ – бу босқичда болалар бажариб бўлган ишлари ҳақида сўзлаб берадилар. Кўрув таянчини кенгайтириб бориш натижасида секин-аста мустақил нутқга ўтилади.

Амалга оширувчи нутқ – бу босқичда болалар бажармоқчи бўлган ишлари ҳақида гапириб берадилар. Бунда болаларда кўрув таянчига асосланмасдан ўз иш режасини тузишга, ҳаракатларни олдиндан тушунтириб беришга ва номлашга, нутқдан мустақил

фойдаланишга ўргатилади. Жумлалар нутқ мураккаблаштириб борилади. Бу боскичда болалар мантиқий фикрлашга, ўз фикрини кетма-кет ва грамматик тўғри баён қилишга, сўзлардан асл маъносига фойдаланишга ўрганадилар.

Малакаларини мустақамлаш — бу боскичда болалар у ёки бу буюмни тайёрлаш жараёнини мустақил баён қилиб бериши, уларнинг ўз фаолиятлари ҳақида савол-жавоблари, ўз хоҳиш-истакларини баён этиши орқали олиб борилади.

С.А.Миронова мактабгача ёшдаги болаларда дудуқланишни болалар боғчасида ўрта, катта ва тайёрлов гуруҳларида дастурни ўтиш жараёнида бартараф қилиш тизимини таклиф қилади. У “Атрофдаги табиат билан танишув”, “Нутқни ўстириш”, “Элементар математик тушунчаларни ривожлантириш”, “Расм, ёпиштириш, конструкторлаш” каби бўлимлар бўйича машғулот жараёнида олиб боришни таклиф этади.

Е.Ф.Рау коррекцион логопедик ишларни 3 боскичда олиб боришни тавсия этади:

1. Таниш жумлалар, шеърларни жўрликда ва мустақил айтиш.
2. Шеърларни ифодали, бадиийлаштирилган шаклда ёддан айтиш кенг қўлланилади.
3. Ўйин, машғулот, суҳбат жараёнида атрофдагилар билан эркин мулоқот қилиш жараёнида ўз нутқида эришган раво нутқ малакалари мустақамланади.

Н.А.Власова ва Е.Ф.Рауларнинг тавсия этган услублари ҳозирги кунгача ўз аҳамиятини йўқотмаган.

С.Л.Рубенштейн коррекцион логопедик ишларни 5 та даврга бўлиб, ўтказиладиган иш услубларини илгари сурди:

1. Пропедевтик (тайёрлов) даври

Вактинчалик даврда боланинг сўзлашув жараёнини тўхтатиш, сукут сақлашни ташкил этиш, логопеднинг қисқа ва аниқ, ифодали нутқни эшитишга ўргатилади.

2. Маълум фаолият билан боғлаш даври

Амалий иш билан боғланган нутқ бир вақтда шакллантирилади. Бунда логопед саволлари амалий иш жараёнига боғланган бўлиши, фаолият билан нутқ кўриш асосида ситуатив ўзгариб туради.

3. Яқунловчи нутқ даври

Болалар томонидан яқунланган ишлар ёки унинг бир бўлаги изоҳлаб берилади. Кўриб туриб баён этишдан яхлит ҳолда умумий баён этишга ўтилади.

4. Малакаларни мустаҳкамлаш даври

Болалар томонидан кўзда тутилган мўлжалдаги ишлар сўзлаб берилади. Уларда ишни режалаштириш, изоҳлаш, тушунтира олиш кўникмалари шаклланади. Ишни кетма кетлигини фикрлаб, жумлаларни грамматик томондан тўғри тузиб, сўзларни аниқ ифодалаб ҳикоя тузишга ўрганадилар.

5. Малакаларни мустаҳкамлаш даври

Болалар ўз фаолиятларини эркин, раvon сўзлайдилар, ўз хоҳишларига кўра маълум мавзунини ёритиб берадилар. Рус дефектолог С.А.Миронова дудукланишни бартараф этишни мактабгача таълимнинг барча гуруҳларида “Атроф табиат билан таништириш”, “Нутқ ўстириш”, “Элементар математик тасаввурларни ривожлантириш”, “Расм, аппликация ясаш, конструкциялаш” машғулоти дастурий талабларини амалга ошириш билан боғланган ҳолда ташкил этишни тавсия этди ҳамда ўқув йилидаги чоракларга бўлинган коррекцион ишлар мазмунини ёритиб берди, болаларнинг ёши, ўзлаштириш қobiliяти нуксон хусусиятига қараб мавзуларни мослаштириш фикрлари илгари сурилди.

1-чорак коррекцион иш вазифалари

Барча машғулотларда оддий вазиятли нутқни тарбиялаш, луғатни бойитишга эътиборни қаратиш, логопед нутқини аниқ жумлалардан иборат бўлиши, сўзлашишда шошмаслик, ҳамда кўргазма асосида лўнда ҳикоя қилишга қаратилган иш мазмуни.

2-чорак коррекцион иш вазифалари

Машғулотларда вазиятли нутқ малакаларини мустаҳкамлаш босқичида логопед томонидан берилган савол ёрдамида ёки савол ёрдამисиз қисқа матнларни сўзлашга ўтиш. Жумлалар тузишдан ҳикоя тузишга ўтилади.

3-чорак коррекцион иш вазифалари

Мустақил равишда матн тузиш малакалари шакллантирилади. Кўргазмали воситалар, логопед саволлари унумли фойдаланилади. Умумтаълим талаблари асосида ишлашга аста секин ўтилади.

4-чорак коррекцион иш вазифалари

Турли хил мураккабдаги мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлашга қаратилади. Ижодий ҳикояларни тузишга катта эътибор берилади. Луғат ўстириш, жумлалар тузиш бўйича олиб борилган ишлар давом эттирилади. Болалар ўзлари хулосалар чиқаришга ўрганадилар.

Мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчи болалар билан олиб бориладиган логопедик методиканинг биринчи муаллифлари мураккаблаштириб бориладиган нутқий машқларни, боланинг мустақил нутқ даражасига кўра ташкил этдилар.

Амбулатор шароитда дудукланувчи болалар билан олиб бориладиган логопедик машғулотлар тизими.

Логопедик кабинетларда дудукланувчи болалар билан бир ҳафтада 2-3 марта 40-60 минутлик машғулотлар олиб борилади. Машғулотлар 3-4 ой ўтказилишини кўзда тутди. Бу 32-36 машғулотдан иборат бўлади. Болаларни саралаш ва текшириш, бирламчи магнитофон ёзувлари машғулотлар бошлангунга қадар ўтказилади.

Тайёрлов босқичи.

Тахминан 7-8 машғулотни ўз ичига олади. Уйда - бу давр қаттиқ режим ўрнатилган ҳолда бўлиши керак, бола учун максимал даражадагитинч муҳит, катгий кун тартибини ўрнатиш, имкони борица атрофдагилар билан нутқий мулоқотни чегаралаш, дудукланишни юзага келтирадиган ҳар қандай ҳолатлардан ҳимоя қилиш зарур. Ҳамма нутқий машқларни логопед уйда ва кабинетда дудукланувчи боланинг соғлом нутқига таяниб олиб борилади.

Логопеднинг иш мазмуни куйидагилардан иборат: ҳар бир боланинг нутқи ва хулқ-атворини стимуллаштириш юзасидан фаол иш олиб борилади. Бунинг учун логопед биринчи машғулотга логопедик кабинетларда аввал шуғулланган ва яхши натижалар билан чиқарилган бир нечта болаларни таклиф этади. Келганлар, уларнинг нутқи аввал қандай бўлганлиги, бунга улар қандай эришганлиги ҳақида гапириб беришади. Бундай машғулотда болаларнинг логопедик машғулотларгача ва ундан кейинги нутқи ёзилган магнитофон ленталаридан фойдаланиш мумкин. Катта ёшдаги болалар собиқ дудукланувчилар ёзиб қолдирган хатларни ўқишлари мумкин. Шу тариқа бошловчи болаларда чиройли, тўғри нутқни тарбиялашга хоҳиш, ўзларига ишонч ва логопеднинг машғулотларига ишонч тарбияланади.

Бундан ташқари биринчи-иккинчи машғулотларда логопед болаларни машғулотларнинг ташкил этилиши; машғулотлар жадвалини таништиради, машғулот учун зарур нарсалар билан болаларни бир-бири билан таништиради, уларни кабинетда ўзини тутишига таъсир кўрсатади, болаларга машғулотларда нималар

килиниши ҳақида гапириб беради, ўзида чиройли, тўғри нутқни кўрсатиб беради.

Биринчи машғулотдаёқ нутқий машқлар ўргатилади: унли товушларни талаффуз қилиш, уларни ундош товушлар билан бирга талаффуз қилиш, қўл, оёқ ҳаракатлари билан бирга шеър ёдлаш, психотерапевтик тонгли матнларга ўргатиш (уйқудан кейин) ва кечки матн (уйқудан аввал)ларни гапириб беришга ўргатиш. Масалан, (эрталаб) “Бугун яхши ухладим, яхши дам олдим мени кайфиятим яхши. Мен хотиржамман, хурсандман. Бугун мени жуда қизиқарли ишлар кутяпти. Мен билипман, мен чиройлигапиришни ўрганипман, логопеднинг ҳамма маслаҳатлари эсимда. Мен бугун чиройли ифодали гапиришга ҳаракат қиламан. Мен ишонаманки, мен худди артистлардек, гапиришга ўрганаман”. Кечқурун: “Ҳозир мен ухлайман. Бугун мен учун жуда қизиқарли кун бўлди. Кун бўйи яхши, хушчакчак кайфиятда бўлдим. Мен хотиржам бўлдим ва яхши гапирдим. Мен машғулотларда менга ўргатгандек гапирдим. Энди мен ҳар доим тўғри ва чиройли гапиришга ҳаракат қиламан. Ҳозир эса ухлайман. Эртага яхши кайфиятда тураман. Эртага ҳам мени қизиқарли кун кутмоқда. Мен яна ўз нутқимни назорат қила бошлайман. Мен худди артистлардек, чиройли гапиришни ўрганаман”. Ўзини-ўзи ишонтирувчи матнларни логопед болаларнинг ёшига қараб тузади. Баъзилар учун матнлар логопедик машғулотлар давомида вазифаларни бажариш вақтида танланади. Матнлар болалар билан бир ёки бир неча марта такрорланади. Бу вақтда болаларни нутқий машқларга ўргатиш билан бирга, болаларда чиройли, тўғри нутқ, улар қандай компонентлардан ташкил топганлиги ҳақидаги тушунчалар; оҳангдорлик, ифодалилик, шошилмаган темп, ҳеч қандай ортиқча товуш ва сўзларсиз ёйиқ ибораларни сўзлашув вақтида тўғри қўллаш.

Болалар ўзлари ва ўртоқларининг гапиришини кузатишни ўрганадилар. Шу билан бирга уларнинг диққати нутқнинг юкорида қайд этилган томонларига ва ҳолатига қаратилади. Бу даврда болаларда тўғри нутқ элементлари ундаги соғлом нутқи асосида машқ қилдирилади. Бу минимум имкониятларни, шу билан бирга унда ҳар доим диққатини нутқнинг логопедик талабларига қаратишни талаб қилади.

Тўғри нутқни машқ қилдириш турли шароитларда ўтказилади: турли фаолият жараёнларида (қуриш, яшаш, расм чизиш, ҳисоб, аппликация, она тили); дидактик ўйинлар (лого, домино, телефон ва

бошқалар). Логопедик машғулотларда нуткий ҳолатларни мураккаблаштириш учун, машғулотга бегоналар таклиф этилади, улар аввал кузатади, кейинчалик аста-секин машғулотларда қатнашади.

Бу давр охирида ўқитувчи магнитофонли машғулотлар ўтказди. Бу даврда ота-оналар билан ишлаш ҳам ўзига хос. Логопед ҳамма ота-оналар билан дудукланиш ҳақида суҳбат-маъруза ўтказди. Бу маърузада дудукланиш, унинг келиб чиқиши, логопедик машғулотларнинг аҳамияти, биринчи даврда олиб бориладиган логопедик ишлар, даволовчи-педагогик жараёнда ота-оналарнинг роли, бу категория болаларга атрофдагиларнинг муносабати ҳақида маълумотлар берилади.

Умумий маърузага ҳар бир бола ҳақидаги индивидуал суҳбат ва уларга муносабат киритилмайди. Бундан ташқари, тайёрлов даврида ота-оналар камида 2-3 марта логопедик машғулотларда қатнашиши керак.

Машқ қилдирувчи давр. Амбўлатор шароитда 20-22 та машғулотларни ўз ичига олади. Боланинг биринчи даврда ўзлаштирган кўникмаларига таяниб, бу давр ўз олдига аста-секин дудукланувчи болаларнинг нутқи тузатилади. Бола машғулотларда муваффақиятларга эришишига ўрганиб қолган, у ўзини мустақил, чиройли гапиришга ўрганишга янги вазифалар қўяди. Логопедик машғулотларда ўз-ўзини ишонтирувчи янги таниш ва кечкурунги матнлар ўрганилади. Нуткий машқлар сифатида аввалги нуткий машғулотлардаги материаллар интенсив қўлланилади.

Бу даврда аста-секинлик билан дудукланувчи болаларга қийин бўлган нутқ ва нуткий ҳолатлар машқ қилдирилади: нуткий машғулот (спонтан нутқдан - жавобларгача, секин нутқдан баланда нутқгача); фаолият (тинч машғулотлардан - ҳаракатлантирувчи ва эмоционал машғулотларгача, ўзининг содда ҳаракатларини тасвирлашдан - мураккаб, комплекс ҳаракатларни тасвирлашгача); нуткий ҳолатлар (кабинетдаги мураккаб ҳолатлардан - ҳаётий мураккаб ҳолатларгача).

Мустаҳкамловчи даврда логопед олдида қуйидаги вазифа туради: турли шароитларда болаларнинг тўғри нутқини мустаҳкамлаш, шу билан бирга аста-секин логопедик машғулотлардан воз кечиш. Бу давр ўз ичига 6-9 машғулотни қамраб олади. Логопедик машғулотларда тўғри нутқни ривожлантириш бўйича интенсив ишлар давом эттирилади. Тўғри нутқни ролли ва ижодий ўйинларда машқ қилдириш давом эттирилади. Машғулотдан ташқари кабинетда

нуткий машқлар турли ҳолатларда ўтказилади. Қуйидаги элементлар киритилади: уйда ота-оналари ва тенгдошлари билан ўзлари иштирок этадиган концертларга тайёрланиш, иложи борида, болалар муассасаларида ўтказиладиган концертларда қатнашиши зарур. Қатъий ўрнатилган логопедик машғулотлар курси, эрталиклар ва концертлар билан тугатилади. Ўтказиладиган логопедик машғулотлар натижасига асосланиб, индивидуал кўрсатмалар берилади. Амалда соғлом болаларга ҳар куни нуткий машқлар ва уйда нуткий машғулотлар ўтказиш, логопедик кабинетларга бериш тавсия этилади: ҳафтада 1-2 марта, кейин ҳафтада 1 марта, кейин 2 ойда 1 марта ва ниҳоят 3 ойда 1 марта.

Мустаҳкомловчи даврда ота-оналар болалари билан бирга логопедик машғулотларда фаол иштирок этиши, логопед томонидан берилган кўрсатмалар асосида болаларнинг янги кўникмаларини мустаҳкамлашлари, болаларни жамоат жойларида ва уйда янги кўникмаларни қўллашга ўргатишлари ва концертларга тайёргарлик кўришлари, қатнашишлари керак. Битирув олдида логопед ҳар бир ота-она билан болаларнинг хусусиятларини муҳокама қилади, мустақил нутқни тарбиялаш ва мустаҳкамлаш учун зарур шароитлар яратиш учун кўрсатмалар беради. Дудукланувчи болалар билан олиб бориладиган ишларнинг умумий вазифалари билан бир қаторда режим моментларини уларнинг умумий ва нуткий ҳатти-ҳаракатлари сингари нутқий фаолиятни коррекциялашда ҳам қўллаш лозим.

Кун тартибида дудукланишсиз тўғри нутқий мулоқотни ташкил этиш учун қатор қулай фурсатлар бўлиб, улар хусусида болалар билан суҳбатни ташкил этиш мумкин. Бунда болаларни мулоқот вақтида ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга. Болалар бир-бирларини яхши кўришлари учун уларни тўғри ўтказиш мақсадга мувофиқ (доира, ярим доира). Болалар суҳбат давомида иштирок этишлари учун барча моментларни аниқ ташкил этиш лозим: ювиниш, кийиниш, ечиниш, навбатчилик, экскурсия, кузатиш ва б. Болаларни барча ҳаракатларни ортикча шовқинсиз бажариш, катталар нутқини ва ўртоқларининг жавобларини тинглаш, савол берилганда жавоб қайтариш ва ўртоқларини гапини бўлмасликка ўргатиш лозим.

Катталар нутқига алоҳида эътибор берилади. Улар нутқи сокин бўлиши, саволлар боланинг саволи ва жавоби ўртасида паузаларга амал қилган ҳолда аниқ шакллантирилган бўлиши керак. Жавобни ўйлаб олиш учун вақт бериш, нормал темпда сўзлаш, шахсий нутқни

секинлаштирмаслик ва болалардан нутқларини секинлаштиришни талаб этмаслик керак.

Машғулотлар мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчи болалар таълимининг асосий шакли ҳисобланади. Машғулотларда болалар янги билим ва кўникмаларни оладилар, шу билан бирга умумий ва нутқий ҳатти-ҳаракат малакаларини ўзлаштирадилар ва дудукланишдан ҳоли мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини эгаллайдилар.

Дудукланувчи болаларда оғзаки кўрсатмалар ва намоёиш ёки намунанинг намоёишисиз биргина оғзаки кўрсатмаларга мос равишда ўқув фаолиятини бажариш қобилияти шаклланади, идрок, хотира, тафаккур, билишга бўлган қизиқишлари ривожланади ва бошқарув жараёнлари шаклланади.

Болалар аниқ ва умумий саволларга жавоб беришга ўрганадилар; логопед, тарбиячининг талабига кўра қисқа ва кенг жавоб қайтаришни машқ қиладилар; нормал темпда, атрофдагилар учун тушунарли, етарлича баланд, аниқ, маънога мос равишда жавоб берадилар. Машғулотларда от, сифат ва тилнинг бошқа бўлақларининг грамматик шаклларини тўғри қўллаш малакалари мустаҳкамланади.

Диққатнинг жамланганлиги, фаҳмлилик, эслаш, диалог вақтида фаол иштирок этиш, лозим бўлганда эса импульсив баёндан ўзини тийиш каби сифатларни ривожлантиришга қаратилган ишлар машғулотларнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

Ўртоқларидан илгарилаб кетмай ва улардан ортда қолмай ишни бир вақтда бошлаш ва якунлаш кўникмаси шаклланади, фаолиятнинг нормал темпи, ҳаракатчанлик, келишиб, кетма-кетликда ишлаш одати, бошланган ишни охирига етказиш, фаолиятнинг икки тури ўртасида диққатни тақсимлай олиш, материални (қоғозни) рационал сарфлаш, қўлланмалар, кўроллардан тўғри фойдаланиш шакллантирилади.

Машғулотларда махсус методик ва ўйин усуллари қўлланилади, улар ёрдамида умумий ва нутқий ҳатти-ҳаракатдаги дудукланиш коррекцияси амалга оширилади.

Мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчиларнинг нутқ, умумий ва нутқий ҳатти-ҳаракат коррекцияси нафақат машғулотларда, балки ўйинлар воситасида ҳам амалга оширилади. Ўйинларнинг умумий мақсади болаларнинг атрофдаги предметлар, уларнинг турли сифатлари (шакли, ҳажми, ранги),

қўлланилиши ҳақидаги тасаввурларини аниқлаш ва кенгайтириш, қизиқувчанликни, билиш қобилиятларини ривожлантириш, ҳаракатларни такомиллаштиришдан иборат. Уйин жараёнида ўртоқларига нисбатан дўстона муносабат, ўйинчоқлар ва материалларга эҳтиёткорона муносабат, ўрнатилган тартибга риоя этиш одати тарбияланади, ўртоқларининг қизиқишлари ва фикрларини инобатга олиш, муросаларни адолатли ҳал этиш, низоларни четлаб ўтиш кўникмаси шаклланади.

Ижодий ташаббускорлик, ўйин мазмунини мустақил ҳосил қилиш ва амалга ошириш қобилияти, ўз ҳаракатларини ўзаро келишиш, ролга мос равишда ўзини тутиш ривожланади.

Ижобий шахсий сифатларни ва умумий ва нутқий ҳатти-ҳаракат малакаларини шакллантириш, шунингдек мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлашга алоҳида эътибор берилади. Шунингдек нафақат жамоада, балки якка тарзда ўйнаш кўникмасини ривожлантиришга, ўйин қоидаларига мос равишда ўз истакларини бўйсиндириш ёки чегаралашга, ирода сифатларини тарбиялашга: ўз-ўзини назорат этиш, ўз ҳатти-ҳаракатларига жавобгарлик, диққатни жамлаш, ўйинда фаол бўлиш ва бир вақтнинг ўзида лозим бўлса, ўз ҳиссиётлари ва хоҳишларини тия билишга катта эътибор берилади.

Меҳнат жараёнида нутқни коррекциялаш

Дудукланувчи болаларда оммавий болалар боғчасидаги болалар сингари, меҳнатга бўлган қизиқиш ва муҳаббатни ривожлантириш, уларни меҳнат топшириқларини ҳаракатчан ва пухта бажаришга ўргатиш, меҳнат натижаларига эришишга бўлган интилишни, барча болалар билан бир қаторда биргаликдаги меҳнат фаолиятида иштирок этиш тайёргарлигини тарбиялаш лозим. Тарбиячи мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги болаларда осон меҳнат турлари малакаларини, катталар ва ўртоқларининг меҳнатига ҳурмат билан муносабатда бўлишни шакллантиради ва бир вақтнинг ўзида меҳнат қуроллари ҳақидаги билимларини мустаҳкамлайди.

Мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчиларда меҳнат жараёнида катталар нутқига бўлган эътиборни тарбиялаш, уларда сабр, диққатни жамлаш, мақсадга йўналганликни тарбиялаш жуда муҳим. Улар топшириқни охиригача тинглай оладиларми.

ДАВОЛОВЧИ СОҒЛОМЛАШТИРУВЧИ ИШЛАР

Даволовчи соғломлаштирувчи ёки мускул тортишишини юмшатувчи воситалар: кун тартибини тўғри ташкил этиш, рационал овқатланиш, чиниқтирувчи муолажалар, дори дармон билан даволаш, психотерапия, даволовчи бадан тарбия машқлари, ритмика нутқий тортишишни бартараф этиш, вегетатив нерв система ва моторикадаги нуқсонларни даволашга қаратилади.

Кўпгина дудуқланувчи болалар жисмонан заиф бўладилар. Уларга дам олдириш дақиқаларини кўпайтириш мақсадга мувофиқдир. Нерв системани соғломлаштиришда уйқунинг роли катта. Уйқу нерв хужайраларини чарчашдан саклайди, зарур озик моддалар ва кислород билан таъминлаш, модда алмашинувини меъёрда кечишига самарали таъсир кўрсатади. Дори дармон билан даволаш ва психотерапия усули ҳам дудуқланувчи бола организмни даволаш, дудуқланишни бартараф этишга самарали таъсир кўрсатади.

МАКТАБ ВА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КОРРЕКЦИОН-ЛОГОПЕДИК ИШЛАР

Мактабгача ва кичик мактаб таълим ёшидаги болаларда дудуқланишни бартараф этишга қаратилган комплекс воситалар таркибидаги логопедик ишга алоҳида эътибор қаратилади. Бу жараёнда марказий ўринни логопеднинг малакали коррекцион иш тизими, усул воситалари ташкил этади. Шу кунга қадар дудуқланишни бартараф этиш бўйича қатор логопедик иш усуллари мавжуд бўлиб, уларнинг мақсади бир, яъни болаларда тутилмай эркин сўзлашиш, малакаларини шакллантиришдир.

Логопедик ишлар гуруҳли ҳамда якка шаклдаги машғулотлар орқали амалга оширилади. Эркин сўзлашув нутқнинг мулоқот шакли гуруҳларда машқ қилдирилади. Якка машғулотлар эса фақат талаффузни коррекциялашда ҳамда психотерапевтик машғулотларда амалга оширилади.

Дудуқланишни бартараф этишга қаратилган психологик, коррекцион-педагогик ишлар услуби турли туманлиги билан бошқа турдаги нутқ нуқсонларини бартараф қилишга қаратилган коррекцион ишлардан фарқ қилади. Логопедик ишларни ташкиллаштиришда якка тартибдаги ишлар гуруҳларда олиб бориладиган нутқ коррекцияси машғулотлари билан уйғунлашиб кетади. Логопедик ишларда нафақат нутқ соҳаси, балки боланинг умумий ривожланиш томонларини ҳам шакллантириш ишлари назарда тутилади. Боладаги

шахсий сифатлар ва нормал нутқ малакалари параллел равишда бир вақтнинг ўзида мактабгача таълим Низоми ва болалар боғчасининг барча гуруҳлари, шунингдек мактабга тайёрлов гуруҳлари учун умумий педагогиканинг талаблари ягонадир. Логопедик ишдан энг асосий мақсад дудукланишни бартараф этиш, равон оғзаки нутқни шакллантириш, болада нутқнинг мулоқот фаолиятини ривожлантиришдир.

Ушбу мақсадга эришиш учун логопеднинг асосий вазифалари бола нутқини тўғри шакллантириш, ақлий фаолият, умумий ва артикуляцион моторика, овоз устида ишлаш, ритмик хис туйғуларни тарбиялашдан иборатдир. Айниқса, болани етук шахс, комил инсон қилиб тарбиялаш, салбий феъл атвор қўникмалар ҳосил бўлишини олдини олиш муҳим аҳамият касб этади. Бу вазифаларни амалга ошириш учун логопед ота оналар ва тарбиячи билан доимий ҳамкорликда ишлаши зарардир.

2.1. Дудукланувчи болаларни мактабга тайёрлов гуруҳида ёзиш ва ўқишнинг элементар малакаларини эгаллашга тайёрлаш

Дудукланувчи болалар грамматик жиҳатдан тўғри қурилган нутқи устидаги иш таълимнинг биринчи кунидан бошлаб, мактабгача ва кичик мактабгача таълим муассасасида тарбияланишнинг бутун даври мобайнида олиб борилади. Мазкур иш болалар томонидан она тилининг грамматик тузилишини амалий ўзлаштиришларига таянади. Дастлаб бу бир сўзли жавобларда келишиқ қўшимчаларининг тўғри қўлланилиши, сўнг эса гап, матнни грамматик тўғри қуриш устидаги ишдир.

Дудукланувчи болаларни ёзиш ва ўқишнинг элементар малакаларини эгаллашга тўғридан-тўғри тайёрлашни бевосита феврал ойидан бошлаш мақсадга мувофиқ, чунки коррекцион ривожлантирувчи таълим боис дудукланувчи бола мазкур вақтга келиб бутун жумлаларни тугтилмасдан гапира олади.

Машгулотлар логопед томонидан ҳафтада бир марта ўтказилади.

Ёзиш ва ўқишнинг элементар малакаларини эгаллашга тайёрлашнинг бутун даври давомида болалар фонематик эшитувини ривожлантиришга доир ишлар дидактик ўйинлар ва машқлар шаклида ўтказилади.

Болалар сўзлардан гаплар ҳосил қилишни, унинг кетма-кетлигини кўрсатган ҳолда сўзларга бўлишни, схемалар қуришни ўрганадилар.

Май ойига келиб ёзиш ва ўқишнинг элементар малакаларини эгаллашга тайёрлаш машғулоти яқунланади.

Дудукланишсиз мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини ривожлантириш кетма-кетлиги тўрт босқичда амалга оширилади:

Биринчи босқичда дудукланувчи болалар содда мустақил вазиятли нутқдан фойдаланишга ўрганадилар. Улар логопеднинг саволларига қисқа ва аниқ, маънога мос жавоб берадилар, жавобларнинг энг содда вариантларини танлайдилар. Нутқ устидаги барча ишлар кўргазмаларга таянган ҳолда саволлар ёрдамида олиб борилиб, жавобларнинг мантиқийлиги ва аниқлигига кўмаклашади.

Иккинчи босқичда мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчи болалар янада мураккаб мустақил вазиятли нутқни эгаллайдилар. Улар биргина сўз ёки жумла билан жавоб беришда давом этадилар, дастлаб логопед саволлари асосида сўнг саволларсиз ва кўргазмаларга таянмаган равишда, бироқ аввалги машғулотларда олинган тасаввурлар асосида ҳикоя тузадилар, предметларни таққослаганда жавобларни мустақил шакллантирадилар ва ниҳоят, машғулотларда элементар контекст нутқга ўтадилар.

Барча санаб ўтилган иш турлари болаларнинг мустақил нутқдан фойдаланиш имкониятларини оширади, уларнинг фикрлаш қобилиятларини, нутқий материални танлай билиш кўникмаларини ривожлантиради, мавжуд лугат бойлигини фаоллаштиради.

Учинчи босқичда дудукланувчи болалар контекст нутқни эгаллайдилар ва бир вақтнинг ўзида вазиятли нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлайдилар. Контекст нутқда машқ қилиш учун мураккаброқ машғулотлар олиб борилади: суҳбат, ишларнинг таҳлили, турли мураккабликдаги ҳикояларни мустақил тузиш ва бошқалар.

Нутқ устидаги барча санаб ўтилган ишлар лугат бойлигида тез мўлжал ола билишликка, жавобларни тўғри қура билиш, регулятор жараёнларни ривожлантиришга кўмаклашади.

Тўртинчи босқичда аввал эгалланган барча нутқ шакллари мустаҳкамланади ва такомиллаштирилади. Нутқни ривожлантиришга қаратилган аввалги иш натижаларида мантиқий кетма-кетлик,

биргина сюжетни баён этишнинг турли вариантларининг мавжудлиги, болаларнинг нутқий воситалардан осон ва эгилувчан фойдалана билишларида намоён бўлади.

Ўрта гуруҳда дудукланувчи болалар факатгина икки бошланғич босқичдаги мустақил нуткдан фойдаланиш малакаларини эгаллайдилар.

Шунингдек болалар нутқи сифат жиҳатидан ўзгаради, улар фаол нутқда катта микдордаги сифат, равишларни қўллайдилар, одатда нормал сўзловчи мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги болалар сезиларли қийинчиликларни хис қиладилар.

Дудукланувчи болаларнинг ота-оналар билан ишлаш

Дудукланишни коррекциялашнинг муваффақияти учун атроф-муҳитни тўғри ташкил этиш: ота-оналарнинг ўзаро муносабати, уларнинг ва бошқа катталарнинг болага нисбатан муносабати, дам олишни ўтказиш ва бошқалар муҳим аҳамиятга эга. Бола атрофидаги катталар унинг нуқсонига нисбатан жиддий муносабатда бўлишлари, мактабгача ва кичик мактабгача ёшда дудукланишни ўз вақтида бартараф этиш лозим эканлигини, болалар боғчаси ва уйда риоя этиш лозим бўлган ягона талабларни билишлари, дам олиш кунларида умумий ва нутқий режимни, логопед ва тарбиячиларнинг барча маслаҳатларини қатъий бажаришлари муҳим.

Мазкур профилдаги логопедик гуруҳлардаги ишлар мазмуни билан ота-оналарни таништириш ва изчилликда амалга ошириш учун ишнинг куйидаги шакллари қўлланилади.

1. Гуруҳли ота-оналар мажлислари.
2. Гуруҳди ва якка суҳбат-маслаҳатлар (ойда бир марта логопед ташаббусига кўра).
3. Ота-оналар учун очиқ логопедик машғулотлар иккинчи ўқув давридан бошлаб ойда бир маротаба ўтказилади. Бу вақтга келиб болалар боғчага кўникадилар ва ота-оналар иштирокида бемалол шуғуллана оладилар.
4. Болалар хаёти, машғулотлар, уларнинг тўғри нутқни эгаллашларида қўлга киритган ютуқларини акс эттирган ота-оналар учун мўлжалланган бурчаклар турли масалаларга доир маслаҳатлар ва тавсиялардан иборат.

2.2. Ўрта гуруҳда дудукланувчи болалар билан олиб бориладиган логопедик ишлар

Ишлар мазмуни

Нутқни ривожлантириш ва атроф олам билан таништириш

Тасвирий фаолият ва қуришга доир машғулотлар

I. Сентябрь, октябрь, ноябр

Болаларнинг куз ҳақидаги билимларини кенгайтириш ва аниқлаштириш. Болалар билан кузда содир бўладиган ҳодисаларни кузатиш: барглар тўкилиши, қушларнинг учиб кетиши, меваларнинг пишиши, об-ҳаво белгилари (қушларнинг сўйиб кетиши, ёмғирлар ёғиши, шамол). Яқин атрофда ўсадиган баъзи куз гулларининг, таниш дарахтларнинг барглари, таниш сабзавотлар ва меваларнинг номларига доир билимларни мустаҳкамлаш.

Предметларнинг характерли сифатларини (сабзавот ва мевалардаги) ажратишга ва уларнинг ранги, шакли, таъмини номлашга ўргатиш.

Куз табиатининг гўзаллигига болалар эътиборини қаратиш.

Лексик мавзулар: “Сабзавотлар”, “Мевалар”, “Ўйинчоқлар”, “Геометрик шакллар”, “Дарахтлар”, “Уй жиҳозлари”, “Идиш товоқлар”, “Гуллар”.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Болаларда атрофдаги кишилар нутқига эътиборни қаратиш кўникмаларини шакллантириш.

Уларни логопед ва тарбиячиларнинг намуналарини диққат билан тинглаш ва оғзаки топшириқларни аниқ бажаришга ўргатиш, масалан: “Бодринг, помидор, пиёзни бер”, “... қўй”, “... олиб бориб қўй”, “... беркитиб қўй” ва б.

Сўзловчилар гапини бўлмаслик ва катталар суҳбатига аралашмасликни ўргатиш.

Элементар мустақил вазиятли нутқга ўрганиш

Мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги болаларни таниш натурал предметларни, ўйинчоқларни ва предметли расмларни кузатиш давомида, жавобларда предметлар, уларнинг қисмлари, шакли ва ранги, предмет ва унинг қисмлари ҳажми, унинг қандай ашёдан тайёрлангани, предмет ҳаракати ёки ҳолатини номлаганда саволларга аниқ жавоб беришга ўргатиш.

Кўргазмали материаллар асосида аниқ саволларга дудукланишсиз бир сўз билан жавоб беришга ўргатиш: “Бу ким?”, “Бу нима?” (қиз бола, олма, олхўри...), “Предметнинг шакли қандай?” (думалок,

овал...), “Предмет хажмига кўра қандай?” (катта, кичик...), “Предмет қандай рангда?” (кўк, яшил, қизил...), “Нима қияпти?” (ётибди, турибди...), “Предмет қандай материалдан?” (тахтадан, шишадан...). Аста-секин (тахминан таълимнинг учинчи ойининг сўнгига келиб) логопед намунаси асосида баъзи болалар сўз бирикмаларидан иборат жавобларни бера оладилар, масалан: қизил копток, шар думалоқ.

Машғулотларда дудукланувчилар фақатгина тарбиячи нутқини тинглайдилар (ҳаракатларни шарҳлаш, тушунтиришлар, кўрсатмалар) ва оғзаки кўрсатмалар асосида топшириқларни аниқ бажарадилар. Болаларга мустақил нутқдан фаол фойдаланиш айрим ҳолларда логопед билан келишилган равишда ва чегараланган миқдорда рухсат берилади.

Болаларнинг предметлар шакли, уларнинг тузилиши, ранги ҳақидаги тасаввурларини аниқлаш, уларни расм, ясаш, аппликация, куриш орқали тасвирлашга ўргатиш.

Болалар томонидан тарбиячи машғулотларида олинган малакаларни мустаҳкамлаш.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Болаларнинг нутқга бўлган эътиборини тарбиялаш (ишлардан намуналар келтириш орқали оғзаки топшириқларга), предметларнинг қоғозда жойлашишига кўра (марказда, тепада, бир томонда, иккинчи томонда), ранглардан фойдаланиш, ҳажм, предметларнинг кетма-кетлигига кўра топшириқларни эслаб қолиш ва аниқ бажариш кўникмасини шакллантириш.

Элементар мустақил вазиятли нутқга ўрганиш

Болаларни эгалланган нутқий моделлардан фойдаланган ҳолда топшириқларни тушунтириш вақтида, шунингдек машғулотнинг бошқа қисмлари жараёнида (тайёргарлик ва материалларни тарқатиш, иш натижаларини сарҳисоблашда) саволларга жавоб беришга ўргатиш.

Турли характердаги фаолиятни бирга кўшиш кўникмасини шакллантириш: ясаш, қизиш, кесиш, ёпиштириш, куриш вақтида логопед нутқини тинглаш. (“Мен нима чизаяпман?” – олма. “У шаклига кўра қандай?” – думалоқ. “Мен нима билан чизаяпман?” – қалам билан ва б.)

Биринчи давр якунига келиб баъзи болалар дудукланмай саволларга сўз бирикмалари билан жавоб бера оладилар: Оқ қоғоз. Юмшоқ пластилин. Яшил бодринг.

Тарбиячи машғулотларида алоҳида болалар томонидан мустақил нутқдан фойдаланишга логопед билан келишилган равишда кичик микдорда йўл қўйилади.

II. Декабр, январ, феврал.

Болаларнинг қиш ҳақидаги билимларини кенгайтириш ва аниқлаштириш.

Болалар билан кузда содир бўладиган ҳодисаларни кузатиш: қор ёғиши, совуқ, муз ҳосил бўлиши, қишловчи қушлар ҳатти-ҳаракатлари, қорни тозалаш.

Болалар баъзи қишловчи қушлар, дарахтлар, ёввойи ҳайвонлар, қишки кийимлар, сайр учун керакли жиҳозлар номини билишлари ва номлашлари керак.

Қор, музнинг характерли белгиларини, ҳайвон ва қушларнинг (қишки кийимларнинг баъзи деталларини) ташқи сифатларини ажратишга ўргатиш.

Тарбиячи болалар эътиборини қишки табиат гўзаллигига қаратиши керак. Лексик мавзулар: “Қишки кийимлар”, “Қўғирчоқлар”, “Қушлар” (қишловчи), “Қишки ўйинлар”, “Ёввойи ҳайвонлар”, “Уйлар” (бир қаватли ва кўп қаватли бинолар), “Бизнинг армия”, “Ўйинчоқлар”.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш.

Болаларда атрофдагилар нутқига эътиборни қаратиш кўникмасини ривожлантириш, ҳаракатлар кетма-кетлигига риоя этишга қаратилган янада мураккаб топшириқларни диққат билан тинглаш ва аниқ бажаришга ўргатиш: “Дастлаб... ол, сўнг... ва барчасини стол устига қўй”; тенгдошларини гапини бўлмаган ҳолда уларнинг жавобини ва логопеднинг янада мураккаб нутқий моделларини диққат билан тинглаш (кенг жумлалар, қисқа ҳикоялар).

Болаларни мустақил вазиятли нутқга ўрганиш

Жонли объектларни кузатиш, предметли ва сюжетли расмларни томоша қилиш, предметлар, ўйинчоқларни кўздан кечириш давомида саволларга дудуқланмай сўз бирикмалари ва қисқа жумлалар билан жавоб беришга ўргатиш.

Биргина саволга предметни турли томондан характерловчи бир неча жавобларни танлай олиш кўникмасини шакллантириш: “Бу қандай машина?” – Ўйинчоқ, пластмасс, кўк.

Янги сўзларни ҳосил қилиш учун кичрайтириш-эркалаш отларидан фойдаланиш: мушук-мушукча, уй-уйча. Болаларда

таълимнинг биринчи даврида эгалланган мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлаш.

Тарбиячи машғулотларида болалар таълимнинг аввалги босқичида эгалланган мустақил нутқдан фаол равишда фойдалана бошлайдилар.

Нутқга бўлган эътиборни тарбиялаш

Болаларда нутқига эътиборни тарбиялаш.

Таълимнинг аввалги босқичига қараганда катта ҳажмдаги оғзаки топшириқларни эслаб қолиш ва кетма-кетликда бажариш кўникмасини тарбиялаш.

Мустақил вазиятли нутқга ўргатиш

Аввал тингланган нутқ намуналари асосида болаларни ўз жавобларида қисқа гаплардан фойдаланишга ўргатиш. “Мен бугун нимани чизаяпман (ясяпман, кесаяпман, кураяпман)?” - деган саволга болалар “Сиз машинанинг расмини чизаяпсиз. Сиз уй кураяпсиз” деб жавоб берадилар.

Биргина саволга турли сифатларни характерловчи бир неча жавобларни танлашга ўргатиш (“Бизга машғулот учун қандай қоғоз керак?” - Оқ қоғоз. Тўғри тўртбурчак қоғоз. Ялтироқ қоғоз.)

Болалар ясалган предметга доир тегишли саволларга нафақат улар бевосита кўрганлари балки тасаввурлари асосида жавоб бера олишлари керак. Болаларни тасаввурларига кўра бир сўзли жавобларга ўргатиш.

Болаларда I даврда эгалланган мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлаш.

Тарбиячи машғулотларида болалар таълимининг аввалги босқичида эгаллаган мустақил нутқ шаклларида фаол фойдаланадилар.

III. Март, апрел.

Болаларнинг баҳор ҳақидаги билимларини аниқлаш ва чуқурлаштириш.

Баҳорда содир бўладиган характерли ҳодисаларни кузатиш: қор ва музнинг эриши, ҳашоратларнинг кишки уйқудан уйғониши, гуллар, барглар, ўтларнинг пайдо бўлиши, қушларнинг ҳатти-ҳаракатлари, об-ҳаво белгилари (қушларнинг исиши).

Болалар баъзи ҳайвонот олами вакиллари, уларнинг тана қисмларини, гуллар, машиналар (енгил, юк), улар нимадан қилинганини билишлари ва номлашлари керак. Баҳорда қор ва музнинг, гуллар, ўсимликлар, ҳашоратлар, кўчманчи қушлар, уй

хайвонлари, улар нимадан ясалгани сифатларини ажратишга ўргатиш.

Эътиборни баҳор фаслининг гўзаллигига қаратиш.

Лексик мавзулар “Онажонга совға”, “Янги кўғирчоқ”, “Машиналар”, “Кўчманчи қушлар”, “Гуллар”, “Ҳашоратлар”, “Уй ҳайвонлари”.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Болаларда атрофдагилар нутқига эътиборни қаратиш кўникмасини шакллантириш. Логопед, тарбиячиларнинг ҳикоя намуналарини ва болаларнинг жавобларини диққат билан тинглашга ўргатиш; нутқий моделларни ёдда олиб қолиш ва шахсий жавобларда улардан фойдаланиш; ўртоқларининг нотўғри ва ноаниқ жавобларини кўра билиш.

Кенг вазиятли нутқдан фойдаланишни машқ қилиш

“Айт” ва “сўзлаб бер” сўзларидан иборат конструкцияларни фарқлаган ҳолда саволларга ёйиқ гаплар билан жавоб беришга ўргатиш (“Аниқроқ сўзлаб бер; бир сўзни айт...”).

Саволлар асосида, предметли ва сюжетли расмлар асосида (тасвирловчи характердаги ҳикоялар) ҳикоялар тузишга ўрганиш.

Расмда тасвирланган ҳаракатга саволлар асосида гаплар тузишга ўргатиш.

Англаш осон бўлган сабаб боғланишини тушунтиришга болаларни ўргатиш: “Совуқ бўлгани учун қўллар музлаб қолди”.

Саволлар асосида қисқа ҳикоя ёки таниш эртақ мазмунини қайта ҳикоя қилиб беришга ўргатиш.

I ва II босқичларда эгалланган мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлаш.

Тарбиячи машғулотларида таълимнинг олдинги босқичларида эгалланган мустақил нутқ шаклларида фаол фойдаланадилар.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Болаларни бўлажак фаолиятга доир ҳажм жиҳатидан катта кўрсатмаларни диққат билан тинглашга, топшириқларни тушуниш, эслаб қолиш ва берилган кетма-кетликда бажаришга ўргатиш.

Болаларнинг эътиборини нафақат катталар нутқига, балки ўртоқлариникига ҳам қаратишни тарбиялаш. Болалар тенгдошларининг нотўғри баёнларини кўра билишга, уларни тузатишга ўрганишлари керак.

Кенг вазиятли нутқдан фойдаланишда машқ қилиш

Болаларни буюм, расм намунасига таянган ҳолда кенг жумла билан жавоб беришга ўргатиш асосида ҳикоялар тузишга ўргатиш.

Болаларнинг жумлали жавобларини стилистик нуқтаи назардан такомиллаштириш, уларни такрорлашлардан ҳалос этиш, гапдаги сўзларнинг тўғри кетма-кетлигига аҳамият бериш.

Аввалдан фикран жавоб учун сўзларни танлаш, шунингдек бирламчи режани ўртоқларининг жавобларини такрорламаслик учун қайта қуриш кўникмасини тарбиялаш. Турли мураккабликдаги мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлаш.

Тарбиячи машғулотларида болалар, таълимнинг олдинги босқичларида эгаллаган мустақил нутқ шаклларида фаол фойдаланадилар.

IV. Май, июн.

Табиат ҳодисаларини қузатиш асосида болаларнинг ёз ҳақидаги билимларини кенгайтириш ва аниқлаштириш: ёзда осмон мусаффо, қуёш иссиқ, чакмоқ бўлади, ўтлар тез ўсади, гуллар гуллайди, баъзи сабзавотлар, мевалар пишади, улар ўсиши учун суғориш керак.

Болалар уй паррандалари, аквариумда яшовчи балиқлар, ёз гуллари, уй ҳайвонларини билишлари ва номлашлари керак.

Ташқи кўринишнинг, ҳайвонлар тана аъзолари, ўсимлик қисмларининг баъзи ҳарактерли белгиларини ажрата билишга ўргатиш.

Лексик мавзулар: “Уй ҳайвонлари”, “Аквариумдаги балиқлар”, “Уй паррандалари”, “Ёз”, “Гуллар”.

Нутқга бўлган диққатини тарбиялаш

Болаларда суҳбатдошини диққат билан тинглаш, катталар сингари ўртоқларининг ҳам танбеҳларига тинч муносабатда бўлиш, катталар томонидан берилган янада мураккаб топшириқларни тўғри бажариш малакасини мустаҳкамлаш.

Тушунарли контекстни нутқда машқ қилдириш

Болаларни расмга таянган ҳолда саволлар асосида ҳикоя тузишга, предметни тасвирлаш ва фақатгина саволлар асосида қисқа ҳикояларни қайта сўзлаб беришга ўргатиш.

Аниқловчилар иштирокида ёйиқ гапларни тузишга ўргатиш, саволларга “нимага”, “нима сабабдан”, “нима учун” сўзларидан бошланувчи жавобларни қайтариш.

Ўқув йили давомида эгалланган барча нутқ шаклларини болаларда мустаҳкамлаш.

Тарбиячи машғулотларида болалар шунингдек аввал эгалланган барча нутқ шаклларида машқ қиладилар.

Нутқга бўлган диққатини тарбиялаш

Болаларда нутқий ҳатти-ҳаракат малакаларини мустаҳкамлаш: атрофдагилар нутқига эътиборли муносабат, топшириқни тинглаш, тушуниш ва тўғри бажара олиш, маъносига кўра аниқ, тўғри кетма-кетликдаги сўздан иборат гап, жумланинг нисбатан тўғри формулировкасини таклиф этган ҳолда ўртоғининг хатосини кўра билиш ва тузата олиш.

Боланинг тушунарли контекст нутқда машқ қилиш

Болаларда кетма-кетликдаги ва жуда аниқ ҳикояни, логопед саволлари асосида, тасаввурга кўра кўргазмаларга таянган ва таянмаган равишда бажарилган ёки бажарилиши режалаштирилаётган фаолият ҳақида сўзлаб бериш, ўртоқлари бошлаган ҳикояни давом эттириш, ўртоғига мавжуд кўргазмали материалга доир саволларни бериш малакаларини мустаҳкамлаш. Тарбиячи машғулотларида барча нутқ шаклларини мустаҳкамлаш.

Баҳоланади:

- нутқнинг товуш ва лексик-грамматик томонининг шаклланганлик даражаси;
- нутқий мулоқотнинг ўзига хосликлари - мулоқот мавзуси; мулоқот вазияти; нутқ шакли (диалогик, монологик; вазиятли, контекст); тайёргарлик даражаси, нутқ темпига боғлиқ равишда дудукланишнинг намоён бўлиш вариабеллиги;
- нутқий ҳатти-ҳаракат ўзига хосликлари (фаоллик, импульсивлик);
- дудукланишнинг намоён бўлиши (тутилишларнинг частотаси ва интенсивлиги, нутқий тортишишларнинг давомийлиги, баёндаги бехос паузалар, “қийин” товушлар, эмболофразия, қўшимча ҳатти-ҳаракатлар).

Ўрта гуруҳда таълимнинг сўнгига келиб болалар куйдагиларни билишлари керак:

- умумтаълим болалар боғчасининг ўрта гуруҳ дастури мазмунини ўзлаштириши;
- турли мураккабликдаги мустақил нутқдан - содда вазиятли нутқдан логопед саволлари ва кўргазмага таянган ҳолда контекст нутқгача фойдаланиш малакасини ўзлаштириши;
- ўз нутқий ҳатти-ҳаракатларини бошқаришга ўрганиш - коррекцион дастурга мос равишда логопеднинг аниқ саволларига дудукланишсиз аниқ бир сўзли жавобларни бериш.

II Қисм

Катта гуруҳда дудуқланувчи болалар билан логопедик иш системаси

Иш мазмуни

Нутқни ривожлантириш ва атрофдаги олам билан таништиришга доир машғулотлар

Тасвирий фаолият ва қуришга доир машғулотлар

I. Сентябрь, октябрь, ноябрь.

“Куз”, “сабзавотлар” “мевалар”, “даракхтлар” лексик мавзуларида болалар билимларини кенгайтириш ва аниқлаштириш.

Болаларни предметларни, расмларни (мевалар, сабзавотлар, ўйинчоқлар тасвири билан) тоифаларга гуруҳлаш ва уларни умумлаштирувчи сўзлар билан номлашга ўргатиш. Сабзавотлар ва мевалар ва уларнинг ҳосили, териб олинадиган йил фасллари ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш. (Кузда сабзавот ва мевалар пишади, уларни деҳқонлар етиштиради ва териб олади. Қушлар узок ўлкаларга учиб кетадилар, кунлар қисқа, тунлар узок бўлади. Об-ҳаво ўзгаради: кунлар совий бошлайди, қуёш камроқ иситади, ёмғирлар ёғади. Барглари сарғаяди ва тўкилади.).

Йил фасллариининг ўзгаришини тўғри кетма-кетликда номлашга ўргатиш: куздан сўнг қиш келади ва б.

Нутқга бўлган диққатини тарбиялаш

Болаларни нутқ намуналарини диққат билан тинглашга ва кўрсатилган кетма-кетликда оғзаки топшириқларни аниқ бажаришга ўргатиш: “Аввал бодрингни бер, сўнггра помидор, сабзи, пиёзни”, “...қўй”, “...олиб келиб бер”, “...олиб бориб бер”, “...беркитиб қўй” ва б.

Мустақил вазиятли нутқни машқ қилдириш

Болаларни натурал предметлар, ўйинчоқлар ва предметли расмларни кўздан кечириш давомида саволларга аниқ жавоб бериш, жавобларда предмет, унинг қисмлари, шакли ва рангини, предмет ҳажми ва унинг қисмларини, у тайёрланган материал, предмет ҳаракати ва ҳолатини номлашга ўргатиш.

Болаларни аниқ саволларга кўргазмали материалга таянган ҳолда бир сўз билан жавоб беришга ўргатиш: “Бу ким?”, “Бу нима?” (киз бола, арча, нок, бодринг...), “Предмет ҳажмига кўра қандай?” (катта, кичик...).

“Предмет рангига кўра қандай?” (ок, қора, жигарранг...), “Нима қиляпти?” (ётибди, осилиб турибди, ўтирибди, ўсаяпти...), “Предмет қандай материалдан?” (тахтадан, пластмасса, темирдан, шишали...).

Болаларни нутқ моделларидан фойдаланиб, дудуқланишсиз сўз бирикмалари билан жавоб беришга ўргатиш, масалан: Копток қизил рангда. Шар думалоқ шаклда. Кучук ётибди. Ўрдак сузаяпти. Мушук гилам устида ётибди. Ўрганилаётган мавзу бўйича якунловчи машғулотларни ўтказишда ўз жавобларида кўргазмаларга таянмаган ҳолда умумлаштирувчи тушунчалардан фойдаланишга ўргатиш.

- Болаларнинг бадий асарларга бўлган қизиқишини ва муҳаббатини ошириш.

- Болаларни бадий матн мазмунига кўра аниқ саволларга жавоб беришга ўргатиш.

- Шеърларни ифодали ўқишга ўргатиш.

Қайта ҳикояда асар характери, қаҳрамонларнинг кечинмаларига мос маъноли паузалар, интонацияларга амал қилиш.

Тарбиячи ўз машғулотларида фақатгина болаларни нутқни тинглашга (тушунтириш, кўрсатма бериш) ва оғзаки кўрсатмага мос равишда топшириқни аниқ бажаришга ўргатади. Болалар томонидан мустақил нутқни фаол қўллашдан мустасно ҳолатларда логопед розилигига кўра ва чегараланган ҳажмда йўл қўйилади.

Нутқга бўлган диққатини тарбиялаш

Болаларнинг ишнинг намунаси намойиши билан биргаликдаги оғзаки топшириқларга диққатини ривожлантириш.

Предметларнинг қоғозда жойлашиши (марказда, ўнгда, чапда, тепада, пастда), рангларнинг, шаклларнинг қўлланилиши, предметларнинг кетма-кетлигига кўра топшириқларни эсда сақлаб қолиш ва аниқ бажариш кўникмасини ҳосил қилиш.

Мустақил нутқда машқ қилдириш

Машғулот жараёнида (машғулотга тайёргарлик, материалларни тарқатиш, топшириқларни тушунтириш ва бажариш, ишни хулосалаш) болаларни саволларга жавоб беришга ўргатиш.

Турли характердаги фаолиятни бир вақтнинг ўзида олиб бориш кўникмаси шакллантириш: эшитиш ва ясаш, чизиш, кесиш; чизиш ва бир вақтнинг ўзида саволга жавоб бериш.

Машғулот давомида қўлланилаётган материални (қалам, қоғоз, клей, пластилин, қайчи ва б.), тасвирланаётган предметларни, уларнинг қисмлари, предмет ранги, шакли ёки унинг қисмлари, шунингдек ясаш, аппликация, чизиш, қуриш давомида бажарилаётган

ҳаракатларни бир сўз билан номлашда эгалланган нутқ намуналаридан фойдаланишга ўргатиш: “Сен нимани чизаяпсан?” - Олмани. “Олма шаклига кўра қандай?” - думалоқ. “Сен нима билан чизаяпсан?” - қалам билан ва б.

Саволларга сўз бирикмалари (Қоғоз ок. Пластин юмшоқ.), жумлалар (Мен бодринг расмини чизаяпман.) билан жавоб беришга ўргатиш.

Тарбиячи машғулотида болалар томонидан мустақил нутқдан фойдаланиш логопед розилигига кўра чегараланган микдорда йўл қўйилади.

II. Декабр, январ, феврал.

“Қиш”, “Транспорт”, “Уй паррандалари”, “Қишловчи қушлар”, “Уй ҳайвонлари”, “Почта” лексик мавзуларида болаларнинг билимларини кенгайтириш ва аниқлаштириш.

Матнда бемалол мўлжал олишга ва ва мустақил жавобларда қуйидаги билимларга таянишни ўргатиш: Қиш келди. Қишда кун қисқа, тун эса узун, совиқ, ҳамма ер қор билан қопланган. Қорда чинада, чанада учиш мумкин. Сув музлаб, яхга айланиб қолди. Одамлар иссиқ кийимлар киядилар. Йил фаслларининг ўзгариши содир бўлади: қишдан сўнг баҳор келади.

Болаларни машиналарни, уларнинг асосий қисмларини номлашга, юк ва енгил машиналарни ажратишга ўргатиш, болалар улар нима учун хизмат қилишни, уларни ким бошқаришини билишлари керак.

Уй паррандалари ва қишловчи қушлар номлари билан таништириш.

Уй ҳайвонларини кўздан кечириш, уларнинг тана қисмларини номлашга, ҳайвонлар ва қушлар инсонга қандай фойда келтиришлари билан таништириш.

Болаларни баъзи почта жиҳозлари билан таништириш (почта қутиси, конверт, марка, открытка).

Откриткадаги турли расмларни кўздан кечириш, улар асосида келаётган байрамларни аниқлай олиш, ота-оналарга оғзаки табрикларни тузишга ўргатиш.

Почта тарқатувчи конвертда кўрсатилган манзил бўйича почтани тарқатиши ҳақидаги тасаввурларни ҳосил қилиш.

Нутқга бўлган диққатини тарбиялаш

Болаларни нисбатан мураккаб топшириқларни диққат билан тинглаш ва аниқ бажаришга, ўртоқларининг жавоблари ва логопед

нутки моделларини (кенг жумлалар, жумла вариантлари, хикоя) диққат билан тинглашга ўргатиш.

Нисбатан мураккаб мустақил нутқда машқ қилиш

Жонли объектларни кузатишда, предметли ва сюжетли расмларни кўздан кечиришда, предмет ва ўйинчоқларни кузатишда логопед саволларига дудуқланишсиз қисқа ва ёйиқ жумлалар билан жавоб беришга ўргатиш.

Болаларни кўргазмаларга таянмаган ҳолда жавоблар учун умумлаштирувчи тушунчаларни қўллашга ўргатиш.

Логопеднинг нуткий намунасига таянган ҳолда биргина саволга предметни турли белгиларга кўра характерловчи бир неча жавобларни танлашга ўргатиш: “Бу қандай машина?” – Бу юк машинаси. Бу ўйинчоқ машина. Бу машина пластмасса. Машина кўк рангда.

Болаларни саволлар ёрдамида расмлар асосида жамоали ва якка ҳикояларни тузишга ўргатиш.

I даврда эгалланган мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлаш.

Нутқга бўлган диққатини тарбиялаш

Логопед, тарбиячи ва болалар нутқига диққатни тарбиялаш.

Таълимнинг аввалги босқичига қараганда катта ҳажмдаги оғзаки тушунтиришларни эсда сақлаб қолиш ва кетма-кетликда бажариш кўникмасини ҳосил қилиш.

Нисбатан мураккаб мустақил нутқда машқ қилиш

Болаларни ўзларининг қисқа ва кенг жавобларида нутқнинг нисбатан мураккаб намуналаридан фойдаланишга ўргатиш: “Биз бугун ниманинг расмини чизаяпмиз (ясааяпмиз, кесаяпмиз, қураяпмиз)?” – Биз машинани чизаяпмиз. Биз бўёқ билан юк машинасини чизаяпмиз.

Биргина саволга турли сифатларни характерловчи бир неча жавобларни танлашга ўргатиш: “Сизга машғулот учун қандай қоғоз керак?” – Менга оқ қоғоз керак. Менга рангли қоғоз. Менга эса ялтироқ қоғоз керак.

Болаларни ўз расми, аппликация, конструкцияси ҳақида саволлар асосида кетма-кетликдаги ҳикояни қуришга ўргатиш.

Болаларни саволларга таянмаган ҳолда ҳикоя тузишга ўргатиш.

Тайёрланган предметга тегишли саволларга жавоб беришга ўргатиш.

Биринчи даврда болаларни тасаввур асосида факатгина бир сўзли жавобларга, иккинчи боскичда – жумлали жавоблардан фойдаланишга машқ қилдириш: “Биз бугун қандай куёни ёпиштирдик?” (Оқ.) “Қуён қачон оқ рангда бўлади?” (Қишда).

Болаларда I даврда эгалланган мустақил нутқдан дудукланишсиз фойдаланиш малакасини мустаҳкамлаш.

Тарбиячи болаларни барча машғулотларда таълимнинг аввалги боскичида эгалланган мустақил нутқдан фаол фойдаланишга ўргатиш.

III. Март, апрел.

“Баҳор”, “Ёввойи ҳайвонлар”, “Кўчманчи қушлар”, “Қасблар”, “Сув ва ҳаво транспорти” лексик мавзуларида болалар билимларини аниқлаш ва кенгайтириш.

Йил фасллариининг ўзгариши, баҳор фаслининг келиши ҳақида тушунча бериш. (Баҳор келди. Қушлар узун бўла бошлади. Қуёш иситиб, қорлар эримокда. Дарахтлар кўртак ёза бошлаб, илк барглари пайдо бўла бошлайди. Биринчи баҳор гуллари ўса бошлайди.)

Болаларни баъзи ёввойи ҳайвонлар билан таништиришда давом этиш (айиқ, тулки, қуён, типратикон, бўри).

Кўчманчи қушлар билан таништиришда давом этиш, уларни ташқи кўринишига кўра фарқлай билишга ўргатиш.

Тикувчининг қасбга доир анжомлари (игна, ип, қайчи, тугмача, ангишвана); уларнинг турли матолардан тикадиган кийим номлари (пальто, қўйлак, костюм) билан таништириш.

Ошпаз қасби, баъзи таом номлари, идиш-товуқлар билан таништириш.

Сув ва ҳаво транспорти билан таништириш, уларнинг функциялари ва аҳамияти, уларни бошқарадиган кишилар қасби ҳақидаги болалар тасаввурларини кенгайтириш.

Нутқга бўлган диққатини тарбиялаш

Болаларни логопед, тарбиячилар ва ўз тенгдошларининг ҳикоя намуналарини диққат билан тинглашга ўргатиш.

Нутқий намуналарни эсда сақлаб қолиш ва шахсий жавобларда улардан фойдаланишга ўргатиш.

Ўртоқларининг нутқига эътиборли муносабатни, нотўғри ёки ноаниқ жавобларни англай билишни тарбиялаш.

2.3. Элементар контекст нутқдан фойдаланишни машқ қилиш

Предметли ёки сюжетли расм асосида тасвирловчи ва сюжетли ҳикояларни мустақил тузишга ўргатиш.

Кўргазмали материалга таянмаган ҳолда расмда тасвирланган ҳаракатга мос ҳикоя бошланиши ва якунини мустақил ўйлаб топишга ўргатиш.

Расмдаги асосий ва иккиламчиларни ажратишга, сабаб муносабатларини тушунтиришга ўргатиш.

Саволлар асосида ёки саволларсиз қисқа ҳикоя мазмунини қайта сўзлаб беришга ўргатиш. Қисқа жумлаларни уларни турли вариантларда кўрган ҳолда қўллашга ўргатиш (Баҳор келди. Қуёшли баҳор келди. Иссиқ баҳор келди).

Бадий адабиёт машгулотларида қаҳрамонлар ҳатти-ҳаракатларини тушунишга, асардаги ижобий ва салбий қаҳрамонларга ўз муносабатини аниқлаш ва асослашга ўргатиш.

Болаларнинг I ва II даврларда эгалланган мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлаш.

Нутқга бўлган диққатини тарбиялаш

Болаларни бажарилиши қутилаётган фаолиятга ҳажм жиҳатидан катта оғзаки тушунтиришларни диққат билан тинглашга, намунанинг намоишисиз тушуниш ва эсда сақлаб қолишга, бажарилиши қутилаётган иш ҳақида ҳикоя қилиб бериш, топшириқни белгиланган кетма-кетликда тўғри бажаришга ўргатиш.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш: ўртоғининг ҳикоясини диққат билан тинглашга, такрорланмасликка; нотўғри баёнларни англашга, уларни тузатишга, тўлдиришга ўргатиш.

Болаларни намунага таянмаган ҳолда кенг жумлалар билан жавоб беришга, расм, аппликацияни тайёрлаш усулини, у ёки бу материални танлаш сабабини тушунтиришга ўргатиш.

Болаларни бажараётган ишлари ҳақида унинг муҳим бўғинларини ёддан чиқармасдан, аниқ ва кетма-кетликда ҳикоя қилиб беришга ўргатиш.

Логопеднинг қўшимча саволларига хотиржамлик билан муносабатда бўлиш кўникмасини шакллантириш.

Болаларнинг ҳикояларини стилистик жиҳатдан тақомиллаштириш, нутқдаги ортиқча такрорлашларни бартараф этиш ("ундан кейин...", ундан кейин..., ундан кейин..."), синонимлардан фойдаланишни ўргатиш.

Сўзларнинг гапдаги тўғри кетма-кетлигига амал қилган ҳолда жумлаларни тўғри қуришга ўргатиш.

Ҳикоянинг режасини ҳаёлан тузишга, сўнг эса оғзаки сўзлашга, ўртокларининг ҳикояларини такрорламаслик учун дастлабки режани қайта қуришга ўргатиш.

Болаларни бир-бирларига аниқ саволлар билан мурожаат этишга ўргатиш.

Турли мураккабликдаги мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлаш.

IV. Май, июн.

Табиат ҳодисаларини кузатиш асосида болаларнинг ёз фасли ҳақидаги билимларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш.

Катталарга шахсий таассуротлар ҳақида ҳикоя қилиб беришга ўргатиш.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Болаларда машғулот давомида ва машғулотдан ташқари вақтда ҳар қандай суҳбатдошни (каттани ва болани, таниш ва нотаниш кишини, яқин қариндошни б.) диққат билан тинглаш малакасини мустаҳкамлаш.

Катталар сингари, ўртокларнинг танбехларига хотиржам муносабатда бўлиш, ҳар қандай топшириқни тўғри бажариш кўникмасини мустаҳкамлаш.

Нисбатан мураккаб контекст нутқда машқ қилиш

Болаларни расм асосида боғланган ҳикояларни, шахсий тажриба асосида ижодий ҳикояларни тузишга ўргатишда давом этиш.

Таққослаш, аниқлашни қўллаш асосида мураккаб гапларни қуришга ўргатиш.

Иштирокчи шахслар овозларига тақлид қилган ҳолда эртак, ҳикояларни ифодали қайта сўзлаб беришга ўргатиш.

Ўқув йили давомида ўзлаштирилган нутқнинг барча шакллари мустақил қўллашни мустаҳкамлаш.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Болаларда атрофдагилар нутқига эътиборли муносабатда бўлиш малакасини, айтилганларни тинглаш, тушуниш ва тўғри бажариш кўникмасини мустаҳкамлаш.

Нисбатан мураккаб контекст нутқда машқ қилиш

Болаларда кўргазмага таянмаган ҳолда, баъзи ҳолларда катталар ҳикояларига таянмаган ҳолда бажарилиши кутилаётган фаолият ҳақида кетма-кетликда ва жуда аниқ ҳикоя қилиш малакасини; ўртоғи

томонидан бошланган ҳикояни давом эттириш кўникмасини мустаҳкамлаш. Болаларни мазмунни қисқа, фақатгина ишдаги муҳим ҳаракатларни санаб ўтган ҳолда ифодалашга ўргатиш.

Ҳикоя ва фаолиятни аввалдан режалаштириш малакасини мустаҳкамлаш.

Алоҳида жавоблар сингари, бутун ҳикояларнинг барча шакллари мустаҳкамлаш.

2.4. Катта ва тайёрлов гуруҳда коррекцион-ривожлантирувчи таълим якунлари

Баҳоланади:

-нутқнинг товуш ва лексик-грамматик томонининг шаклланганлик даражаси;

-нутқий мулоқотнинг ўзига хосликлари - мулоқот мавзуси; мулоқот вазияти; нутқ шакли (диалогик, монологик; вазиятли, контекст); тайёргарлик даражаси, нутқ темпига боғлиқ равишда дудукланишнинг намоён бўлиш вариабеллиги;

-нутқий ҳатти-ҳаракат ўзига хосликлари (фаоллик, импульсивлик);

-дудукланишнинг намоён бўлиши (тутилишларнинг частотаси ва интенсивлиги, нутқий тортишишларнинг давомийлиги, баёндаги беҳос паузалар, “кийин” товушлар, эмболофразия, қўшимча ҳатти-ҳаракатлар).

Катта гуруҳда таълимнинг сўнгига келиб болалар қуйидагиларни билишлари керак:

-умумтаълим болалар боғчасининг катта гуруҳ дастури мазмунини ўзлаштириши;

-контекст нутқга ўтишда мустиқил нутқдан дудукланишсиз фойдаланиш;

-сода гапни шакллантира билиш;

-фикрни, ходисани, рухий ҳолатни ифодалаш учун дудукланишсиз баён этишни шакллантириш.

Тайёрлов гуруҳида дудукланувчи болалар билан логопедик иш

Коррекцион иш мазмуни.

Нутқни ривожлантириш ва атрофдаги олам билан таништиришга доир машғулотлар.

Тасвирий фаолият ва қурилишга доир машғулотлар.

I. Сентябрь, октябрь, ноябр.

“Куз”, “Сабзавотлар” “Мевалар”, “Дарахтлар”, “Кўчманчи қушлар” лексик мавзуларида болалар билимларини кенгайтириш ва аниқлаштириш.

Болаларнинг кузнинг белгилари ҳақидаги тасаввурларини аниқлаш ва кенгайтириш.

Табиат ўзгаришлари билан боғлиқ сабаб-оқибат боғланишларни тушунишга ўргатиш: об-ҳаво ўзгаради, кунлар совийди, шу боис одамлар иссиқ кийимларини киядилар, баъзи қушлар озиканинг йўқлиги боис учиб кетадилар (шунинг учун уларни кўчманчи деб атайдилар), баъзи ҳайвонлар қишки уйқуга кетиш учун тайёргарлик кўрадилар.

Болаларнинг луғати мева ва сабзавотларнинг номлари, уларнинг характерли белгилари (ранги, шакли, маза сифатлари) билан кенгайтирилади ва фаоллаштирилади.

Овқат тайёрлаш усуллари билан таништириш.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Болаларда логопед ва тарбиячи нутқига эътиборли бўлиш кўникмасини тарбиялаш.

Ҳаракатларнинг кетма-кетлигини такрорлашга йўналтирилган оғзаки топшириқларни аниқ бажаришга машқ қилдириш.

Элементар мустақил вазиятли нутқдан фойдаланишни машқ қилиш

Болаларни предмет, ўйинчоқ муляж, расмларни кузатишда предмет, унинг қисмлари, характерли сифатларини (шакли, ҳажми, предмет ранги ва унинг қисмларини), предмет материали, предмет ҳаракати ёки ҳолатини номлашда бир сўзли жавоблардан фойдаланишга ўргатиш.

Кўرғазмадан фойдаланган ҳолда болаларни мустақил жавобларда сўз бирикмаларидан фойдаланишни машқ қилдириш.

Бадий адабиётга доир машғулотларда болалар бадий адабиётининг турли жанрларига ва фольклёрга муҳаббатни ривожлантириш.

Нутқга бўлган диққатини тарбиялаш

Болаларни диққатни логопед ва тарбиячилар нутқига қаратиш, оғзаки кўрсатмаларга мувофиқ (“Бодринг расмини ўнг томондан, помидорни чап томондан чизиш”) топшириқларни аниқ бажариш, шахсий истаклардан тийилишга ўргатиш.

Болаларда топширикларни биринчи тушунтиришданоқ эслаб қолиш, қайта сўрамаслик, ишда маълум кетма-кетликка амал қилиш, бирон бир нарса ҳақида сўралганда жавоб беришни тарбиялаш.

Болаларда фаолиятнинг турли машғулотларини бир вақтда амалга ошириш, масалан: чизиш (ясаш, кесиш, қуриш) ва саволларни тинглаш: ясаш билан бирга ўртоқларнинг жавобларига кулоқ солган ҳолда жавобни ўйлаш; қоғозни кесиш ва логопед саволларига жавоб бериш.

Импульсив реакцияларни ушлаб қолиш ёки чегаралаш кўникмасини тарбиялаш.

Элементар мустақил вазиятли нутқдан фойдаланишни машқ қилиш

Болаларни бутун машғулот жараёнида бир сўзли жавоблардан фойдаланишга ўргатиш (тайёргарлик, материални тарқатиш, топшириқни тушунтириш ва бажариш).

Машғулот давомида тасвирланаётган предметларни, уларнинг қисмлари, предмет ранги, шакли ёки унинг қисмлари, шунингдек бажарилаётган ҳаракат ва қўлланилаётган материални бир сўз билан дудуқланишсиз номлашга ўргатиш.

Предметларнинг кўринаётган ёки ҳис этилаётган белгиларини, масалан: қоғоз (унинг ранги, шакли, қалинлиги, катталиги), шунингдек ясаш, аппликация, чизиш вақтида бажарилаётган ҳаракатларни нисбатан тўлиқ ва аниқ характерлашга ўргатиш.

Сўз бирикмаларидан (ручка пластмасс, кайчи ялтирок, қалам кизил), қисқа жумлалардан (Мен уйни чиздим. Мен қоғозни қирқдим. Мен вазани чизаман) фойдаланишга ўргатиш.

Болаларнинг оддий жавоблари қатори худди шу сўзнинг кичрайтирувчи-эркаловчи шаклларида фойдаланишни рағбатлантириш: уй-уйча, тугма-тугмача.

Тарбиячи машғулотларида алоҳида болалар гуруҳи томонидан мустақил нутқдан фойдаланишга логопед розилигига кўра йўл қўйилади.

II. Декабрь, январ, феврал

“Қиш”, “Транспорт”, “Уй ва қишлоғи кушлар”, “Уй ҳайвонлари”, “Почта”, “Идиш-товоклар” лексик мавзуларида болаларнинг аввалги гуруҳда эгалаган билимларини кенгайтириш ва аниқлаштириш.

Табиат ўзгаришлари билан боғлиқ сабаб-оқибат боғланишларини тушунишга ўргатиш: қишда совуқ, шунинг учун сув музлаб, яхга айланиб қолади; одамлар иссиқ кийимлар киядилар; қишлоғчи қушлар одамлар уйлариغا яқин жойларга учиб келадилар; Қишда тунлар жуда узун, кун эса қисқа. Қишда қорлар кўп ёғади.

Қорнинг хусусиятлари ҳақидаги тасаввурларни кенгайтириш: иссиқда эрийди, совуқда ғичирлайди, куёшда ялтирайди.

“Уй ҳайвонлари ва қушлар”, “Транспорт”, “Почта” мавзуларини ўрганишда болаларни катталарнинг меҳнати билан таништириш: почта тарқатувчи ҳар қандай об-ҳаво шароитида хат, телеграмма, рўзнома, ойномаларни олиб келади; колхозчи уй ҳайвонлари ва қушларни парваришлайди, ҳар куни овқатлантиради, сув беради, уларни озода тутати; ҳайдовчилар турли транспорт воситаларида кишилар ва юкларни олиб юради.

Уй ҳайвонларининг фойдаси ҳақидаги тасаввурларни бериш.

Ёзув ва ўқишни элементар малакаларини ривожлантириш

Болаларни икки, уч, тўрт сўздан иборат гапларни тузишга ўргатиш.

Сўзларнинг миқдори ва кетма-кетлигига кўра (гапдаги биринчи, иккинчи, учинчи ва ҳоказо сўзларни ажратишга ўргатиш), сўзларнинг бўғин ва товуш миқдорига кўра гапларни таҳлил этишга ўргатиш.

Болаларни сўз таркибидаги товушларни эшитишга ва сўз ҳосил бўлиши учун таклиф этилган бўғинга бир ёки бир нечта бўғинни танлаш: олма, бола, машина ва б.

Машғулотларнинг тахминий мавзулари:

1 Машғулот. Гаплар билан таништириш. Икки сўздан иборат гапларни тузишга ўргатиш.

2 Машғулот. Болаларнинг гап ҳақидаги билимларини мустақкамлаш. Икки сўзли гап схемаси билан таништириш.

3 Машғулот. Мустақил ҳолда қисқа гапларни тузиш, улардаги сўзлар миқдорини аниқлаш, схема тузишга ўргатиш.

4 Машғулот. Таянч сўзлар асосида гап тузишга ўргатиш.

5 Машғулот. Болаларни гапларни тузиш ва таҳлил этишга машқ қилдириш.

6 Машғулот. Сўзларни қисмларга бўлиш билан таништириш. “Сўзни яқунла” дидактик ўйини.

7 Машғулот. Оқиқ икки бўғинли сўзларни қисмларга бўлишга ўргатиш. Сўзни қисмларга бўлиш схемасига ўргатиш.

8 Машғулот. Унли ва ундош товушлар тушунчасини мустаҳкамлаш. Болаларни икки бўғинли сўзларни қисмларга бўлишга машқ қилдириш.

9 Машғулот. Таянч сўзлар асосида сўзнинг гапдаги ўрнини аниқлаган ҳолда гаплар тузишга ўргатиш. Очик уч бўғинли сўзларни қисмларга бўлишга ўргатиш. Сўзнинг схемасини тузишга ўргатиш.

10 Машғулот. Фонематик эшитувни ривожлантириш (ж-ш товушлари). Унли ва ундош товушлар ҳақидаги тушунчаларни мустаҳкамлаш.

11 Машғулот. Болаларда товушларни ажратиш ва унинг сўздаги ўрнини аниқлаш қобилиятини тарбиялаш. “Мазкур товушга сўз топ” дидактик ўйини. Сўзларни қисмларга бўлиш кўникмасини мустаҳкамлаш.

12 Машғулот. Фонематик эшитувни ривожлантириш (с-з товушлари). Товушнинг сўздаги ўрнини аниқлашга қаратилган “Топчи, қандай умумий товуш” дидактик ўйини.

13 Машғулот. Бир бўғинли сўзлар билан таништириш, масалан: нон, бош, киш. Сўзларни схематик тарзда ёзиб олишга, сўздаги товушлар микдорини аниқлашга ўргатиш.

14 Машғулот. Фонематик эшитувни ривожлантириш (с-ш товушлари).

15 Машғулот. Фонематик эшитувни ривожлантириш (з-ж товушлари). Болаларнинг сўзлар, сўз қисмлари, қисмларнинг сўздаги микдори ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш.

16 Машғулот. Ўтилган материалга доир билимларни мустаҳкамлаш. Гап ва сўзнинг тўлиқ таҳлилини оғзаки ва схематик тарзда бериш.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Болаларни машғулотларда катталар ва ўртоқларининг нутқига эътиборни қаратиш, шахсий жавобларни куриш учун логопед ва тарбиячиларнинг нутқий моделларини (кенг жумлалар, жумла вариантлари, ҳикоя) қўллаш кўникмасини тарбиялаш.

Болаларни қатор кетма-кетликдаги ҳаракатларни қайта такрорлашга қаратилган топшириқларни аниқ бажаришга ўргатиш.

Нисбатан мураккаб мустақил вазиятли нутқдан фойдаланишни машқ қилиш

Болаларни жонли объектларни кузатишда, натурал предметларни, ўйинчоқлар, муляжларни ўрганиш ва кузатишда, предметли ва сюжетли расмларни ва бошқа кўргазмали материални кўздан

кечиришда дудукланишсиз қисқа ва кенг жумлаларни жавоблардан фойдаланишга ўргатиш.

Логопед талабларига мувофиқ қисқа ва кенг жавобларни қуришга ўргатиш, масалан: “Бу нима?”(Мушук). “Мен нимани кўрсатганимни тўлиқ жавоб билан айт”. (Сиз мушукни кўрсатдингиз).

Болаларни биргина саволга предметнинг турли белгиларини ва ўртоқларининг жавобларини инобатга олган ҳолда такрорланмаслик учун бир неча жавобларни тайёрлаб қўйишга ўргатиш. Логопеднинг нутқий моделларидан фойдаланган ҳолда жавобларни қуриш учун нутқий воситаларни (сўзлар, грамматик шаклларни) тез танлаш кўникмасини тарбиялаш.

Ўхшаш ҳаракатларни ифодаловчи сўзларни аниқ қўллашга ўргатиш: учаяпти, учиб келаяпти, қўнаяпти, учиб кетаяпти ва б.

Болаларни жавобларда идиш-товоқ, транспорт, уй ҳайвонлари, қишлоғи қушлар сингари сўз ва сўз бирикмаларидан фойдаланишга ўргатиш.

Саволларга расмлар асосида жамоали ва якка тарзда ҳикоялар тузишга ўргатиш. Ҳар бир саволга бир неча жавоблар топа билишга, янги муваффақиятли жавобни танлашга ўргатиш.

I даврда эгалланган мустақил нутқдан фойдаланиш малакасини мустаҳкамлаш.

Тарбиячи машғулотида олдинги даврда логопед машғулотида эгалланган мустақил нутқдан фаол фойдаланиш кўникмалари мустаҳкамланади. Тўғри нутқни мустаҳкамлаш учун навбатчилик вақтидаги суҳбат, кузатишлар ва бошқа ухшаш вазиятлардан фойдаланилади.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Болаларда шахсий нутқга, тарбиячилар ва ўртоқларининг нутқига бўлган диққатни; ўртоғининг хатосини кўра билиш кўникмасини тарбиялаш. I даврга қараганда ҳажмига кўра бироз каттароқ топшириқларни маълум кетма-кетликда эслаб қолиш ва бажариш кўникмасини; диққатни жамлаш, катталардан қайта сўраб билмай, топшириқларни эсда олиб қолиш ва уларни мустақил бажариш; ягона темпда ишлашни шакллантириш.

Фаолиятнинг ҳар хил турларини бир вақтда бажариш кўникмасини ривожлантириш: саволларни тинглаш ва чизиш; чизиш ва хотирада саволни сақлаган ҳолда жавобни ўйлаш; чизиш ва

саволга жавоб бериш; чизиш ва ўртоқларнинг жавобларини тинглаш (барча тасвирий фаолият, куриш машғулотларида).

Нисбатан мураккаб мустақил вазиятли нутқдан фойдаланишни машқ қилиш

Болаларда кўргазмали материал асосида катталар талабига мувофиқ дудукланишсиз қисқа ва кенг гаплар билан жавоб бериш кўникмасини шакллантириш. (“Қисқа айт, тўлиқ жавоб бер, аниқроқ жавоб бер...”; “Сизларнинг столингиз устида нима турибди?”, “Машғулотлар учун нималар тайёрланган?” (Қаламлар ва қоғозлар.) “Ким тўлиқ жавоб беради?” (Бизнинг столимизда қаламлар ва қоғоз турибди.)

Логопеднинг биргина саволига предметни турли томондан характерловчи дастлаб бир сўзли, сўнг кенг жавобларни танлай олиш: “Бу кути ҳақида нима деб айтса бўлади, у қандай?” (Бу кути картондан.) Сиз тўғри тўртбурчак кутини кўрсатаёпсиз. Сизда янги чиройли кути. Бу кути тўғри тўртбурчак шаклда.

Яшаш, аппликация, чизиш ёки куриш машғулотлари жараёнидаги ҳаракатлар кетма-кетлигини ифодалаган ҳолда дастлаб логопед саволлари асосида, сўнг саволларсиз тасаввур асосида ҳикоя тузишга ўргатиш.

Саволларга кўргазмали материалга таянмаган ҳолда сўз бирикмалари ва ёйиқ гаплар билан жавоб беришга ўргатиш: қишлоғчи қушлар, уй ҳайвонлари. Биз қишлоғчи қушлар расмини чиздик.

Болаларда I даврда эгалланган мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлаш.

III. Март, апрел

“Баҳор”, “Ёввойи ҳайвонлар”, “Иссиқ ўлка ҳайвонлари”, “Кўчманчи қушлар” лексик мавзуларида болалар билимларини кенгайтириш ва аниқлаштириш. Баҳорнинг характерли сифатлари ҳақида болалар тасаввурларини аниқлаш ва кенгайтириш, баҳор билан қишни солиштиришга ўргатиш.

Табиатда содир бўладиган ўзгаришлар билан шартланадиган сабаб-оқибат боғланишларини тушунишга ўргатиш: куёш иситгани боис, қорлар эрийди, яхмакак пайдо бўлади, дарёларда музлар эрийди; намлик ва иссиқлик ўсимликларнинг ўсиши учун зарур; қушлар исий бошлайди, шу боис одамлар кийимларини

алмаштирадилар; совуқ кунлар тугади, шу сабаб қушлар ўз уйларига қайтмоқдалар, ин куриб, болалайдилар; кунлар исиши билан ҳашаротлар пайдо бўла бошлайди, ёввойи ҳайвонларда болалар туғилади.

Ёввойи ҳайвонлар ва кўчманчи қушлар келтирадиган фойда ҳақида тасаввур бериш.

“Баҳор” мавзусини ўрганишда болаларни катталарнинг меҳнати билан таништириш.

Катталарнинг турли касблари билан таништиришда давом этиш.

Баҳор, ёввойи ҳайвонлар, кўчманчи қушлар, иссиқ ўлка ҳайвонлари, катталар меҳнати тушунчаларини шакллантиришда болалар луғатини бойитиш ва фаоллаштириш.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Ўз жавобларида лексик материални қўллаши учун логопед, болаларга тарбиячилар ва ўртоқларининг боғланган ҳикояларини диққат билан тинглашга ўргатиш.

Ўртоқларининг ҳикояларидаги хатоларини кўра билиш ва ҳикоя сўнгига қадар уларни хотирада сақлаб туриш кўникмасини тарбиялаш.

Оғзаки топшириқни ёдда олиб қолиш ва қатор ҳаракатларни маълум кетма-кетликда бажариш малакаларини мустаҳкамлаш.

Контекст нутқдан фойдаланишни машқ қилиш

Болаларни кўргазмага таянмаган ҳолда дастлаб саволлар асосида, сўнг саволсиз ҳикоя тузишга ўргатиш.

Расмлар асосида ҳикояларни тузишга ва тасаввур асосида расмда тасвирланган ҳаракатдан сўнг бўлиши мумкин бўлган сюжетни ривожлантиришни давом эттириш кўникмасига ўргатиш. Болаларни расмда тасвирланган ҳаракатдан сўнг бўлиши мумкин бўлган воқеалар ривожига ҳақида ҳикоя тузишга ўргатиш.

Берилган мавзу, шахсий тажриба, логопед ҳикояси намунаси асосида ҳикоя тузишда болаларнинг ижодий фаоллигини қўллаб-қувватлаш.

Нутқий воситаларни тез танлаш ва фикрни тўғри шакллантириш кўникмасини тарбиялаш.

Ўқилган матнни дастлаб саволлар асосида, сўнг саволларсиз қайта ҳикоя қилиб беришга, ўртоғининг ҳикоясини тўхтаган жойидан давом эттиришга ўргатиш.

Баъзи белгиларга кўра эртакни ҳикоядан фарқлашга ва топшириқга мос равишда эртак ёки ҳикояни ўйлаб топишга ўргатиш.

Предметларни таққослашда мустақил равишда хулоса қилишга ўргатиш.

Аввал эгалланган мустақил нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлаш.

Тарбиячи машғулотида болаларнинг фаол нутқи қўллаб-қувватланади, улар I ва II даврларда эгалланган мустақил нутқдан фойдаланадилар. Нуткий малакаларнинг мустаҳкамланиши машғулотлардан ташқари ҳам амалга оширилади: сайрларда, экскурсияларда, кийиниш, ечиниш, навбатчилик, меҳнат давомида.

Нутқга бўлган диққатини тарбиялаш

Кутилаётган фаолиятга доир барча топшириқларни эшитиш, эслаб қолиш ва кўрсатилган тартиб асосида бажариш кўникмасини шакллантириш.

Ўртоқларининг нутқи (бажарилиши кутилаётган фаолият ҳақидаги ҳикояда йўл қўйилган хатоларни кўра билиш ва уларни тўғрилаш) ва шахсий нутқга (йўл қўйилган хатоларни, ноаниқликларни кўра билиш ва уларни мустақил тузатиш) бўлган диққатни тарбиялаш.

Логопед, тарбиячининг қўшимча саволлари ва ўртоқларининг танбеҳларига тинч муносабатда бўлиш кўникмасини тарбиялаш.

Элементар контекст нутқдан фойдаланишни машқ қилиш

Болаларда предмет, ҳодиса ҳақидаги тасаввурларга таянган ҳолда расм намунасига таянмаган равишда саволларга қисқа ва кенг жавоб бериш кўникмасини шакллантириш.

Бажарилиши кутилаётган ишни бажариш кетма-кетлиги ҳақида мантикий тарзда ҳикоя қилиб бериш, шунингдек баъзи моментларни тушунтириш.

Ўқитувчи ролида чиқиш йўли орқали болаларда тушунтирувчи нутқдан фойдаланиш малакаларини мустаҳкамлаш.

Болаларни нафақат ишни бажариш жараёнини тўғри тушунтиришга, балки аниқ саволлар билан мурожаат этиш, уларни аниқ ва қисқа шакллантиришга ўргатиш.

Болаларни ҳикояни аввалдан режалаштириш, сўнг уни оғзаки сўзлаб беришга ўргатиш.

Ўртоғининг ҳикоясини такрорламаслик учун ўз режасини қайта қуришга ўргатиш.

Болалар ҳикоялари стилистикасини такомиллаштириш. Болалар эътиборини ички нутқнинг шаклланишига қўмаклашувчи ортиқча

такрорлашларга, якунланмаган жумлаларга, гапдаги сўзлар кетма-кетлигига қаратиш.

Болаларда турли мураккабликдаги мустақил нутқдан фойдаланиш кўникмаларини мустаҳкамлаш.

Тарбиячи машғулотларида ва махсус ташкил этилган вазиятларда (ювиниш, навбатчилик ва б.) болалар томонидан таълимнинг аввалги босқичларида эгалланган мустақил нутқ малакаларини мустаҳкамлаш.

IV. Май, июн.

Болаларнинг ёз, ҳашоратлар, ўсимликлар ҳақидаги билимларини кенгайтириш.

Ёзнинг характерли белгилари ҳақидаги билимларни аниқлаш ва бойитиш, ёзни йилнинг бошқа фасллари билан солиштиришга ўргатиш.

Болаларни мактаб ва кутубхона билан таништириш.

Мактабда болалар ёзиш, ўқиш, санашни ўрганишларига доир, мактаб ўқув куроллари ҳақида тасаввурларни ҳосил қилиш.

Кутубхонада китоблар сақланиши, уларни олиб уйда ёки китобхонлар залида ўқиш мумкинлиги ҳақидаги тасаввурларни ҳосил қилиш.

Кутубхоначи касби билан таништириш. Китобларга бўлган эҳтиёткорона муносабатни тарбиялаш.

Ёз, ҳашоратлар, ўсимликлар, мактаб, кутубхона ҳақидаги тушунчаларни шакллантиришда болалар лугатини аниқлаш, кенгайтириш ва фаоллаштириш.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Ҳар қандай суҳбатдошни машғулотлар давомида, ҳамда улардан ташқари ҳолатларда диққат билан тинглаш малакасини мустаҳкамлаш: суҳбатни бўлмаслик, суҳбатга аралашмаслик, ўртоқларининг нутқидаги хатоларни, ноаниқликларни ёдда сақлаб қолиш, хатоларни тўғрилаш.

Катталар ва ўртоқларнинг танбеҳларига тинч муносабатда бўлиш, мураккаб топшириқларни тўғри бажариш кўникмасини тарбиялаш.

Нутқга бўлган диққатни тарбиялаш

Йил давомида эгалланган барча нутқий ҳатти-ҳаракат малакаларини мустаҳкамлаш: барча атрофдагилар (катталар, яқинлар, нотаниш кишилар, ўз ўртоқлари) нутқини диққат билан охиригача тинглаш, айтилганларнинг мазмунини тушуниш, илтимосни тўғри

базариш ёки маслахат, тилак учун раҳмат айтиш; каттанинг саволига жавобан тушунарли, қисқа ёки кенг тушунтира олиш. Ўз ўртоқларининг нутқий фаолиятидаги хатоларни англай билиш, хатони тушунтира билиш, тўғри жавоб вариантыни, ҳатти-ҳаракат усулини таклиф этиш.

Нисбатан мураккаб контекст нутқдан фойдаланишни машқ қилиш

Болалар томонидан ўйлаб қўйилган базарилиши кутилаётган фаолият ҳақида кетма-кетликдаги ҳикояни қуриш малакасини мустаҳкамлаш. Логопед томонидан савол билан мурожаат этиш орқали тўлдиришларни, тушунтириш ёки фикрлашни, баъзида эса айтилганларнинг исботини талаб этувчи болалар ҳикояларини бўлиш амалиётда кенг қўлланилади.

Вазиятли ва контекст нутқнинг барча шакллари мустаҳкамлаш. Тайёрлов гуруҳида коррекцион-ривожлантирувчи таълим якунлари

Баҳоланади:

- нутқнинг товуш ва лексик-грамматик томонининг шаклланганлик даражаси;

- нутқий мулоқотнинг ўзига хосликлари - мулоқот мавзуси; мулоқот вазияти; нутқ шакли (диалогик, монологик; вазиятли, контекст); тайёргарлик даражаси, нутқ темпига боғлиқ равишда дудукланишнинг намоён бўлиш вариабеллиги;

- нутқий ҳатти-ҳаракатнинг ўзига хосликлари (фаоллик, импульсивлик);

- дудукланишнинг намоён бўлиши (тутилишларнинг частотаси ва интенсивлиги, нутқий тортишишларнинг давомийлиги, баёндаги беҳос паузалар, “қийин” товушлар, эмболофразия, қўшимча ҳатти-ҳаракатлар).

Тайёрлов гуруҳида таълимнинг сўнгига келиб болалар қуйидагиларни билишлари керак:

- умумтаълим болалар боғчасининг тайёрлов гуруҳи дастури мазмунини ўзлаштириши;

- мустақил контекст нутқнинг турли шакллари - тасаввур асосида ҳикоя, қайта ҳикояниёгаллаш;

- мулоқотнинг турли вазиятларида турли мураккабликдаги раво нутқдан бемалол фойдаланиш;

- мулоқотнинг турли шароитларига мослаша олиш;

- индивидуал коммуникатив қийинчиликларни енгиб ўтиш.

III БОБ. ДУДУҚЛАНУВЧИ БОЛАЛАР БИЛАН ОЛИБ БОРАДИГАН ЛОГОПЕДИК РИТМИКА МАШҒУЛОТЛАРНИНГ МАЗМУНИ

Дудуқланувчи болалар нутқини қайта тарбиялашда логопедик ритмика машғулотларнинг самараси катта.

“Логоритмика” сўзи 2 сўздан иборат бўлиб, грекча “logos” (сўз, нутқ), ритмика (итальянча) ҳаракатлар аниқлигини ҳосил қилувчи машқлар тизими маъноларини англатади.

Логоритмика – бу нутқ ва ҳаракатларни ҳосил қилувчи машқлар тизимидир. Логопедик ритмика логопедик машғулотларга қўшимча восита ҳисобланади ва у махсус ажратилган вақтда олиб борилади, шунингдек, у қисман логопедик, қисман тарбиячи машғулотларига қўшилади.

Дудуқланадиганлар билан логоритмик машғулотларда куйидаги машқ ва ўйинларни ўтказиш мақсадга мувофиқ:

- эшитиш ва кўриш идрокининг диққат-эътиборини ва хотирасини ривожлантириш;

- ритми ҳис қилишда ва маконда мўлжалга олишни ривожлантириш;

- тақлидчиликни ривожлантириш;

- ижодий, сюжетли-ролли, ҳаракатланадиган ўйинлар, ташаббус, мустақиллик, фаоллик, ирода сифатларини ривожлантириш учун ижодий этюдлар;

- қўл моторикасини, бармоқларни, панжани, умумий моторикани ривожлантириш учун ҳаракатланадиган ўйин ва машқлар қоидалари билан;

- юз мимикаси ва орал праксисини ривожлантириш;

- нутқ просодиясини ривожлантириш учун мусиқа жўрлигида ашулалар, хороводли, драматик ўйинлар;

- ижодий қобилиятни, тасаввур қилишни ривожлантириш учун этюдлар;

- мусиқий ижодни ва мусиқий хотирани ривожлантириш учун;

- якунловчи;

- сахналаштириш, эрталиклар, кўнгил очар томошалар, байрамона чиқишлар (болалар учун), юмор кечалари, пантомималар, концертлар ва бошқалар (катталар учун).

Дудуқланувчи болалар билан коррекцион ишда логопедик ритмика воситалари логопедик ишга қараганда, нутқ просодияси,

умумий темп ва ритмни ҳамда нутқ ҳаракатини меъёрга солишга имкон беради. Ҳаракатнинг статик ва динамик мувофиқлигини ҳаракатлантирувчи, мусикали-ҳаракатли, мусикали-нутқий, ритмик, нутқий мусика жўрлигисиз, ҳаракатлантрувчи-нутқий машқ ва ўйинлар, мускуллар тонусини бошқариш қобилиятини, нафас чиқаришнинг давомийлигини, овознинг юмошқ ҳужумини ва просодиянинг бошқа компонентларини тарбиялайди. Дудукланувчи боланинг ҳаракат доирасини меъёрга солиш унинг мулоқотга, атроф-оламга ва ўз нутқининг бузилишига бўлган муносабатини қайта қуришга ёрдам беради. Дудукланувчи болада бу қайта қуришга психомоторикани коррекциялаш жараёнида пайдо бўладиган феъли ва ҳулкидаги ижобий ҳислатлар сабаб бўлади, чунончи: ҳаракатларда дадиллик, уларни бошқара олиш, тўғри қомат, суҳбатдошини кўришни мўлжаллаш, ботирлик, мулоқотда ташаббускорлик, ҳаракатлантирувчи ва нутқий қийинчиликларни ҳал қилишда мустақиллик, фаолиятда фаоллик, нутқ нуксонига бўлган муносабатни қайта қуриш сабабли ҳаётий вазиятлар аҳамиятида қайта йўлга солиш ва бошқалар.

Логопедик ритмика машғулотларини логопед иши билан боғлаш керак ва ўқув йили давомида логоритмика материалига мувофиқ логопедик дастур бажарилади. Шундай қилиб, текшириш даврида логоритмика машғулотларида нутқнинг чекланганлиги (индамаслик тартиби, пичирлаш нутқи) туташлик, силлиқлик, ҳаракатларнинг ўтиши ишлаб чиқилади. Юришга, мувофиқлашишга, диққатни, хотирани ривожлантиришга, оптик-фазовий йўлга солишга, моторика сини мувофиқлаштирувчи машқлар таклиф қилинади ва бошқалар. Боғлаб талаффуз қилишни тарбиялаш давридан бошлаб талаффузнинг силлиқлиги ва туташлиги, ҳаракатлар темпи, ифодалилик, ҳаяжонлиликини ишлаб чиқадиган нутқли вазифалар берилади.

Дудукланадиган ўқувчилар, ўсмирлар ва катталар билан логоритмик ишда қуйидаги бўлимларни ажратиш мумкин.

1. Силлиқ ҳаракатлар ва секин темпни тарбиялаш. Мускуллар тонусини кескинлаштириш ва бўшаштиришга; диққат ва хотира ҳажмини тарбиялашга; ҳаракатларни мувофиқлаштириш ва айни бир вақтда бўлишликка; тормозланиш; мустаҳкамлашни танлаш ва енгиб чиқиш таъсирига машқлар, масалан, дудукланадиганлар айлана бўйлаб қадам ташлайдилар: «бир» саноғига – тўхтайдилар, «икки» саноғига – орқаларига юрайдилар, «уч» саноғига – айлана-

дилар ва тескари томонга юрадилар, «тўрт» саноғига — марказ ва орқага юрадилар. Сигналлар бўлиб берилади: эшитиш ва кўриш.

Жамоавийликни яққол ифода этадиган оҳиста темпдаги машқлар, масалан, қўллар учун галма галдан ҳаракат ўйлаб топадилар. Ўз ҳаракатларини бажара туриб давом этадилар, ўнг томондаги кўшнисининг ҳаракатларига эътиборини қаратадилар ва сигнал бўйича унинг ҳамма ҳаракатларини тақлид қилиб ўрганиб оладилар. Шуғулланаётганларга дастлабки ҳаракатлари қайтиб келмагунича шу тарзда давом этади.

II. Ҳаракат ва мусиқали ритм билан нутқнинг боғлиқлиги. Юриш билан боғлиқ санок; ҳаракат билан боғланган санок ёки нутқли машқлар.

Ҳаракатни мувофиқлаштириш билан боғланган санокли ёки нутқли машқлар — коптокни: «юқорига — ўзига», «юқорига — кўшнига» сўзлари билан иргитиш ва бошқалар.

Тормозланиш билан боғланган санокли ва нутқли машқлар: қадам ташлаш ва чап оёқ бўйича санаш. Сигнал бўйича тўхталади ва саналади, кейин юрилади ва санок тикланади.

Боғланган санокли ва нутқий машқлар: чап оёқ бўйича тартиб билан санаш. Сигнал бўйича орқага қадам ташлаш ва кейинги сигналгача тескари тартибда санаш.

Танлаш таъсири билан боғланган санокли ва нутқий машқлар: ҳар қандай предмет номини (отни) талаффуз қилиб коптокни бир бирига иргитадилар, коптокни қабўл қилиб олиб унга сифатни қўшиб айтадилар, кейин аксинча.

Нутқ темпининг мустаҳкамлиги, нутқни ҳаракат билан мувофиқлаштишини текшириш учун вазифалар берилади.

III. Ҳаракат ва нутқнинг ритм характери билан боғлиқлиги. Ҳаракат ва нутқда forte ҳамда piano ни кўрсатиш: ибораларни баланд ва пичирлаб талаффуз қилиш ва баланд овозда санаш.

Crescendo ва diminuendo нинг нутқ ва ҳаракатда кучаядиган ёки тинчиб қоладиган мусиқали ритм билан боғлиқлиги: санок ва товушни кучайтириш билан аста-секин қўлларни юқорига кўтариш ва товушни пасайтириш ва тескари тартиб билан секин-аста тушириш.

Нутқнинг мантиқий маъноси ва қўлнинг айнан ҳаракати билан боғлиқ бўлган муайян сўз таъкидланади, яъни урғу: «Менга коптокни бер. Менга коптокни бер. Менга коптокни бер».

Пауза мазмунини фаоллик, билан тарбиялаш. Дудукланадиганлар матнни баланд овозда талаффуз қиладилар ва қадам ташлайдилар, сигнал бўйича тўхтайдилар ва матнни ўша темпода кейинги сигналгача ҳаёлан давом эттирадилар, кейин яна қадам ташлайдилар ва сигнал тутиб қолган сўздан баланд гапирадилар.

2/4, 3/4, 4/4 миқдорида дирижёрлик қилиш машқлари оҳангдош воситаси сифатида. Дудукланувчи бир бола дирижёрлик қилади, товушнинг кучайиши ва пасайишини ўз ҳаракатлари билан ифода этади бошқалар эса дирижёрнинг кўрсатмаларига риоя қилиб баланд, паст овозда санайдилар.

IV. Ҳаракатлантирувчи нутқли вазифаларда ботирлик, дадиллик, ҳужумкорлик амалиёти.

Икки кўринишдаги вазифа таклиф қилинади: 1) мусиқа билан боғлиқ сўзни вақтда тақсимлашни уддалашга, масалан, чапга, ўнгга қадам ташлаш, тескари томонга айланиш, жойида чапак чалиш. Дудукланувчи боланинг ўзи ҳаракатни ва йўналишни ўзгартириши учун сўз билан сигналлар бериб гуруҳга раҳбарлик қилади; 2) ўзини нутқ мулоқотида кўрсатиш имконини берувчи мусиқа билан боғланмаган.

Катта ёшдаги дудукланувчи одам билан логоритмик машғулотларнинг ўзига хос хусусияти машғулотларнинг зарурлигини англаш даражасининг ва ҳаракатларни мустақил бажаришнинг юқорилигидан иборат бўлади. Катта ёшдаги дудукланувчи шахснинг уйда мусиқа остида мустақил машқ қилиши катта аҳамият касб этади (магнитофон ёзувлари). Фикрни ифода этиш учун айнан пантомима ҳаракатлари тўпламининг, коматнинг, ҳаракатнинг нафислиги устидан доимий назорат амалга оширилади. Ойна олдида туриб тасаввурдаги ҳолат билан боғланган ҳаракатни нутқ билан бажариш фойдали. Катта ёшдаги дудукланувчи шахс мусиқа жўрлигида ёки усиз сахна этюдларини ижро этади. Уйда ишлаб бўлинган этюдлар жамоавий машғулотларда кўрсатилади. Кўрилган ёки кўрсатилганлари хусусида жамоавий фикр алмашуви ёки иккитадан бўлиб кейинги мунозаралар келиб чиқади.

Катта ёшдаги дудукланувчи одам билан ритмика ишида Е.В.Оганесян ишлаб чиққан усуллардан фойдаланиш мумкин. Асабий дудукланувчи беморлар учун логоритмикага мускуллар тонусини меъёрлаштиришга, жисмоний куч ва чидамлилиқни ривожлантиришга йўналтирилган жисмоний тарбия белгиларини киритиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу беморларга узоқ давом этадиган

ҳаракатлантирувчи вазифалардан ҳаракатлантирувчи нутқли машқларга, кейин эса мусиқа ёрдамида ёки усиз фақат нутқли машқларга ўтиш учун мотор машқлари керак эмас. Уларда мусикали-ритмик қобилиятнинг юқори ривожланганлиги темп ва ритмни ўзгартириб киритишга, вазифаларни тез мураккаблаштиришга имкон беради. Асабий дудукланишда ҳаракатлантирувчи нутқ стереотипининг сақланганлиги талаб қилинади, логопедик ритмика машғулотлари дудукланадиганларнинг диққатини шахсий нутқ жараёнидан ритм ва темпда ўзгариб турадиган ритмик ҳаракатларга ўтказишга йўналтирилган бўлиши керак. Бунда нутқли ва ҳаракатли таъсирларнинг турли уйғунликларини етарлича киритиш мумкин бўлиб қолади.

Асабий дудукланишга ўхшашликда ҳаракат функциясининг ўзига хос хусусияти логопедик ритмика тизимига махсус усулларни киритишни талаб қилади. Шунинг учун асабий дудукланишга ўхшашликда ҳаракатнинг ҳамма босқичлари кўтарилади, бу беморларда марказий асаб тизими билан боғланган бузилган ёки мавжуд бўлмаган ҳаракат функцияларини шакллантириш зарур. Бунда тиклаш жараёнини сақланган ҳаракатлар таянчи билан куриш зарур. Беморда мусиқанинг ритми ва темпида мувофиқлашган ва ритмик ҳаракатлар аниқлигини ишлаб чиқиш, умумий мотор фаолиятини ташкил қилиш, мусикий-ритмик қобилиятни ривожлантириш зарур. Машқ қилишни оддий ритм ва машқлар билан бошлаш, фақат олдинги машқларни тўла эгаллагандан сўнг аста-секин бошқа турдаги машқларга ўтиш мумкин. Ўргатиш жараёнида кўргазмали намуналардан иложи борида кўп фойдаланиш ва қўлланмани бутунлай эгаллагунча такрорлаш зарур.

Тарбиячи, логопед ва вазифаларни тўғри бажарадиган болалар ҳаракатларига тақлид қилиш логоритмик тарбия методикасининг асосини ташкил этади. Болаларга яқка ёндашишлар жамоавий ёндашишлар билан мос келади: кичкина гуруҳда ҳар бир боланинг вазифаларни бажаришини текшириш ва бошқалар. Логопед ва тарбиячи ҳар хил усуллардан фойдаланадилар: ҳаракатларни кўрсатиш, оғзаки йўлланмалар, изоҳ бериш, образли ҳикоя қилиш, бола билан биргаликда ҳаракатларни бажариш, у билан керакли сўзни, иборани такрорлаш; ҳаётининг учинчи йилидаги дудукланадиган болалар билан ишлашда зарур бўлган маъқуллаш, мақташ, рағбатлантириш кабилар қўлланилади.

Логоритмик машғулотлар мавзули ва мажмуалиларга ажратилади. Мавзули машғулотларда мусикали, ҳаракатли, нутқли фаолиятнинг кўринишлари кандайдир битта образ билан бирлаштирилади (масалан, кушча, қўғирчоқ, шарлар, ғозлар, самолёт, ёмғир, арча, мушукча билан).

Мажумали машғулотларда мусикали фаолият нутқли-рассомлик ва тасвирий фаолият билан уйғунлашади; ҳаракатларнинг галма-галлиги содир бўлади (масалан, гоҳ болалар ўйинчоқни кўздан кечирадилар, гоҳ персонажнинг ифодали ҳаракатларини бажарадилар, гоҳ расм чизадилар ёки мусиқа остида фаолият темпини аниқловчи тайёр шаклларни ёпиштирадилар, гоҳида эса педагог билан биргаликда куйлайдилар).

Логоритмик машғулотларнинг ҳамма кўринишлари куннинг биринчи ярмида ўтказилади ва 20 дақиқа давом этади. Дудукланувчи болаларга куйлашни мусиқа жўрлигисиз ўргатиш фойдали. Бундай куйлаш эшитиш диққатини ривожлантиришга, диққатини ва товуш овозини тозаллигига имкон беради.

Дудукланувчи болалар аввал фортепиано жўрлигида куйлайдилар (куй озгина чалиб турилади), сўнгра педагог билан ва, ниҳоят, мустиқил мусиқа жўрлигисиз куйлайдилар.

Ҳамма ёшдаги дудукланувчи болалар билан ишлашда куй декламациядан фойдаланиш мумкин. Шеърли ва прозаик матнларни танлашда ёшни, нутқнинг ҳолатини, мусиқий қобилиятнинг ривожланишини, коррекцион ишнинг босқичини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Мусиқа жўрлигидаги ўқиш, ифодали ҳикоя қилиш, диалог ёки хорли декламация қилиш матн мазмунига мос келиши, сюжетни, образни асар персонажларини очишга ёрдам бериши керак.

Логопедик ритмика дудукланувчи шахсига катта психотерапевтик таъсир ўтказди, унинг ижобий томонларини ривожлантиришга ва салбийларини текислашга кўмаклашади. Машғулотларни психологопедик йўналишда тўғри олиб бориш шахсий четга чиқишларни коррекциялашга ва эркин, бошқариладиган ҳулқни тарбиялашга имкон беради.

Нутқ материални танлаганда кичик болалар диалогидagi махсус ҳислатларни назарда тутиш керак: шеригига тез-тез луқма ташлаш — такрорлаш ёрдамида мослашиш; гапираётган тенгдошларидан қай бирига биринчи мажбурий мурожаат этиш; диалогнинг нисбий ташиқил этилганлиги: диалогга галма-галдан киришиш, муайян

инсонларга йўналтирилиш, яъни нутқнинг асосий функциясини — коммуникативликни амалга ошириш. 2–3 ёшдаги болалар нутқни мулоқот, кечинма ёки қўшма ҳаракатга чақириқ воситаси сифатида қўллайдилар. Ҳаракат болаларда кўпинча монологга нисбатан диалогни вужудга келтиради, чунки бола ёки гаплашишга интилади, ёки ёрдам сўрайди. Аффектларнинг (қаттиқ ҳаяжоннинг) заруратдан бевосита ифодаланиши ва бошқаларга шахсий кечинмаларини хабар бериш хоҳишида мурожаат қилишнинг лексик ва грамматик хусусиятлари туғилади: феълларнинг кўп сонли буйруқ майли билан боғлиқлиги, ўз фикрини айтиш буйруқ ёки сўроқ характерида, илтимос кўринишидан иборат бўлади.

3.1. Катта ёшдаги дудукланувчи болалар билан логоритмик машғулотларни нутқ стационари шароитида ўтказиш¹

Машғулотларнинг сони даволаниш курсининг давомийлигига боғлиқ. Ритмик материал схема бўйича жойлашади ва логопедик машғулотлар режаси билан яқиндан боғланган бўлади. Логоритмик машғулотлар учун махсус соатлар ажратилади ёки улар логопедик машғулотга киритилиши мумкин². Дудукланидиган болаларда моторли четга чиқишлар диққатнинг ўзгарувчанлиги, эпчил ўтишнинг етарли эмаслиги, боланинг юқори ҳаяжонланиши ёки унинг тормозланиши каби психик жараёнларга боғлиқлиги анча тез ҳосил бўлади³.

Ўрта ва катта мактаб ёшидаги дудукланувчиларда ритм, мувофиқлашиш ва ҳаракатларнинг ўтишини ҳис қилиш тадқиқотлари шуни кўрсатадики, дудукланиш даражаси қанча юқори бўлса, моториканинг бузилиши шунча кўп ифодаланади⁴.

Логоритмик машғулотларда логопедик таъсир вазифалари билан боғлиқ бўлган нутқсиз машқ ва ўйинлар ўтказилади. Юз мимикасини, орал праксисни, эшитиш ва кўриш диққатини ривожлантириш учун, фазода мўлжал олиш, тақлид қилиш, умумий ва нозик эркин моторика учун материал берилади ва бошқалар. Логопед берган матнга этюдлар ўтказилади, иккита дудукланидиган жим туриб

¹ Эркман В.А. Проведение логопедической ритмики со взрослыми заикающимися. Метод рекомендации. — Л., 1974.

² Дресвянников В.И. К вопросу о направленности логоритмических занятий в работе с заикающимися среднего школьного возраста // Дефектология. 1978. № 1. — С. 51–56.

³ Тугова Н.А. Воспитание внимания у заикающихся детей на уроках ритмики // Дефектология. 1970. № 6 — С. 60–64.

⁴ Дресвянников В.И. Особенности моторики заикающихся школьников 6–8 классов // Расстройства речи и методы их устранения. — М., 1975. — С. 157.

ҳаракатлари, мимикаси, пантомимикаси билан матн сюжетини ривожланишини кўрсатади. Этюдлар мусиқа остида ёки усиз ўйналади. Бу даврда машғулотларда чолғу ва вокал мусиқалари ёзувини санъат усталари ижросида эшитиш фойдали. Мусиқали асарлар мавзулари логопедик машғулотлар мавзусини акс эттириши керак. Масалан, агар логопедик машғулот «Куз» мавзусида ўтказилаётган бўлса ёки унинг вариантларини («Сабзавотлар ва мевалар», «Мўл ҳосил», «Ўрмон кузда», «Куз ўрмонида ўрмон ҳайвонлари», «Ўрмонга мева тергани бордик», «Ҳосилни йиғамиз» ва бошқалар) акс эттираётган бўлса, унда логоритмик машғулотда П.И.Чайковскийнинг «Йил фасллари», «Куз» мусиқасини эшитиш, педагог ижросида М.Пришвин, В.Бианканинг асарлари бўйича куй декламациялари, кетаётган поезд, машинага таклид қилувчи ҳаракатларни қайта ишлаш, далада сабзавотли кутиларни машинага ташиш ва сабзавот дўконида машинадан тушириш вазиятларида мускуллар тонусини тартибга соладиган машқлар ва бошқалар киритилади. Логопед болаларни машғулот мавзусига шундай киритадики, у бир сюжет бўйича ўтсин, логоритмик воситалар эса бир бирини алмаштириб сюжетни очиб беради. Логопедик машғулотлар ҳам логоритмик машғулотлар ҳам ўқитиш-ўргатиш хусусиятидан иборат. Болалар логопедни эшитишни, унинг кўрсатмаларини бажаришни ўрганадилар, лекин бунда ўзлари жим турадилар. Логопед (мусиқа раҳбари, тарбиячи) болалар билан пичирлашиб гаплашади.

Логоритмик машғулотларда юқорида кўрсатилган вазифалар махсус воситалар орқали амалга оширилади. Илгари кўрсатиб ўтилган машқлардан ташқари кўшиқли, хороводли ўйин ва машқлар, кўшиқларни саҳналаштириш киритилади, нарсаларсиз ҳаракатли ўйинларга ўргатиш, қўл, панжа, бармоқлар моторикасини ривожлантириш учун ўйинлар ва бошқалар ўтказилади. Логопед машғулотларда туташ ёки аксланган нутқли шуғулланидиганлар билан мулоқотда бўлади. Негаки нутқнинг бу кўринишлари анча кўп вақтни олади (нутқ намунаси икки мартадан талаффуз қилинади, педагог билан ёки педагогнинг орқасидан), шунинг учун логоритмик машғулотларга кам сонли иш турлари киритилади.

1. Нутқ, ҳаракат ва мусиқали фаолиятининг турли кўринишларининг ўзаро алоқадорлиги.

Илк болалалиқда ашула айтиш, мусиқа эшитиш, мусиқали-ритмик ҳаракатлар ҳали махсус вазифалар ва дастур таркиби билан

мусиқали тарбиялаш бўлимларига ажратилмайди. Фақат бу фаолиятлар кўриниши пайдо бўлиши, мусиқали қобилиятнинг дастлабки шаклланиши, ашулалар ва моторли кўринишлар содир бўлади. Шунинг учун мусиқани эшитиш хиргойи қилиш ҳаракатлар билан кузатилади.

2. Ўқитиш жараёнининг кенг очилмаганлиги.

Логоритмик машғулотларнинг мазмуни мусиқага ҳиссиётли илтифотни ривожлантиришга, унга бирламчи қизиқишни, мусиқа билан боғлиқ алоҳида ҳаракатларни фаоллаштиришга йўналтирилган бўлиши керак. Турли баландликдаги, тембрдаги, динамикадаги жаранглашларни идрок қилишни ривожлантириш алоҳида ўрин эгаллайди. Илк ёшдаги болаларда мусиқали-ритмик кўникмаларнинг даражаси “бирламчи ашула кўринишлари”, “оддий ритмик ҳаракатлар” каби терминлар билан характерланади. Бу билан ҳаётининг учинчи йилида болаларни ўқитиш жараёни тугалланмаганлиги таъкидланади.

3. Вазифаларнинг такрорланиши.

Масалан, ҳаракатларни алмаштириш тарбияси икки-уч қисмдан иборат шаклдаги мусиқали асар билан кузатилади, бутун логопедик курс давомида амалга оширилади (бунда турли мусиқали репертуар фойдаланилади).

4. Логоритмик тарбия логопедик ишнинг босқичлари мазмуни билан мувофиқликда амалга оширилиши керак.

Мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчилар билан логопедик ритмикага куйидаги бўлимлар киритилади.

1. Сенсор қобилиятини шакллантириш: турлича модалликни, диққатни, ритмга таъсирни ва эшитишга таъсир этувчиларни идрок қилиш. Даставвал мусиқани идрок этиш шаклланади. Болалар олдин мусиқий асарни яхлитлигича идрок этадилар, кейин эшитишни бошлайдилар ва ифодали оҳангни, тасвирий пайтларини, сўз боши ва хулосани ажратиб оладилар.

Ҳар хил мусиқали асарларни эшитиш, мусиқали товушнинг тўртта хусусиятини: баландлиги, давомийлиги, тембри, динамикасини ажратиб олиш машқлари. Болалар мусиқа ким тўғрисида ҳикоя қилаётганини айтадилар (масалан, мушук ёки мушукча ҳақида) ва мос ўйинчоқни кўрсатадилар. Ўйинчоқни кўриш образи муайян мусиқа ва номланиш билан боғланади.

II. Мусиқали-ритмик кўникмаларнинг шаклланиши. Юриш, югуриш, ярим чўкка тушиш, оёқларни тебратиш (“пружинача”),

ирғишлаш билан юришнинг биргалиги, нарсалар билан машқлар, қарама-қарши жаранглаган мусиқа билан ҳаракатларнинг мослиги. Югуришнинг темпи ва ритми ҳамда қўллар эркин ҳолатда.

Логопедик босқичнинг тугашида болалар мусиқа характери ўзгариши билан мустақил ҳаракатларни алмаштиришни ўрганишлари керак.

III. Мувозанатни сақлашни уddалашни тарбиялаш. Чекланган майдонда юриш, предмет устидан ҳатлаб ўтиш, қия текисликка кўтарилиш, полда ётган арқонча устида юриш ва бошқалар.

IV. Ҳаракатлар мажмуини рақсда, сакрашда тарбиялаш. Сакрашнинг оддий белгилари (рақс тушиш, ирғишлаш, кичик ораликдаги – 5, 10, 15 см қандайдир нарса устидан сакраб ўтиш, сакраб тушиш). Рақслар икки қисмли мусикали асар ёки кўшиқ матнига мос ҳаракатларнинг алмашишига асосан курилади.

Логопедик босқичнинг ўртасига келиб болалар турлича қурнишдаги: айлана бўйлаб, бир киши бўлиб, икки киши бўлиб, рақс ҳаракатларини эгаллайдилар.

V. Ифодали ҳаракатлар қўникмасини тарбиялаш. Мусиқа остида ритмик юриш, сочилиб югуриш, қарсак чалиш, оёқлар билан тўпилятиш, қўл панжаларини айлантйриш, бир томонга ўз атрофида бурилишлар ва бошқалар.

Логопедик босқичнинг охирига келиб болаларни эркин рақсларда ҳаракатларни ифодали бажаришга, оддий кўшиқларни саҳналаштиришга олиб келиш керак. Қўл, оёқ, бўйин, елка камари релаксацияси машқлари ҳаракатларнинг ифодалилигига имкон беради.

VI. Фазовий мўлжал олишни тарбиялаш. Бир киши, икки киши, сочилиб, бир бирининг кетидан, тескари йўналишда юриш, оддий рақс ҳаракатларини бажариш.

VII. Ритмни, темпни, товуш қаттиқлигини ҳис қилишни, ашула айтиш пайтида паузани уddалашга риоя қилишни тарбиялаш. Катталарнинг ашула айтишига созланиш йўли билан ашула айтиш оҳангини шакллантириш; мусикий ибораларнинг охирини хиргойи қилиш.

Логопедик босқичнинг ўрталарида болалар логопед билан биргаликда ва мустақил пастлашиб борувчи катта терциянинг такрорланувчи оралиғида курилган ҳар бир кўплетнинг охирги иккита иборасини куйлайдилар. Йил охирида катталарнинг овозига созланиб болалар қисқа иборалари бўлган осон кўшиқларни

куйлайдилар. Бу куйлашлар чолғу асбоблари жўрлигида ижро этилади. Ўрганаётган қўшиқларини турлича вазиятларда логопедик ва тарбиявий машғулотларда, янги ўйинни, ўйинчоқни кўрсатиш пайтида ва бошқалар, ҳамда уй шароитидатез-тез такрорлашлари керак.

VIII. Мусиқий ритмни ҳис қилишни тарбиялаш.Юриш, чопиш, сакраш, осон бўлган рақслар, рақслар, хороводлар.

IX. Қўл моторикасини тарбиялаш: Секинлашган ва одатдаги темпда ўтказилади. Турли тусдаги мусиқа остида ўтказилади. Масалан, оҳиста мусиқани эшита туриб қўғирчоқни тебратиш; қувнок рақс мусиқасини эшита туриб қарсак чалиш; овозга тақлид қилиб педагогнинг орқасидан такрорлаш, мушукчани (ўйинчоқ) силаб қўйиш; марш овози остида байроқчаларни ғайрат билан силкитиш; қўл тирсакларини букиб айланма ҳаракатларни мусиқа билан мосликда бажариш; педагогнинг кушча ҳақидаги қўшиғи остида галма-галдан битта қўлнинг бармоқлари билан иккинчи қўлнинг қафтларига тақиллатиш («кушчани овқатлантирамиз») ва бошқалар.

X. Артикулятор ҳаракатларини, текис нафас чиқаришни, маълум оҳангда гапиришни, овоз чиқаришни, дикцияни, динамикани тарбиялаш. Кулдирадиган шеърлар, овозга тақлид қилувчи икки-тўрт қаторли шеърлар, жўр бўлиб қўшиқ айтиш, ашула айтиш.

XI. Ўйин фаолиятини тарбиялаш. Машғулот-ўйинлардан мусиқали-дидактик ўйинлар анча муҳим. У ўйин ҳаракатларини ривожлантиришни ўзи йўлга қўяди, хороводли қурилишларга, ҳаракатлантирувчи ўйинларга хос бўлган кўпгина хусусиятларни бирлаштиради. Мазмуни, тузилиши, ўйин ҳаракатлари ва мусиқали-дидактик ўйин қоидалари юқори, ритмик, динамик ва тембрли эшитишни ривожланишига имкон беради.

XII. Жамоани, шерикни ва ташаббусни ҳис қилишни, қобилиятни тўплаш – ирода доирасини ривожлантиришни тарбиялаш. Мусиқали образга мос ҳаракатлар, қўшиқларни саҳналаштириш, хороводлар, ўйинлар.

Қўшиқлар одатда хор бўлиб ижро этилади. Яккахон ижро этишлар ҳам бўлиши мумкин, лекин у нутқда ва ҳулқда катта масъулиятни ва мустақилликни талаб этади. Бу вазифани ҳамма дудукланувчилар ҳам эплай олмайдилар. Шунинг учун қўшиқни яккахон ижро этиш аста-секин тарбияланади: аввал бола хорда, кичик гуруҳда қўшиқ айтади. Сўнгра логопед диалог шаклидаги ўзига хос

қўшиқни танлаб олади: биттаси саволни қуйлайди ва иккитаси ёки учтаси жавобни қуйлайди, кейин диалогни иккита дудукланувчи бола қуйлайди, шу билан бирга яқка қуйлаганида талваса пайдо бўладиган бола олдин берилган саволга жавобни қуйлайди ва фақат ундан кейингина диалогнинг ташаббускори сифатида чиқади.

Дудукланувчиларда қўшиқ айтиш пайтида қуйлаш кўникмалари, [«а»], [«о»], [«у»] унлилари ва уларнинг бирикмалари [«э»], [«и»] ни давомли қуйлаш ишлаб чиқилади. Қўшиқчилик диапазонини мустаҳкамлаш учун олдин кичик машқлар берилади, қўшиқлар ҳар сафар анча баланд оҳангдошлиқда қуйланади, яъни ташилади (асарнинг оҳангдошлиги юқори ёки паст томонга ўзгаради). Турли регистрли машқлардан фойдаланилади (битта одам гоҳ баланд, гоҳ паст овозда қуйлайди).

Логопед дикция устида иш олиб борар экан болаларнинг эътиборини қўшиқдаги ифодали нутқ оҳангларига ва уларнинг мусиқа оҳанги билан мослигига қаратади. Дудукланадиганлар мурожаат қилишни овоз билан ажратишни ўрганадилар: («Ҳой, йўлдаги, эҳтиёт бўл!»), савол («Қани менинг болаларим, кул ранг мушукчаларим?»), образнинг характерли белгиси («Қўроқ кул ранг қуёнча...»).

Эшитишнинг товуш баландлигини ривожлантириш учун дудукланадиганларга қуйидаги машқлар таклиф қилинади: қуйнинг охири товуши жаранглаши қачон тугаганини аниқлаш (уни тепкида ушлаб туриш); деярли иккита бир хил мусиқали иборанинг ҳар хил қўшимчасини эшитиш; юқори ва паст товушларни, ҳамда қуйнинг юқори-паст ҳаракатини ажратиш; тўғри ва нотўғри қуйлаётганларни аниқлаш.

Овоз ва эшитишни мувофиқлаштиришни ривожлантириш учун: берилган товушга «созланишни» уддалаш; педагогнинг топшириғи бўйича ва унинг ёрдамида эркин қуй жаранглашини керакли оҳангдошлиқда баландлатиш ёки пастлатиш; ўз овози жаранглашининг характери ва баландлигига педагогнинг кўрсатмасига кўра қуй ижро этаётган бошқаларнинг овозини «текислаш»; мусиқали киришдан кейин қўшиқни ва ҳар бир мусиқали иборани алоҳида аниқ бошлаш.

Дудукланадиган болаларда тўғри, талвасаланмаган нутқни тарбиялаш аста-секин амалга оширилади: унинг енгиллашган шаклидан мустақил шаклигача, дудукланадиганлар учун алоҳида турмуш вазиятларида ҳиссиётли нутқ. Табиийки, дудукланувчиларга

комплекс таъсир қилинганида логопедик ритмика логопедик коррекция вазифаларига боғлиқ бўлади. Мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчи болалар билан логопедик ритмика машғулотлари методикаси дудукланишни бартараф қилиш босқичлари билан мувофиқликда муаллиф⁵ томонидан ишлаб чиқилган.

Нутқнинг чекланган даври вазифалари (сукут ва пичирлаш мулоқоти): умумий эркин моторикани ва юз мускулларини; нафас нутқини; эшитиш диққатини ва эшитиш хотирасини; кўриш диққатини ва кўриш хотирасини; шахсий сифатларни ривожлантириш йўли билан эркин хулқни: чидамлилиқни, диққат-эътиборни жамлашни, эътиборни; пичирлаб талаффуз қилинган иборада пауза қилиш устида ишлашни; луғатни қуйидаги мавзулар ва уларнинг вариантларида фаоллаштириш ва тўлдиришни тарбиялаш: «Куз», «Сабзавотлар», «Мевалар».

Туташ ва аксланган нутқни тарбиялаш босқичида логопедик коррекциянинг вазифалари ўзгача: просодияни, нафас нутқини тарбиялаш: нафас чиқаришни узайтириш; мотор четга чиқишларини, товуш талаффуз қилишнинг бузилишини коррекция-лаш; ўйин ҳолатларида ва ундан ташқарида шерик билан мулоқот қилишни ўргатиш давом этади; эркин хулқни тарбиялаш: фақат катталардан чиқадиган талабларни эмас, балки тенгдошларининг талабларини ҳам бажариш; луғатни фаоллаштириш, ибораларни тўртта сўзгача узайтириш. Кўрсатилган вазифалар қуйидаги мавзуларнинг ўтишида амалга оширилади: «Куз», «Қушлар», «Қўзиқоринлар», «Қасблар» — туташ талаффуз қилишда. «Катталарнинг меҳнати», «Қишлаётган қушлар», «Қишлаётган ҳайвонлар» мавзулари — аксланган талаффуз қилишда ўтказилади.

Савол-жавоб нутқини тарбиялаш даврида тўла меъёردа ахлоқий фаоллик ва мустақиллик шаклланади: гуруҳдаги бутун шуғулланадиганлар машғулотларда галма галдан логопедик вазифаларни бажаришда ва ўйинларда етакловчи бўлишлари, саҳналарда, этюдларда бош ролни ижро этувчи, навбатчи бўлишлари мумкин. Диалоглар савол-жавоб шаклида курилади. Бу босқичнинг вазифалари қуйидагилар: нутқнинг просодик компонент лари устидаги; иборани бешта сўзгача узайтириш устидаги, иборани мустақил талаффуз қилиш устидаги, диалогнинг ифодалилиги

⁵ Волкова Г. А. Игровая деятельность в устранении заикания у дошкольников. — М., 1983.

устигаги иш давом этади. Шахс сифатларининг тарбияси давом этади: фаоллик, ташаббускорлик, мустақиллик, ижодийлик. Товуш талаффуз қилишнинг бузилишларини коррекциялаш амалга оширилади, тарбиячи билан биргаликда қуйидаги мавзулар бўйича дастурлар ўтилади: “Қиш”, “Ёввойи хайвонлар”, “Мебель”, “Идиш-товоқ”, “Қушлар” ва уларнинг вариантлари.

Нутқнинг савол-жавоб шаклида нутқ материали танлаб олинади. Масалан, болаларнинг бир гуруҳи унлиларни баландлашган овоз билан сўроқ оҳангида, бошқаси эса пастлашган овоз билан ундов оҳангида куйлайдилар. Худди шу оҳангда санок машқлари, қўшиқлар, мусиқа жўрлигидаги сахналаштирилган диалоглар ва бошқалар ўтказилади.

Мустақил нутқ босқичи қайта ҳикоя қилиш материалида тайёрланган нутқнинг тарбияси ва ҳикоя материалида мустақил нутқни тарбиялашни ўзига киритади. Бу бўлимларнинг ҳар бирида ўзининг вазифалари бор. Мустақил нутқ устидаги қайта ҳикоя қилиш ишида болалар тайёрланган матнни қайта ҳикоя қилишни қуйидагича драмалаштириш билан ўрганадилар: воқеаларни, ҳаракатларни турлича ўйин материаллари асосида ҳикоя қиладилар. Машғулотларда фаоллик, мустақиллик, ўйиннинг ҳамма кўринишларида (ҳаракатли, дидактик, драмалашган ўйинлар, сюжети-ролли) ҳулқнинг эркинлиги тарбияланади; товуш талаффуз қилишдаги бузилишларнинг коррекцияси бўйича, нутқнинг лексик-грамматик тузилишини ривожлантириш бўйича иш давом этади. Бу даврда педагог умумий вазифаларни ҳисобга олган ҳолда логоритмик машғулотларни қуради. Машғулотларга катта ҳажмда нутқ вазифалари, ўйинлар, мусиқа жўрлигисиз машқлар, ҳамда мусикали-ритмик тарбия бўйича материаллар (хороводли ва мусикали композициялар, рақсли, мусиқа остида ёдланганлари ҳам, ҳаракатли импровизациялар ҳам) киритилади.

Ҳикоя материалида мустақил нутқни тарбиялаш болаларни тасвирий ҳикоя қилишга, хотира бўйича ҳикоя қилишга, ижодий ҳикоя қилишга ўргатишни мўлжаллайди. Бу даврдаги логоритмик машғулотлар оммавий болалар боғчаси болаларини мусикали-ритмик тарбияси билан мосликда қурилади. Коррекцион ўқитиш ва тарбиялаш босқичининг охирида дудукланадиган болалар шу қадар коррекцияланган бўлишлари муҳимки, оммавий болалар боғчаси дастури талабларини эплашларикерак. Шунинг учун логопедик

ритмика бўйича машғулотлар нутқ материали, ижодий ҳолатлар ва етарлича ҳаракат вазифаси билан бойитилади.

Фаол ҳуққи ва эркин мулоқотни мустаҳкамлаш босқичида логопедик ва логоритмик машғулотлар болаларда тенг меъёردа келгусида ташкилотчилик сифатларини, фаол, шахснинг ижодий бошланишини, турли вазиятларда ҳар қандай нутқ мураккаблигида мулоқотни уддалашни мустаҳкамлаш масалаларини ҳал қилади.

3.2. Дудукланувчилар билан ритмик воситаларни қўллаш

Дудукланувчи болалар билан қуйидаги ритмик воситалар қўлланилади:

- Юз имо ишоралари, диққат билан эшитиш ва хотирани шаклланишига қаратилган машқлар;
- кўриш диққати ва фазода мўлжал олиш ҳамда ритм ҳиссини, тақлидчанликни ривожлантириш машқлари ва ўйинлари;
- умумий ҳаракатларни, қўл, панжа, бармоқлар ҳаракатларини ривожлантирувчи ҳаракатли ўйинлар ва машқлар;
- нутқ жўшқинлигини, равонлигини ривожлантириш учун мусиқа жўрлигидаги машқ ва қўшиқли ўйинлар, драммалаштирилган ўйинлар;
- ижодий қобилиятлар ва мусиқий ижодийликни ривожлантиришга қаратилган машқлар, ўйинлар;
- бадий лавҳалар, эрталиклар, томошалар, байрам чиқишлари, кулги кечалари, концертлар.

Ритмик ҳаракатлар дудукланувчининг ҳаракат соҳасини нормалаштиради, бу эса ўз навбатида унинг муомалага, суҳбатдошига, атроф-муҳитга ва ўз нутқининг тузилишига нисбатан муносабатини қайта қуришга ёрдам беради.

Бола нутқи 3,5 ёш ўртасида жуда жадаллик билан шаклланади. Дудукланишнинг пайдо бўлиши шу ёшларга тўғри келса, боланинг меъёردаги ривожланишига салбий таъсир кўрсатади. Нутқнинг ривожланиш жараёни мантиқий фикрлаш қобилиятининг шаклланиш жараёни билан чамбарчас боғлиқ бўлганлиги учун логопед боланинг руҳий жараёнларини тўғри ривожлантиришга ҳам катта эътибор қаратиши керак. Дудукланувчи бола беихтиёрий берилган саволга жавоб беришда, фикрлашни талаб қиладиган мустақил нутқдан фойдаланиш жараёнларда қийинчилик сезади. Шунинг учун

мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчи бола нутқини қайта тарбиялашда ташкил этиладиган барча машғулотлар соддадан мураккаб тарзида, яъни тобора мураккаблаштирилган нутқ жараёнининг қуйидаги 7 босқичи ягона тизим сифатида ташкил этилиши тавсия этилади:

1. Логопед билан бир вақтда жўрликдаги нутқ;
2. Акс эттирилган нутқ;
3. Таниш мазмунли расм устида савол-жавоб тарзидаги нутқ;
4. Танишмазмунли расмни мустақил сўзлаш;
5. Эшитилган кичик ҳикояни сўзлаш;
6. Маълум мавзуда мустақил ҳикоя тузиш;
7. Меъёردаги, эркин нутқ (логопед билан, болалар билан, бегоналар билан суҳбат, илтимос тарзидаги нутқ).

Ушбу иш босқичлари бўйича олиб бориладиган коррекция ишларининг авзаллиги шундаки, якка ёки гуруҳли машғулотларда ҳар бир боланинг нутқи қайси босқичда тарбияланаётганлигини ҳисобга олиб, логопед ҳар бир болага мос нутқ топширигини бера олади. Машғулотларда дудукланувчиларга алоҳида, якка ижодий ёндашган ҳолда муносабат ўрнатиш тавсия этилади.

БИРГАЛИКДАГИ НУТҚ

Бу босқичда сўз ёки жумла дудукланувчи бола ҳамда логопед билан биргаликда айтилади. Бола учун нутқнинг бу кўриниши нисбатан осон ҳисобланади ҳамда тутилишсиз гапиришга имконият беради ва катта психотерапевтик аҳамиятга эга. Барча машғулотлар ўйин тарзида ўтказилиши ва луғат бойлиги ўстирилиши керак. Болаларда боғланган нутқни шакллантириш мақсадида, коррекция ишининг дастлабки босқичидан бошлаб, логопед ўйинчоқ ва расмларни кўрсатиб, қисқа жумлалар билан ифодали, аниқ гапириши керак. Масалан: “Қара, мана копток, мен билан бирга айт - мана копток”, “Коптокни менга от ва айт: мен коптокни отдим”, “Бу менинг қўғирчоғим” ва бошқа. Бундай машғулотларни тури кўп, тинч, осойишта кўринишдаги бу нутқ кўриниши жумлаларда сўзларни кўпайтириш имконини беради. Расмлар кўрсатилиб, сўзлар сонини 4-5 ва ундан ҳам ошириб жумлаларни жўрликда айтиш амалга оширилади.

АКС ЭТТИРИЛГАН НУТҚ

Нутқнинг бу кўриниши олдинги нутқ кўриниши билан жуда ўхшаш. Ўхшашлик томони шундаки, ҳар икки босқичда ҳам мустақил нутқ элементлари йўқ. Бу босқичдаги иш дудукланувчи болада

кийинчилик туғдирмайди. Акс эттирилган нутқ ҳам жўрликдаги нутқ каби турли хил предметлар, ўйинчоқлар, расмлар асосидаги ўйинлар, шеърлар, ҳикоялар устида олиб борилади.

ТАНИШ РАСМЛАР УСТИДА САВОЛ-ЖАВОБЛАР

Нугкнинг бу тури олдинги босқичдаги ишларга ўхшаш, лекин расм асосида берилган саволга қайтарилган жавобда бола бир дона сўзни ўзи мустақил айтиши керак. Масалан, қиз мушукчани ўйнатаётган расм асосида логопед: “Ким мушукчани ўйнатапти?” саволига “Қиз мушукчани ўйнатапти”, - деб жавоб қайтариши керак ёки “Ким стол устида ўтирибди ва китоб ўқияпти?” саволига “Болалар ўтирибди ва китоб ўқияпти” каби жавобни қайтариши керак. Бу каби савол-жавоблар ўйинчоқлар юзасидан ҳам ўтказилиши мумкин.

ТАНИШ МАЗМУНЛИ РАСМ МАЗМУНИНИ МУСТАҚИЛ СЎЗЛАШ

Бу босқичдаги иш болаларда қийинчилик туғдирмаслиги учун, болаларга дастлабки босқичларда фойдаланилган расм, ўйинчоқ, турли предметлар ҳақида сўзлаб бериш топшириғи берилади. Шу тариқа жумлаларни мустақил тузиш малакалари аста секинлик билан шакллана бошлайди, айниқса, нутқи кеч ривожланаётган болаларнинг луғат бойлиги ўсишига катта таъсир кўрсатади. Болалар ўзлари чизган, ясаган предметлари ҳақида гапириб берсалар, бундай машғулотлар дудуқланишни бартараф этишда катта самара беради. Жумлаларни мустақил тузишга қаратилган машғулот ва ўйинларни ўтказиш жараёнида болаларни грамматик томондан тўғри тузилган гапларни тўғри қўллаш, боғловчи, олмош, равишдош (бу ерда, у ерда, бугун, эртага, кеча... каби) сўзлардан ўз ўрнида фойдаланиб гаплар тузишга ўргатиш зарур. Чунки, мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги болалар ушбу сўз туркумини гапларда кўп ҳолларда нотўғри қўллайдилар. Болаларни ҳар хил шакллар, ҳажм - юзалар, ҳисоб, ранглар билан таништиришда турли хил ўйин, расм, лото ва бошқа ўқув қўлланмалардан фойдаланиш зарурдир.

ЭШИТИЛГАН КИЧИК ҲИКОЯНИ СЎЗЛАШ

Ушбу иш босқичида логопед расмлардан фойдаланмайди, балки диққатни мустаҳкамлаш ва эшитганини эслаб қолиш, руҳий фаолиятини машқ қилдириш асосида ўқиб борилган кичик ҳикояни сўзлаб бериш жараёнини шакллантириш устида иш олиб боради. Кичик ҳикояларни ўқиб беришдан олдин логопед мазмуни болаларга тушунарли бўлган ҳикояларни синчиклаб саралайди. Ҳикоя мазмуни

болалар ё хайвонлар ҳаётига бағишланган бўлса, болалар уларни қизиқиш билан тинглайдилар. Шеърый асарларни тушуниш қийинроқ бўлганлиги учун, логопед уларни ўз сўзи билан тушунарли қилиб баён қилиб бериши керак.

МАЪЛУМ МАВЗУДА ҲИС ТУЙГУЛАРИНИ ИФОДАЛОВЧИ МУСТАҚИЛ НУТҚ

Нутқни қайта тарбиялашга қаратилган ушбу иш босқичида матини тузиш мураккаблиги, суҳбатнинг ким билан ва қерда олиб борилишига қараб эмас, балки сўзловчининг нутқ имкониятларига ҳам боғлиқдир. Шунини унутмаслик керакки, мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги болаларда нутқ бойлиги шиддат билан ўсади, нутқнинг фонетик ва грамматик томонлари шаклланади, нутқ мазмунини тушуниш малакалари ривожланади. Бола нутқи кундан кунга ўсиб борар экан, у нафақат сўзлашни ўрганади, балки мантикий фикрлай бошлайди. Бу ёшда болалар айрим вазиятларни сўзлаб беришдан бутун маънони англатувчи матнларни сўзлаб бериш имкониятига эга бўладилар. Ушбу нутқ малакалари болаларда шакллангач, улар ўз гуруҳларида навбатчи, стол бўйича навбатчи этиб сайланишлари, уларни ходимлардан бирини чакириб келишга юбориш, бирор нарсани олиб келиш вазифасини уларга юклаш, бегоналар, меҳмонлар билан суҳбат олиб бориш тавсия этилади. Шунинг учун “Меҳмонда”, “Магазинда” ва “Боғчада” каби ўйин машғулотлари орқали ушбу босқичдаги нутқ малакалари мустаҳкамланади.

ЭРКИН, ИФОДАЛИ НУТҚ УСТИДА ИШЛАШ

Дудукланувчи болаларда нутқнинг ифодалилиги ва овоз томондан нуксонлар кўплаб учрайди. Уларнинг нутқида жўшқинлик етишмайди. Мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчи болалар билан олиб бориладиган логопедик ишда дудукланиш содир бўлган вақтда вужудга келадиган барча ўзгаришлар эътиборга олинishi керак. Нутқнинг ифодалилиги, оҳанги, баланд овоз, тортинмасдан дадил жавоб беришни шакллантириш логопед нутқида тақлид қилиш йўли билан амалга оширилади. Айниқса шеър, масалаларни ўқиладиган матнга мослаб (хис-ҳаяжон, илтимос, ғамгинлик, қувонч, таажжуб ва ҳоказо)ларни ҳисобга олиб жўшқинлик билан, баъзида вазминлик билан тўлқинланиб ўқиш болаларга жуда тез таъсир қилади. Сўнгра болаларга эшитилган ҳикояни сўзлаб бериш ёки боланинг ўзи томонидан ўйлаб, айтиб берилган ҳикоя, эртак болада ифодали, равон, жўшқин нутқни

шаклланишига ёрдам беради. Дудукланувчи болада тортинчоқликни бартараф этишда диалог ҳам ижтимоий муносабатларни шаклланишига ёрдам беради. Ушбу жараёни ўйин тарзида (автобусда кондуктор, магазинда сотувчи, боғчада тарбиячи ва хоказо) ўтказиш болаларда жўшқинлик билан равон сўзлашишга қизиқиш уйғотади. Шу тариқа болаларнинг диққатини мақсадга йўналтириш осон кечади ва болаларнинг фаолияти барча машғулотларда аста секин ортиб боради.

НУТҚ ВА ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Бола нутқини ривожлантириш бевосита тафаккурни ўстириш билан чамбарчас боғлиқ. Бола нутқининг ўз вақтида ва тўғри ривожланиши ақлий ривожланишнинг асосидир. Нутқдаги камчиликлар ўз ўзидан рухий жараёнлар идрок, хотира, диққат ва энг асосийси ақлий ривожланишга катта таъсир кўрсатади. Шунингдек, буюк рус психологи Л.С.Виготский айтганидек, ақлий фаолият барча рухий жараёнларни ўзаро муносабатини боғлаб турувчи асосий устундир. Боланинг айтган сўзларини маъносини тушунишига қараб, унинг рухий жараёнларини ривож даражасини баҳолаш мумкин. Демак, рухий жараёнларнинг барча фаолиятига ақлий ривожланишнинг таъсири марказий ўринни эгаллайди. Шунинг учун логопедик машғулотларда нутқни қайта тарбиялаш жараёларида логопед боланинг ақлий ва рухий томонларини ривожлантиришга қаратилган ҳилма хил машғулотлар, ўйинларни қўллайди. Масалан, фикрлашни ўстириш кетма кетликда берилган расмлар маъносини ҳикоя қилиш ақлий фаолиятни ўстиришда аҳамияти катта. Расмлари тўғри кетма кетликда тахлаш боланинг фикрлаш қobiliяти қай даражада эканлигини кўрсатади ёки умумлаштирувчи сўзларни айтиб, унга мансуб предметларни номлаб бериш мазмундаги ўйинлар фикрлашни ўстиришда жуда муҳим ва қизиқтирувчи ўйинлардир. Масалан: “Кийиниб-ечинамиз”, “Овқатланишга тайёрланамиз”, “Сабзавотлардан овқат пиширамиз”, “Меваларни тергани боғга борамиз”, “Янги йил байрамида болаларга совға, ўйинчоқлар тарқатишди, қандай ўйинчоқлар?” каби ўйинлар. Бу ёшда мавҳум (абстракт) тушунчалар аниқ тасаввурлар асосида шаклланади.

Логопедик ишда хотира ва диққатни ўстиришга қаратилган топшириқли лаҳзаларга катта эътибор қаратилади. Хотира рухий жараёнлардан бири бўлиб, унга умумий ривожланишдан алоҳида қараб бўлмайди, бола катта бўлган сари тафаккур хотира жараёнини

шаклланишида роли катта. Мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги болаларда хотирани бошқариш осон эмас, шунинг учун улар ёддан айтган шеърларини тушунмасдан айтадилар. Улар сўзма-сўзмаъносини биладилар, лекин аксарият ҳолларда бутун мазмунни айтиб бера олмайдилар. Логопед саволлар ёрдамида эсда қолган жумла, шеърларни тушунганлигианиқлаб туриши керак. Чунки, болалар тушунган шеър, топшириқларни тезроқ ёдда олиб қоладилар.

Хотирани ривожлантириш ишлари билан бир вақтда диққатни ўстириш бўйича ишлар параллел ҳолда олиб борилади, чунки, мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудукланувчи болаларда кузатувчанлик ва ихтиёрий диққат паст даражада ривожланган бўлади. Шунини эътиборга олиб, серияли расм ва занжир усулида топшириқни болаларга тарқатиш болаларни сергак бўлиб туришга, вақтида мазмунни давом эттириш учун ихтиёрий равишда диққатни қаратишга ундайди.

ЛОГОПЕДИК ИШ ВА БОЛАЛАР ИЖОДИ

Дудукланувчи болалар билан олиб бориладиган логопедик иш жараёнида тасвирий фаолият ва қўл меҳнатининг таъсири сезиларли даражада ижобий таъсир кўрсатади. Дудукланувчи болаларнинг кўпчилигида моторик ҳаракатларда кўполлик, нозик қўл ҳаракатларида беўхшовлик яққол кўзга ташланади, натижада қалам, ручка, мўйқаламлардан фойдаланишда, кубик, мазайка, леґо, конструкторлар билан ишлашда катта қийинчиликлар юзага келади. Шунинг учун бу фаолиятга эътиборни қаратиш жуда зарур ва шартдир. Қўл меҳнати ва тасвирий фаолият дудукланишни бартараф этиш воситаси эканлиги кўп тадқиқотларда илгари сурилган. Конструктор, кубик, пластилин билан ишлаш, тасвирий фаолият билан шуғулланиш энг оддий усуллардан фойдаланиб, тобора мураккаблаштириб борилади ва нутқнинг энг содда, дастлабки туридан мустақил боғланган нутқни тарбиялашгача бўлган жараёнлари билан бир вақтда коррекция ишлари олиб борилади. Бундай фаолият, айниқса, невроз дудукланувчи болалар учун жуда муҳимдир.

Дудукланувчи бола шахсий ривожланиш кўрсаткичларининг чизган расмларида, ясаган ишларида, конструктор билан ишлашда, мазойка, леґолардан ясалган шакллларда яққол кўринади. Боланинг ижодий фаолияти юзасидан олиб борилган суҳбат, савол жавоб, ҳикоя қилиб бериш каби нутқ турлари дудукланувчи болада мустақил равишда нутқни қайта тарбиялашга самарали таъсир кўрсатади ва

логопеднинг иши охириги босқичларида боланинг ижодий иш намуналари сифатида намоиш қилинади.

3.3. Бўшаштирувчи релаксация машқлари

Соҳа мутахассисларининг кўп йиллик кузатишлари дудукланишни бартараф этишда фақат логопедик усулларнинг ўзи етарли эмас, болада руҳий ҳолати ва нутқ фаолиятига комплекс (хар тарафлама) таъсир кўрсатиш жуда муҳимдир. Комплекс таъсир этишининг бир бўлаги релаксация дудукланувчи болаларга хос бўлган мускулларнинг таранглиги ва ҳиссий кечинмаларда вужудга келдиган салбий зўриқишни бўшаштиришга қаратилган машқлар йиғиндиси.

Болада тутилиш жараёни юзага келган вақтида, унинг лаби, тили, бўйин мускулларининг камчилик зўриқаётганлигини кўриш мумкин. Зўриқиш овоз ҳосил бўлиш ва нафас олиш органларида ҳам юз бериши амалиётида кузатилган. Бундай ҳолатга атрофдагиларнинг қаттиқ қаршилиқ кўрсатиши бола тана аъзоларининг бутун гавда, юз, қўл, оёқ мускулларини қаттиқ тортишишига олиб келади. Чунки мускулларни ҳамда уларни бошқариш жуда қийин масаладир. Мускуллардаги тортишишни енгил, тутилишсиз гапиришга ўргатиш мавжуд зўриқишни, мушаклар таранглигини бўшаштиришдан бошланади.

Кўп ҳолларда дудукданувчи болаларда ва тормозланиш жараёнларини бир текисда утиши мувозанати бузилган бўлади, уларда хис туйғуга беришлик, безовталиқ, бесарамжонлик каби руҳий жараёнлар тез-тез такрорланиб туради. Арзимаган сабаблар уларнинг заиф асаб системаларини хавотирга ва саросимага солади. Шунинг учун дудукланувчи болалар ишлаган машҳур логопед мутахассислар (Э.Ф.Рау, В.И.Рожественская, Н.А.Власова, В.С.Кочергина) ва бошқалар, оёқ қўл мускулларини бўшаштирувчи машқлардан фойдаланганлар, логопедик муассасаларда логоритмик машғулотлар ўтказилиши бежиз эмас.

Мускуллар тонусини бўшаштиришга қаратилган комплекс машғулотлар туркумида профессор Джекобсан томонидан ишлаб чиқилган релаксация услуги амалиётда катта самара бермоқда.

Дудукланувчи болаларда қўллар ёки бармоқлар, бўйин ёки оёқ мускулларининг таранглик ҳолатидан бўш ҳолатга ўтмишлик хисларини сездириш, ҳамиша шу ҳолатга интилишни тарбиялаш, таранглик қисқа вақт бўлиши, бўшашишлик эса узоқ давом этишини

эсдан чиқармасликка ўргатиш жуда катта аҳамият касб этади. Мазкур услуб бўйича Релаксацияга ўргатиш ишлари **3 босқичда** олиб борилади.

1-босқич — вазминлик, бўшашганлик ҳолатини тарбияловчи релаксация машқлари;

2-босқич — мушаклар ва хис иродани бўшаштиришга қаратилган релаксация машқлари. Меёрдаги нутқга киришишга ўтилади.

Релаксация машқлари ҳафтасига уч марта уч ой давомида ўтказилади. Баъзи болаларда бўшашганликмалакаларини секин ўзлаштиришни ҳисобга олиб, релаксация муддатини узайтириш мумкин. Релаксациямашқлари машғулотнинг бошланишида 10 дақиқа давомида олиб борилади.

Уй шароитида ўтказиладиган релаксация машқлари 1-босқичда ўтириш ҳолатида, 2,3 босқичда ётган ҳолатда ўтказилади. Бир кўринишдаги релаксация машқи 3-5 машғулотда такрорлаб борилади.

1- босқичда логопед болаларга тинч, ҳаракатсиз ҳолат ҳақида тушунтириш ишларини олиб боради. Болалар ўзларидаги ҳолатни тушунчалари туфайли релаксация машқларнинг мақсадида, уни ўтказиш усуллари ота- оналарга тушунтирилади.

1, 2, 3-машғулотлар

1-Қўл мускулларини бўшаштириш.

Логопед: Болалар, стул четига яқинроқўтирамиз, стул суянчиғига суянамиз. Оёқларни эркин ҳолатда қўямиз. Оёқларни ораси очик ҳолатда бўлади. (Логопед 1-расм ҳолатини намуна сифатида кўрсатиб беради). **ДИҚҚАТ!**

Хаммамиз биламиз

Югуриб сакраймиз,

Рақсга тушиб, расм солишни

Лекин, биз билолмаймиз

Эркин бўш ўтиришни

Умумий эркин ҳолатга болаларни чақириш логопед томонидан паст овозда, секин суръатда узун паузалар билан айтилади.

Бизда шундай ўйин бор

Жуда енгил ва оддий

Ҳаракат секинлашиб,

Зўриқиш четга чиқиб,

Дам олиб, бўшашганлик

Бунча ҳам ёқимли-у

2-машқда:

Муштум машқлари

Логопед: Қўллар мушт ҳолатига келтирилади. (Логопед қўлларини тиззага қўйиб кўрсатади), бармоқлар қаттиқ сиқилади, суякларидоқаргунча қаттиқ сиқилади. Қўлларимизни қаттиқ сиқиб бундай ҳолатда узоқ ўтириш ноқулай, қўлларимиз чарчади, бармоқларни сиқишни тўхтатинг, қўлларимизни очамиз. Бармоқларимиз очилади, энди улар дам олади. (Машқ 3 марта бажарилади). Энди менга қулоқ солинг ва қайтаринг. Аста секин нафас олиб, нафас чиқарамиз. Яна бир марта нафас оламиз, нафас чиқарамиз.

Қўллар тиззада

Муштум ҳолатда

Қаттиқ сиқамиз

Қаттиқ сиқамиз

Бармоқларни қаттиқ қисиб, ёзиб бўшаштирамиз Ёзилган бармоқларни тепага кўтариб пастга тушуриш енгил бажарилади.

Билинг энди болалар,

Дам олмоқда бармоқлар!

3-машқда:

Буғу машқи.

Логопед: Тасаввур қилинг, биз буғулармиз. (Қўллар бошнинг тепасида кесилган шаклда, бармоқлар кенг ёйилган) Буғу икки шохи худди шундай бўлади. Қўлларимизни кўтарамиз, қўлларни таранг қилиб, қаттиқ ҳолатга олиб келамиз. Қўллар худди қийик шохига ўхшаб қаттиқ бўлиб қолади. (логопед ҳар бир бола қўли мускулларини қаттиқлик ҳолатини текшириб туради). Бундай қаттиқ ҳолатда қўлларни ушлаб туриш қийин, қўллар чарчади, қўлларимизни тезда тиззагача туширамиз. Қўлларимиз бўшашди ва дам оляпти.

Энди менинг кетимдан қайтаринг. Нафас оламиз ва нафас чиқарамиз. (икки марта)

Қаранг биз буғулармиз,

Шамол бизни йиқитмоқчи.

Лекин биз йиқилмаймиз,

Шамол ҳам тинди, елкаларни энди ростлаб

Қўлларимиз тиззада, улар жуда чарчади.

Бўшаштириб бармоқларни,

Дам оламиз, дам оламиз

Бармоқлар дам деганда
Енгил, чукур, бир текис
Оламыз нафас, оламыз нафас!
(Логопед енгил кўл ҳаракати билан ҳар бир бола кўлини елкадан бармоқ учларигача енгил силаб чиқади).

4, 5, 6-машғулотлар

Оёқ кўлларини бўшаштириш машқлар.

Логопед: Бола лар, тасаввур қилинг, оёқларимизни гўёки пружина устига қўйдик. Пружина полдан юқорига сакраганда, оёқларимиз учи ҳам юқорига итарилмоқда.

Товонларимиз эса полга тегиб турибди. Пружина ҳар гал юқорига кўтарилганда оёқ учларини тепага итаради. Оёқ учларини яна пружинани пастга босиб, полга пастга қаттиқ итарамиз. Пружинани қўйиб юборамиз.

Оёқларимиз дам олмоқчи. Қандай ёқимли дам олиш, мени ўшитинг ва менга қараб бажаринг.

Нафас олиб, нафас чиқарамиз. (2 марта)

Қандай қизик пружиналар

Оёқларимизга ботди.

Болалар оёқ учларини тепага кўтарадилар, бу вақтда товонлар полдан кўтарилмайди.

Пружинани қаттиқ босиб,

Тушир оёқ учини

Пружинасиз қаттиқ босиб

Дам олдиргин оёқни. (машқ 3 марта такрорланади)

Кўлларимиз бўш қўйилади

Оёқлар ҳам бўшашди

Энди енгил бир текис

Нафас оламыз, чукур нафас

Куёшда тобланиш машқи

Логопед: Кўз олдингизга келтиринг, оёқларимиз куёшда тобланмоқда. (Логопед стулда ўтириб, оёқларни олдингга чўзиш машқини кўрсатади).

Аста-секин оёқларни кўтарамиз, биров ушлаб турамыз, оёқ мушаклари зўриқиб, таранглашади. (Логопед ҳар бир боланинг олдига ўтиб, оёқ мушакларининг таранглик ҳолатини текширади). Энди оёқларни тушуриб, машқни яна такрорлаймиз. Оёқлар таранг бўлиб, худди бўшга ўхшаб қолди. Оёқларни яна дам олдириш учун туширамыз, бўшаштирдик.

Кандай ёқимли, оёқлар дам олаяпти!

Мени эшитинг ва орқамдан сиз ҳам бажаринг. Нафас оламиниз - нафас чиқарамиз! Машқ 3 марта такрорланади.

Қўллар тиззада, эркин, бўш ҳолатда. Оёқлар ҳам пол устида, бўш қўйилган.

7, 8, 9-машғулотлар

Қўл, оёқ, гавдани бўшаштириш

Штанга машқи

Логопед: машқларни тик тўрган ҳолатда бажарамиз. Тасаввур қиламиз, оғир штангани кўтараётган ҳолатга келамиз. Энгашамиз, штангани кўтаргандек бўламиз. Қўлларни мушт қилдик ва аста-секин кўтардик. Қўллар таранг, оғир, штангани ушлаб турдик. Қўллар чарчади. Штангани бошладик. (Қўллар туширилди, силкитилди, енгил нафас олинди) Эшитинг ва бажаринг. Енгил нафас олиб, нафас чиқарамиз. (Машқлар 3 марта бажарилади) Логопед ҳар бир боланинг олдига келиб, елка ва қўл мушакларнинг таранглик ва бўшашишлик ҳолатини ушлаб, уларнинг туғри бажарилаётганига эътиборни қаратади.

Таранг мушакни бўшаштириш бу

Қандай ёқимли, қандай ёқимли!

Бўш мушакларни бошқариш осон

Тушундик бизлар, бу қандай соз, бу қандай соз!

«Кемача» машқи

Тасаввур қилинг, биз кемадамиз. Кемамиз чайқалмоқда. Тушиб кетмаслик учун ёқларни кенг қўямиз ва полни босиб турамыз.

Қўллар орқада бир-бири билан боғланган. Кема чап тарафга чайқалди, тана оғирлиги чап оёққа ўтди, чап оёқ таранглашиб, полга қаттиқ тиралади. Ўнг оёқ бўш ҳолатда. Кема ўнг тарафга чайқалди, ўнг оёқ таранг, чап оёқ бўш ҳолатда. Ростланиб олдик. Эшитинг ва кетимдан қайтаринг. Нафас олиб, нафас чиқарамиз. (Машқ 3 марта такрорланади)

Кема бирдан чайқалса

Оёқларни қаттиқ бос

Бир оёқни таранг қилсанг,

Иккинчисин бўш ушла

10, 11, 12-машғулотлар

Логопед: Ўйинни бошлаймиз. Тинчланинг, қўлларни тиззага қўйинг. Қўл, оёқ, гавдани бўшаштирувчи машқлардан уч мартадан такрорлаймиз.

Тортишишлар йўқолди
Бўшашди бутун гавда

“Пуфакча” машқи

Логопед. Янги машқни бошлаймиз. Тасаввур қилинг, гўё биз пуфак пуфляпмиз. Катта пуфакни пуфлагандек қорнимизни қаттиқ шиширамиз. Қорнимиз чарчади. Энди кичик шар пуфлаймиз, кўлимиз қориннинг озроқ таранг бўлганини сезсин. Елкаларимиз кўтарилмаслиги керак. (Логопед болалар олдига келиб, болалар ҳаракатини бирма-бир текшириб чиқади). Шу тарзда нафас олиб, нафас чиқарамиз. Қорнимизни бўш қўйиб нафас олиб, нафас чиқараётганимизни кўлларимиз сезиши керак. (Машқ 3 марта такрорланади).

Пуфак катта пуфланади!

Кўлларимиз текширди (Нафас олинди)

Пуфак бирдан ёрилди

Қоринлар ҳам кичрайди (Нафас чиқарди)

Енгил, текис, чуқур, нафас оламиз.

Ўйинимиз якунланди. Озгина дам оламиз. Кўл, оёқлар бироз бўшашди. Енгил нафас қандай ёқимли.

13, 14, 15-машғулотлар

Логопед: Болалар ўйинни бошлаймиз. Тинчланиш ҳолатига кирамиз. Эшитиб, менинг ҳаракатимни такрорланг. Ҳозир янги машқни бажарамиз. Бошмизни чап томонга бурамиз, шу даражада буриш керакки, орқа томонни имкон қадар кўпроқ бурилсин. Ўнг томон бўйин мускулларини ушлаб кўринг, таранг тортилганлигини сезасиз. Яна тинч ҳолатга келамиз. Энди бошни ўнг томонга буриб, орқа томонни кўпроқбуринг. Чап томон бўйин мускулларини ушлаб кўринг, таранг тортилган мускулларини кўл билан ушлаб кўринг, енгил нафас олинг. (Логопед ҳар бир ҳаракат ҳолатини текшириб чиқади).

Бошлар ўнга қаради

Сўнгра чапга қаради

Энди олдинга қараб,

Бирдам хордик оламиз!

Бўйинимиз зўриқмади

Енгил нафас олинди

(Ҳар бир томонга бошни буриш 2 мартадан такрорланади).

Сўнг бошни юқорига кўтариб, тепага караймиз. Бошни имкон қадар орқага ташланг, ростланинг! Бўшашдик, эркин нафас оламиз.

Энди бошни аста-секин пастга энгаштириб, бўйинни орқа мускуллари таранглашди. Бўшаштиринг, бўйин бўш ҳолатга келди. Оёқ, қўл, бўйин мускулларингиз бўшашди. Енгил нафас олаяпмиз.

16, 17, 18-машгулотлар

(Лаб ва пастки жағ, нутқ аъзоларини мускуллари)ни бўшаштиришга қаратилган машқлар.

Логопед: Болалар ўйинни бошлаймиз. Тинч ҳолатда ўтиринг. Нафас олиб, нафас чиқарамиз. Барча аъзоларимиз қўл оёқлар бўш ҳолатда.

«Хартум» машқи.

Логопед лабларни чуччайтириш ҳолатини кўрсатади. Лаблар хартум шаклида чучжайтирилади. Лаблар таранг тортилади. Сўнг лабларни енгил жилмайиш ҳолатига келтирамиз. Лаблар юмшаб, таранг ҳолат йўқолади.

Оғиз бироз очиқ ҳолатда бўлади. Топшириқни эшитинг ва мен қилгандек такрорланг.

Филга ўхшаб лабларинг

«Хартум» қилиб чўзаман

Лабларим секин ёзиб

Тинч ҳолатга келаман

Таранг эмас лабларим

Юмшоқ ҳолатда улар

Нутқ аъзолари мускулларнинг бўшаштиришга қаратилган машқлар уч мартадан такрорланади.

«Қурбақа» машқи

Логопед: Диққат билан қаранг, мен машқни қандай бажараётганимни кузатинг. (Логопед «и» товуши талаффузига мос ҳаракатларни кўрсатиб, лабларни таранглик ва бўшашганлик ҳолатига болалар диққатини тортади). Менинг ҳаракатимни такрорланг ва эшитинг. Лабларни тортинг ва ўз холига келтиринг. Лаблар таранглашади, сўнг бўшашди (машқ уч марта такрорланади).

«Ёнғоқ» машқи

Логопед: Энди тасаввур қилинг, сиз қаттиқ ёнғоқни чақаяпсиз. Тишларни қаттиқ қисамиз. Жағлар тошдек қотди. Жуда ёқимсиз, бу ҳолат. Жағларни бўшаштирдик, енгил бўлди, оғзимиз очилди, бўшашган ҳолатга келдик. Тишларни қаттиқ қисиб

Ёнғоқларни чақамиз

Сўнг озгина дам олиб
Жилмайтирдик лабларни

Логопед: Нутқ аъзоларининг бўшаштириш дам олдиришни билиб олдингиз.

«Сехрли туш» машқи.

Логопед: Болалар эркин, хотиржамлик ҳолатига келинг. Мен шеър айтганимда, кўзингизни юмиб олинг. Мени рухсатимсиз кўзингизни очманг ва ҳаракат қилманг, фақат эшитинг. Ичингизда менинг айтганларимни такрорлаб боринг, лекин пичилламанг. Менинг рухсатимсиз кўзингизни очманг. Сехрли «Туш» бошланди.

Логопед секин овоз билан, узоқ тўхтамлар асосида чўзиб айтади.

Кўзлар аста юмилиб,

Киприклар пастга боқар

Сехрли уйку билан,

Танамиз ором олар.

Енгил текис нафасни,

Мазза қилиб оламин.

Қўлларимиз дам олди,

Оёқлар ҳам дам олди.

Дам олди уйкуга тайёрланди (икки марта)

Бўйинлар таранг эмас

Бўшашган ҳолатда улар

Лаблар бироз жилмайиб

Очилади озгина (икки марта)

Узоқроқ сокинлик ҳолатидан болалар «Сехрли тушдан сўнг ўз ҳолатларига келадилар.

Логопед: Болалар, озгина дам олишга улгурдик, бу вақтда сизнинг оёқ, қўлларингиз, танангиз, жағ, лабларингиз ҳам хордик чиқаришга улгурди. Ўйинимиз тугади.

19, 20, 21-машғулотлар

Нутқ аъзолари (лаб, жағ, тил) мускулларини бўшаштириш машғулотлари

Биринчи қисм

Логопед: Болалар, ўйинларимизни бошладик. Хотиржамлик ҳолатига келамиз. Қўл, оёқларимиз бўш ҳолатда. Бўйинимиз ҳам бўш, таранг эмас. Енгил, чуқур, бир текис нафас оламин. (Лаб, жағларни бўшаштирувчи машқлар такрорланади).

Лабларни олдинга чуччайтиримизу бўшашдик,

Лабларни ёйдику бўшашдик.

Тишларни қисамиз. Бўшашдик (3 марта)

Лаблар ва пастки жағ бўшашиди.

“Баджахл тил”

Логопед: Бугун сиз билан тил мускулларини бўшаштиришга ўрганамиз. (Логопед тил учини юқори тишларга куч билан ҳолатини кўрсатади ва бунда тил қаттиқ, таранг ҳолатга келмади ва бундай ҳолат ёқимсиз) Тилни бўшатдик, тил бўшашиди, худди ухлаётгандек дам оляпти. Мени эшитинг ва ҳаракатларимни қайтаринг.

Тил тишларни итариб

Унга бир нарса бўлди!

Лабларинг устига

Итармоқ бўлдим

Секин уйга отланди

Мазза қилиб дам олди

“Тепалик» машқи”

Логопед тил учини пастки тишлар орқасига тираб, тил ўртасини тепалик шаклига келтиради ва бундай ҳолатда тил таранглигини узок ушлаб туриш, ноқулайлигини болаларга тушунтирилади. Бу машқ орасида тил бўшашиб, ёқимли ҳолат вужудга келишини логопед болаларга тушунтириб беради.

Логопед. Эшитинг ва менга ухшаб бажаринг!

Логопед: Болалар, хотиржам ҳолатига кинг, бизникига “Сехирли туш” келди.

Қўлларимиз дам оляпти

Оёқлар ҳам дам оляпти

Дам оляпти, мудрапти (2 марта)

Тарангликлар учиб кетди

Бўшашишлик қайтиб келди

Қандай ёқимли, қандай ёқимли (2 марта)

Лабларимиз таранг эмас

Тилимиз ҳам бўйсунди (2 марта)

Оғзимиз ҳам бироз кулиб

Дам олишга отланди (2 марта)

Енгил, чуқур ва текис нафас оламиз

Ўйинимиз тугайди, тинчландик, бўшашидик ва яхши дам олдик.

Шундан сўнг логопед барча машқларни такрорлаб, бутун баданимиз, танамиз, қўл, оёғимиз, нутқ аъзоларимиз бўшашишлигини болаларга яна бир бор тушунтиради, ҳамда ота-оналарга бўшаширувчи релаксация машқларини уйда такрорлаб туриш,

айниқса уйқу олдидан машқларни бажариш катта самара беришини таъкидлайди.

Логопед машғулотлар якунида

Чарчоғимиз бўшашмоқда (2 марта)

Лабимиз бироз очик (2 марта)

Тилимиз бизга содиқ,

Бўшаштиришга ўрганди. (2 марта)

Нафасимиз саз бўлди,

Енгил ва осон бўлди

Ўйинимиз тугади,

Бўшашдик ва дам олдик

Энди биз ҳеч тутилмай,

Равон текис сўзлаймиз деб,

Машқларни такрорлаб

Топширикка содиқ бўлиб

Қолишга чақирди.

Сукут сақлаш жараёнларнинг ташкил этиш

Кишилар билан муносабатда нутқ камчиликларни бола руҳиятига салбий таъсир кўрсатади. Баъзи дудукланувчи болалар хаддан ташқари кўзгалувчи, сергап, таъсирчан, йиғлоки бўлса, баъзилари аксинча, тормозланган, индамас камгап, тортинчоқ бўладилар. Мана шундай ҳимояловчи кун тартиби ташкил этилади. Бундай тартиб аввало оиладан бошланади ва улар қуйидагилардир.

1. Оилада катта ўртасида ва камчиликлар самимий муносабат.
2. Катталарнинг бола нутқ камчилигига бўлган алоҳида муносабати
3. Умумий кун тартибига риоя қилиши
4. Катталар ва болалар билан сўзлашув жараёнини чегаралаш
5. Турли тадбир, меҳмондорчиликларда иштирокни жуда камайтириш
6. Бола бўш вақтини туғри ташкил этиш

Кўп ҳолларда дудукланишни келиб чиқиш сабаблардан бири оиладаги ноқулай шарт шароит ва нотўғри тарбиядир. Оилада болани хаддан ташқари эркалатиш ёки аксинча қаттиққўллик дудукланишни кучайтиришга олиб келади. Шунинг эътиборига олиб, оилада туғри ташкил этилган соғлом муҳитни шакллантириш дудукланишни бартарф этишда муҳим воситалардан биридир.

Дудукланувчи болалар асаб системаси тез толуқувчанлиги эътиборига олиб, тинч, осойишта сокин турмуш ҳаёт тарзини ташкил этилиши жуда муҳимдир. Ортиқча талекўрсатувлардан озод этиш, тинч ўйинлар билан машғул бўлиш, кўриш - ясаш, чизиш ва болага ўз

ўзи билан машгул бўлишни ўргатиш боладан ортиқча кўзғалишларни бартараф этишга, асаб аъзоларини тинчлантиришга ҳҳамда тўғри нутқ кўникмаларини шакллантиришга олиб келади.

Нутқ сақлаш жараёнини ташкил этишда нутқ осойишталигини ҳимояловчи воситалар қуйидагилардир.

1. Нутқий мулоқот муносабатларини чегаралаш
2. Катталар нутқига таяниш
3. Сукут сақлаш мазмундаги ўйинларни ташкил этиш.

Дудукланувчи болалар нутқ коррекцияга қаратилган логопед машгулотлар одатда сукут сақловчи тартибни ўрнатишдан бошланади. Лекин боланинг бутунлай сукут сақлаши, айниқса оила шароитда жуда қийин, шунинг учун бироз сукут сақлашни ташкил этиш жуда муҳимдир. Бу вақтда бола мумкин қадар кам гапиришни, шеър айтмаслиги, савол-жавобда иштирок этмаслиги керак. Сукут сақлаш тартиби 15 кундан 1 ойга қадар давом этади. Бу вақтда «Жим» ўйинларидан фойдаланиш, қисқа гапириши, савол-жавобда ҳам бир, икки сўз билан кифояланиши керак.

3.4. Болаларда дудукланишни бартараф этишга қаратилган ўйинлар

4-5 ёшли дудуукланувчи болалар билан олиб бориладиган ўйинлар 2-3 боладан иборат бўлган гуруҳчаларда ўтилади. 5-7 ёшли дудуукланувчи болалар билан олиб бориладиган ўйинлар эса анча мураккаброқ характерга эга бўлади. Дудуукланувчи болалар билан ўйинлар гуруҳ ёки гуруҳчаларда олиб борилади. Лекин кўпчилик болалар ёлғиз ўйнашни хуш кўрадилар. Ҳаракатли ўйинларни ўтказишда шерлар билан ўйналадиган ўйинлардан ҳам фойдаланилади. Уйин логопедик машгулотларнинг мажбурий шарти бўлиб, уларнинг “Болалар боғчасида болаларни тарбиялаш ва ўқитиш дастури”нинг ҳамма бўлимлари билан боғлаб олиб бориш ҳисобланади ва энг аввало, мактабгача ва кичик мактабгача болалар фаолиятининг асосий тури ҳисобланган ўйин билан боғлаш зарур.

В.И.Селиверстов тадқиқотида кура эса, кўпроқ таъбат муассасаларида болалар билан иш олиб боришга мўлжалланган (амбулатория ва стационар шароитда). Муаллиф томонидан таклиф этилган болалар билан кетма-кет мураккаблашиб боровчи логопедик машгулотлар схемаси уч босқичга бўлинади: тайёрлов, машқ қилиш ва мустаҳкамлаш босқичлари.

Бу даврлар жараёнида нуткий машқлар бир томондан, мустақил нутқнинг даражаси унинг баланд-пастлиги, ритмikliги, тузилиши-гача мураккаблаштирилса, иккинчи томондан турли мураккабликдаги нуткий вазиятлар: ижтимоий куршови, бола фаолияти турларигача мураккаблаштирилиб борилади.

Тутилиб гапирадиган болалар билан ўтказиладиган нутқ машғулотлари 3 босқичга бўлинади: тайёрлов, асосий, мустаҳкамловчи босқичлари.

Тайёрлов босқичининг вазифасига: болани машғулотга тайёрлаш, тўғри нутқ ҳақида унга тушунча бериш, у ҳам тўғри гапира олишини унга исботлаш, ўзи хоҳлаган жойда тўғри гапира олишига уни ишонтириш, уни баланд овозда гапиришга ўргатиш. Бу ерда бола биринчи ғалабани ҳис қилиш, ўзига нисбатан ўзгариши, ўз нутқига нисбатан, атрофдагиларга муносабати ўзгариши керак. Бир вақтнинг ўзида унинг нутқи ҳар хил факторларда ўрганилади, унинг мустақил нутқини мустаҳкамлаш юзага келадн. Машғулот даврининг вазифасига илгариги нутқида бўлган барча камчиликларни ўрганиш киради. Биринчи даврда ўрганилган билимларига таянган ҳолда, нутқ нормаларини ўрганиш бўйича иш олиб борилади.

Мустаҳкамлаш даврининг вазифаси – бола нутқига қўйилган назоратни олиб ташлаш мақсадида аста-секинлик билан махсус нутқ машғулотларини камайтириб бориш, бола томонидан ўрганилган тўғри нутқ нормаларини автоматлаштириш киради.

Нутқ машғулотларининг ҳар 3 даврида ҳам дудукланадиган бола билан олиб бориладиган оғзаки машғулотлар, дудукланиш қай томонданлигига қараб, мураккаблашиб бориши кўзда тутилган.

Шундай қилиб, дудукланадиган бола нутқига тегишли бўлган барча факторлар жамланмаси нутқ машғулотларини тўғри тузулишига боғлиқ бўлиши кўзда тутилган.

В.И.Селивёрств иш услублари ҳар бир муассаса шарт шароитига боғлиқ бўлиб, логопед қайси ташкилотда, қандай нуқсон устида ишламасин, у ижодкор бўлиш, дудукланишни бартараф этишнинг самарадорлигини таъминлаш учун эса, конкрет шароитда турлича иш турларини қўллаши лозим деб, қуйидагича босқичдаги коррекцион логопедик ишлар тизимини илгари сурди:

- нафас машқлари;
- артикуляцион аппарат ҳаракатчанлигини шакллантирувчи машқлар;
- мускуллар таранглигини бўшаштирувчи (релаксация) машқлари;

- ўз ўзини уқаловчи машқлар;
- овоз, унли, ундош товушлар устидаги машқлар;
- бўғин, сўз, жумла устидаги машқлар.

Агар овоз пайчаларида тортишиш бўлса, барча машқлар овозсиз артикуляция ёки пичирлаш асосида олиб борилади.

Шуни айтиб ўтиш жоизки, дейди В.И.Селивёрстов, мактабгача ёшдаги дудукланувчи болаларда кўпроқ коррекцион логопедик воситалар қўллansa, юқори мактаб ёшидаги болалар ва ўсмирларга тиббий муолажалар самарали таъсир кўрсатади.

Дудукланиш биологик, ижтимоий, психологик сабаблар натижасида келиб чиқишини эътиборга олиб, ҳозирги кунда даволашнинг комплекс методи кенг қўлланилмоқда.

Бунда шифокор невропатолог ёки психоневролог, логопед, психолог, физиотерапевт мутахассисларнинг ҳамкорликдаги ишлари нутқ коррекцияси моторика, руҳий томондан дудукланувчи бола шахсини тарбиялаш ва соғломлаштиришга йўналтирилади.

Дидактик ўйинлар

Бунда нафас, овоз, эшитиш, товушлар талаффузини ривожлантиришга қаратилган дидактик ўйинлар ўтилади. (Домино, лото, пирамида, кўғирчоқлар). Бу ўйинлар кўрув ва эшитувни ривожлантиришга қаратилган.

Ашула айтиш билан (олиб бориладиган) ўйналадиган ўйинлар

Дудукланувчи болалар билан ашулани ўйинлар ташкил этиш жуда яхши самара беради. Ашулани ўйинлар қўзғалиш ва тормозланиш ашула процессларини нормаллаштиради. Болалар хор билан ёки яққа ҳолда айтишлари мумкин.

Ҳаракатли ўйинлар

Дудукланувчи болалар билан секин бажариладиган ҳаракатли ўйинлар ўтказилади. Чунки болаларда нафас ва нутқ темпи бузилмаслиги керак.

Шунинг учун оддий ҳаракат билан бажариладиган ҳаракатли ўйинлар бажарилади. Яъни копток, обрuch, лента байроқлар билан ўйналадиган ўйинлар.

Спортга тааллуқли ҳаракатли ўйинлар: (копток билан ўйнаш, шарлар билан ўйнаш). Бундай ўйинларнинг асосий мақсади болаларнинг умумий ҳаркати ва нутқини мустаҳкамлашга қаратилган.

Драмалаштирилган ўйинлар

Драмалаштирилган ўйинлар дудукланувчи болаларда тассавур шахсининг шаклланиши, болаларнинг ўйин давомида фаоллиги ва нуктини ривожлантиришига қаратилади.

Сукут сақлаш режимида қаратилган ўйинлар

Болалар билан нуктсиз (гапирмасдан) дидактик ўйинлар ўтилади. Масалан. Саватга қоғозли, темирли, ёғочли нарсаларни сол. Асосий эътиборни моторика, қўл моторикаларнинг коррекциясига эътибор бериш керак. Масалан. «Салом бермоқ», «Пианино чалиш», «Флейта чалиш» га тақлид қилиш.

“Сукут сақлашни биламиз” ўйини

Болалар 5-7 минут мозайка билан ўйнашлари, расм чизишлари, кубик ва шарлар билан ўйнашлари мумкин. Лекин умуман гапирмасдан сукут сақлайдилар.

“Овозни эшитиш ва кўрсатиш ўйини”

Болалар кўзларини юмиб ўтирадилар. Логопед бирор овоз чиқарадиган ўйиноқни чалади, масалан побрикушка, сурнай, сўнгра бола кўзини очиб қайси ўйинчоқ чалинганини гапирмасдан қўли билан кўрсатади.

Шивирлаб гапиришга қаратилган ўйинлар

Боланинг ўзини эркин, бўш тутишига қаратилган ўйинлар ўтказилади. Масалан: “Биз ухляпмиз”, “Биз дам олаяпмиз”, “Денгиз тўлқинланяпти” ўйинида.

Логопед: Денгиз тўлқинланяпти - бир;

Денгиз тўлқинланяпти - икки;

Денгиз тўлқинланяпти - уч

Деганда болалар қўл ҳаракатлари билан денгиз тўлқинланишини ифодалайди. Логопед “денгиз тинчланди” деганда болалар қай ҳолатда бўлсалар, шу ҳолатда жим қотиб қоладилар. Сўнгра логопед ҳар бир боланинг олдида келиб шивирлаб “сен нимани тасвирладинг” деб сўрайди. Бола ҳам шивирлаб “Тўлқинни” ёки “Тинчланган денгизни” деб жавоб беради.

“Топишмоқли – халтача” ўйини. (Шивирлаб гапириш)

Логопед: Боғбон барча меваларни териб халтачага солди, лекин халтачада сабзавотлар ҳам бор экан. Болалар сиз диққат билан мени эшитасиз. Агар мен меваларни олсам сизлар шивирлаб “ҳа” дейсизлар, агар мен сабзавотларни олсам сизлар шивирлаб “йўқ” дейсизлар.

Логопед: Олма дарахтда ўсадими? — Болалар шивирлаб «ҳа».

Логопед: болалар сизлар дарахтда ва ерда нималар ўсишини яхши биласизлар. Энди нима тепада, нима пастда ўсишини бармоқларингиз билан кўрсатинг. Мен сизларга шивирлаб мева ва сабзавотларни айтаман сизлар эса шивирлаб уларнинг қаерда ўсишини айтасизлар ва бармоқларингизнинг ҳаракати билан кўрсатасизлар. Бу ўйин болаларда майда қўл моторикаси, ҳамда нутқни ривожлантиришга қаратилган.

Ҳаракатли ўйинлар

“Куёнлар ва бўри” ўйини. Битта бола бўри, қолган болалар эса куёнлар бўладилар. Куёнлар ярим доира шаклда стулда ўтирадилар. Логопед куёнларга қарата шундай дейди. “Қани куёнчалар сизлар ўрмонда сакраб ўйнаб юрибсизлар”. Болалар сакраб куён ҳаракатига тақлид қиладилар.

Логопед: “Куёнлар қарангларчи ўрмонда бўри кўриняпти”. Хонанинг бурчагида бўри кела бошлайди. Шунда барча куёнлар “уйчаларига” стулларига ўтириб олади. Ким ўтиришга улгурмаса, бўри ушлаб олади ва шу бола бўри ролини ўйнайди. Ўйин бир неча марта такрорланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон республикаси Конституцияси. – Т, «Ўзбекистон», 2008.
2. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т., «Шарк», 1997й.
3. Волкова.Г.А., Логопедическая ритмика. Москва «Просвещение», 1985.
4. Л.И. Белякова, Е.А. Дьякова “Логопедия Заикание” (Хрестоматия) М-Эксмо-Пресс. 2001 г.
5. В.И.Селиверстова Заикание у детей М, 1982.
6. Филичева Т.Б. Волкова Л.С. Чиркина Г. Тугова Н.А. Воспитание внимания у заикающихся детей на уроках ритмики // Дефектология. 1970. № 6 – С.60-64.
7. Дресвянников В.И. Особенности моторики заикающихся школьников 6-8 классов // Расстройства речи и методы их устранения. – М., 1975. – С. 157.
8. Волкова Г.А. Игровая деятельность в устранении заикания у дошкольников. – М., 1983.
9. Хрестоматия по логопедии./1-П-том. «Владос»,1997.
10. Эркман В.А. Проведение логопедической ритмики со взрослыми заикающимися. Метод рекомендации. – Л., 1974.
11. Дресвянников В.И. К вопросу о направленности логоритмических занятий в работе с заикающимися среднего школьного возраста // Дефектология. 1978. № 1. –С.51-56.
12. Муминова Л. Аюпова М. «Логопедия», Тошкент, 1993.
13. Цвынтарный В.В. Домашний логопед. Москва, 2004.
14. Р. Шомахмудова, Л. Муминова “Болалар нуткидаги нуқсонлар ва уларни бартараф этиш” Тошкент, Турон-икбол 2007.
15. Аюпова М Логопедия Тошкент 2007
16. Р. Шомахмудова “Тугри талаффузга ургатиш ва нутк устириш”. “Илм Зиё” Тошкент 2008
17. Х.М. Пулатова. Логопедик ритмика (маъруза матни). Тошкент 2011.
18. Р. Шомахмудова “Логопедик машқлар комплекси”. “Чашма Принт” б.

КИРИШ	3
I БОБ. ДУДУҚЛАНИШНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ САБАБЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ	5
1.1. Мактабгача ва кичик мактабгача ёшдаги дудуқланувчи болаларни психологик-тиббий ва логопедик кўриқдан ўтказиш методикаси	6
1.2. Дудуқланувчи болаларни нутқини комплекс текширишнинг намунавий нутқ картаси	10
1.3. Мактабгача ва мактаб ёшида дудуқланувчи болалар билан ўтказиладиган коррекцион-логопедик ишлар	20
II БОБ. МАКТАБГАЧА ВА КИЧИК ЁШДАГИ ДУДУҚЛАНУВЧИ БОЛАЛАР БИЛАН ОЛИБ БОРИЛАДИГАН КОРРЕКЦИОН- ЛОГОПЕДИК ИШЛАР МЕТОДИКАСИ	23
2.1. Дудуқланувчи болаларни мактабга тайёрлов гуруҳида ёзиш ва ўқишнинг элементар малакаларини эгаллашга тайёрлаш	34
2.2. Ўрта гуруҳда дудуқланувчи болалар билан олиб бориладиган логопедик ишлар	37
2.3. Элементар контекст нутқдан фойдаланишни машқ қилиш	49
2.4. Катта ва тайёрлов гуруҳда коррекцион-ривожлантирувчи таълим якунлари	51
III БОБ. ДУДУҚЛАНУВЧИ БОЛАЛАР БИЛАН ОЛИБ БОРАДИГАН ЛОГОПЕДИК РИТМИКА МАШҒУЛОТЛАРНИНГ МАЗМУНИ	62
3.1. Катта ёшдаги дудуқланувчи болалар билан логоритмик машғулотларни нутқ стационари шароитида ўтказиш	68
3.2. Дудуқланувчилар билан ритмик воситаларни қўллаш	76
3.3. Бўшаштирувчи релаксация машқлари	82
3.4. Болаларда дудуқланишни баргараф этишга қаратилган ўйинлар	92
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	97
Мундарижа	98

Шомахмудова Р., Пўлатова Х.М.

**ДУДУҚЛАНУВЧИ БОЛАЛАР БИЛАН ОЛИБ БОРИЛАДИГАН
ЛОГОПЕДИК ИШ ТИЗИМИ**

Ўқув-методик қўлланма

Мухаррир: Талипова М.

Техник муҳаррир: Турсунова И.

Мусаххих: Талипова Г.

Саҳифаловчи: Хайдаров Б.

Bosishga 18.02.2016 yilda ruxsat etildi. Bichimi 60x84 1/8
."Tayms" garnitura. Shartli b.t.6,5 . Nashr tabog'i 7,5.
Adadi 200 nusxa. Buyurtma № .09-03.

"IMPRESS MEDIA" MChJ bosmaxonasida chop etildi
Toshkent shahar Yakkasaroy tumani, Qushbegi 6

